

33.67
72.12

ЎЗБЕКИСТОН ССР
ОМЕСИЯ ВА ИЛМИЙ БИДЛИКЛАР
ТАРНАТУВИНИ ЖАМИЯТИ

Ю. ГАГАРИН

КОСМОСТАМУ

16-17-18-19

ЮРИЙ ГАГАРИН

СССР космонавт учувчиси, Совет Иттифоқи Қаҳрамони

КОСМОСГА ЙЎЛ

Космонавт хотиралари

„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“
ва „Ўзбекистони Сурх“ бирлашган нашриёти

Тошкент.—1961

УРТАНЧИ ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ

„Правда“ газетасининг махсус мухбирлари
Н. Денисов ва *С. Борзенко* адабий жиҳатдан
ишлаб нашрга тайёрлаган

¶

«Правда» газетасида босилган текстидан таржима

Гагарин Ю.

Космосга йўл. Космонавт хотиралари. («Правда» газетасида
босилган текстидан тарж.) Т., «Қизил Ўзб-н», «Правда Востока»
ва «Ўзб-ни Сурх» нашриёти, 1961.

156 бет. (ЎзССР снѣсий ва илмий билим тарқат. жамияти).
Сарл. олдин авт.: Ю. Гагарин СССР космонавт учувчиси,
Совет Иттифоқи Қаҳрамони.

Гагарин Ю. А. Дорога в космос. (Записки космонавта).

Олимларимиз, ишчиларимиз ва инженерларимиз барпо этган «Восток» кемасида космосга дунёда биринчи марта учиб менга — оддий совет кишиси, ҳарбий учувчига ишониб топширилган кунёқ, дарҳол кема қўнган районда «Правда» мухбири мендан ўз ҳаётим, космик фазога учганлигим ҳақида газетхонларга сўзлаб бериш, кейинги иш планларим билан ўртоқлашишни илтимос қилди. «Правда» редакциясининг бу илтимосини мамнуният билан бажо келтираман.

Ю. А. ГАГАРИН

СМОЛЕНСК ОБЛАСТИ — ТУҒИЛИБ ЎСГАН ЮРТИМ

...Мен оддий бир оилада туғилиб ўсдим, бу оила социалистик Ватанимиздаги миллион-миллион бошқа меҳнаткаш оилалардан ҳеч бир фарқ қилмайди. Ота-онам оддий руслардан. Улуғ Октябрь социалистик революцияси уларга ҳам бутун халқимиз қатори кенг ва тўғри ҳаёт йўлини очиб берди.

Отам Алексей Иванович Гагарин смоленсклик камбағал деҳқоннинг ўғли бўлиб, черков қавми учун очилган мактабда бор-йўғи икки йил ўқиган. Аммо у синчков одам бўлиб, кўп нарсани ўзи ўқиб ўрганган; Гжатск яқинидаги қишлоғимизда отам қўлидан кўп иш келадиган моҳир уста бўлиб ном чиқарган эди. Деҳқончиликда ҳамма ишнинг уддасидан чиқарди, аммо кўпроқ устачилик ва дурадгорлик қиларди. Унинг забардаст қўлларини рандадан чиққан сарғиш қиринди кўмиб ўтганлигини ҳали-ҳали эслайман, турли ёғочларни — чучмал клённи, тахир дубни, оғизни ловуллатадиган қарағайни ҳидидан ажрата оламан; отам шу ёғочлардан кишиларга зарур нарсаларни ясаб берар эди.

Хуллас, металлга қандай ҳурмат билан қарасам, ёғочга ҳам ўшандай ҳурмат билан қарайман. Онам Анна Тимофеевна металл ҳақида кўп сўзлаб берар эди. Унинг отаси, менинг бувам Тимофей Матвеев Петрограддаги Путилов заводида слесарь бўлиб ишлар экан. Онамнинг айтишича, бувам зуваласи пишиқ, ўз ишига моҳир, юқори малакали ишчи бўлиб, бурганинг оёғига тақа қоқа олган ва бир парча темирдан гул ясай билган кишилардан эди. Бувам Тимофейни кўр-

маганман — у заводда авария вақтида фожиали равишда ҳалок бўлган, аммо унинг хотираси, путиловчиларнинг революцион традициялари ҳақидаги хотира оиламизда узоқ сақланиб қолди.

Отам каби, онам ҳам ёшлигида маълумот ололган эмас, аммо кўп ўқиган ва кўп нарсани билади. У фарзандларининг ҳар қандай саволига жавоб қайтара олар эди. Оилада тўрт боламиз: акам Валентин В. И. Ленин ўлган йили туғилган, опам Зоя ундан уч яшар ёш, ниҳоят, мен ва укам Борис.

Мен 1934 йил 9 мартда туғилганман. Ота-онам колхозда ишлаб, отам дурадгорлик қилар, онам эса соғувчи эди. Яхши ишлагани учун онамни колхоздаги сут-товар фермасининг мудирини қилиб тайинлашди. У эртадан то қоронғи тушгунча фермада ишлар, юмуши бошидан ошиб ётар эди: гоҳ сигирлари туғиб қолади, гоҳ бузоқлари бесаранжом қилади, гоҳ ем-хашак ташвиши тушади.

Қишлоғимиз чиройли: ёзда кўкаламзор бўлар, қишда эса ҳар жой-ҳар жойига қор уйилиб қолар эди. Колхозимиз яхши, кишилар мўл-кўлчиликда яшар эдилар. Уйимиз Гжатскга борадиган йўл ёқасида, четдан иккинчи эди. Ҳовлимизда олма, олча дарахтлари билан крижовник, қорағат ўсарди. Уйимиз орқасидаги чаманзор ўтлоқда болалар ялангоёқ бўлишиб лапта ва горелки¹ ўйнашарди. Уч яшар болалик чоғимни ҳозир ҳам яхши эслайман. Опам Зоя мени биринчи май байрамига, мактабга олиб борганди. Мен стулда туриб шу шеърни ўқиб бергандим:

«Деразада ўтирибди мушукча,
Хурсандмикан, илжаяди намуначал...»

Мактаб ўқувчилари қарсак чалишганди. Мен бўлсам, жуда мағрўр эдим: умримда биринчи марта қарсак чалишди-да, ахир.

Хотирам яхши. Жуда кўп ҳодисалар эсимда турибди. Баъзан, билдирмасдан томга чиқиб оласан-да, денгиздай бепоён колхоз далалари кўз ўнгингда намоён бўлади, илиқ шамол жавдар бошоқларини эгиб, тилларанг тўлқинларни гавдалантиради. Бошингни кўтарсанг, мусаффо мовий осмонни кўрасан... Шу латофат

¹ Россияда кенг расм бўлган спорт ўйинларидан бири.

бағрига киргандай, ер билан осмонни улаб турган уфқ сари сузиб боргандай бўласан. Қайин дарахтларимизни айтмайсизми! Боғлар-чи! Дарёни-ку қўяберинг! Унга бориб чўмилар ва танга балиқ тутар эдик. Гоҳо болалар билан бирга онамнинг ёнига, фермага борардик, онам эса ҳар қайсимизга бир кружкадан янги софилган сут ва бир бурдадан иссиққина жавдар нони улашарди. Жудаям маза эди-да!

Онам бизга, ўз фарзандларига ва қўшни болаларга қараб туриб:

— Сизлар бахтиёр болаларсиз, азаматлар, отанг билан бизнинг болалик давримиз бундай ўтган эмас,— деяр эди.

Бирдан хаёлга чўмиб, хомуш бўлиб қоларди. У хушрў, хўшмуомала. Онамни жуда яхши кўраман, эришганларимнинг ҳаммаси учун онамдан миннатдорман.

Амаким Павел Иванович ветеринария фельдшери бўлиб ишларди. Паша амаким бизникига келиб ётиб қолишини жуда яхши кўрардик. Пичаннинг устига қатор қилиб ўрин солишар, биз, болалар эса амаким билан ёнма-ён ётиб, гапга тушиб кетар эдик. Кўзимизни очиб, осмонга қараб ётар эканмиз, тепамиздаги тўп юлдузлар бир-биридан чиройли кўринар эди. Акам Валентин:

— Юлдузларда кишилар яшайдими?— деб сўрагани сўраган эди.

Паша амаким мийиғида кулиб қўяр ва ўйлаб туриб айтар эди:

— Ким билсин... Аммо юлдузларда ҳаёт бор деб ўйлайман... Миллионлаб планеталардан фақат Ернинг омади келган бўлиши мумкин эмас...

Ҳа деб мактабга киргим келар эди. Акам ва опам каби кечқурунлари дарс тайёрлагим, пенал, тош тахта ва дафтар тутгим келарди. Мен кўпинча ўз тенгдошларим билан бирга мактаб деразасига суқланиб қарар, ўқувчиларнинг доскага чиқиб ҳарфлардан сўзлар тузишини, рақамлар ёзишини тамоша қилар эдим. Ҳамма болалар қатори мен ҳам тезроқ катта бўлсам деярдим. Ёттига кирганимда отам:

— Юра, шу кузда мактабга кирасан...— деб айтди.

Оиламизда отамнинг обрўси баланд эди. У қаттиққўл, аммо одил бўлиб, бизга — ўз фарзандларига ин-

тизом, катталарни ҳурмат қилиш, меҳнатни севишдан биринчи сабоқлар берди. Отам ҳеч қачон дўқ қилмас, сўкмас, шапалоқ урмас, ҳеч қачон беҳудага кўнгил олмас ва ноўрин эркаламас эди. У бизни талтайтирмас, аммо истак-орзуларимизга эътибор берар эди. Қўшниларимиз отамни яхши кўришарди ва ҳурмат қилишарди; колхоз правлениесида отамнинг фикрига қулоқ солишарди. Унинг бутун умри колхозда ўтди. Колхоз отамнинг иккинчи уйи бўлди. У инвалид, оёғи оқсоқ, шунинг учун ҳам граждан урушида жанг қилган эмас.

Якшанба кунни отам бир вақт қишлоқ Советидан югуриб келди. Уни ҳеч қачон бунчалик серташвиш ва паришон кўрмаган эдик.

— Уруш!— деган бир сўзни айтди, холос.

Онам оёқлари титраб чалишиб, курсига ўтириб қолди, фартугини юзига тутиб, товуш чиқармай йиғлаб юборди. Дунё бирдаш қоронғи бўлгандай туйилди. Осмонни қора булут қоплади. Шамол туриб, кўчада чанг кўтарилди. Қишлоқда ашула ва ўйин-кулги таққа тўхтади. Биз, болалар хомуш бўлиб, ўйнамай қўйдик. Янги олинган аскарлар ўша куниеқ фанер чемоданларини кўтариб, аравада ва колхознинг юк машинасида жўнаб кетишди. Фронтга жўнаётган йигитларни бутун колхоз кузатиб қолди.

Тошқин вақтидаги сув каби, уруш Смоленск областимизга тобора яқинлашиб кела берди. Қочоқлар қишлоқдан шарпа каби жим ўтар, ярадорлар олиб ўтилар, ҳамма нарса қаёққадир мамлакат ичкарисига қараб юрмоқда эди. Фашистлар Минскни ер билан яксон қилиб ғашлабди, Ельна билан Смоленск бўсағаларида қонли жанглар бўлмоқда, деган гаплар эшитилди. Аммо фашистларнинг ундан нарига ўта олмаслигига ҳамманинг ишончи комил эди. Сентябрь келди, мен тенгдошларим билан мактабга жўнадим. Бу узоқ кутилган тантанали кун эди. Синф билан танишиб, биринчи «А» ҳарфини ёзиш ва чўпда қўшишга кириша бошлашимиз билан:

— Фашистлар жуда яқинда, қаердадир Вязьма бўсағаларида...— деган гапни эшитдик.

Худди ўша кунни қишлоғимиз тепасида қанотларига қизил юлдуз сурати солинган икки самолёт учиб ўтди. Улар мен кўрган биринчи самолётлар эди. Уларнинг қандай аталишини ўша вақтда билмасдим, лекин улар-

дан бири «ЯК», иккинчиси «ЛАГГ» бўлганини энди эслаётирман. «ЛАГГ» ҳаво жангида уриб туширилди, учувчиси уни нилуфар ва қамиш босган ботқоқликка кучининг борица судраб борди. Самолёт ерга тушиб синди, унда учган ёш йигит эса ерга яқин қолганда парашютсиз эсон-омон сакраб тушди.

Ботқоқлик ёнидаги ўтлоққа иккинчи — «ЯК» самолёти тушди. Учувчи ўз ўртоғини кулфатда қолдириб кетмади. Биз, болалар у ерга дарров югуриб бордик. Учувчиларни лоақал ушлаб кўриш, самолёт кабинасига киришни ҳар биримиз истар эдик. Ўзимизга нотаниш бензин исини жон-жон деб ҳидладик, машиналарнинг қанотларидаги тешик-ёриқларни санаб чиқдик. Учувчилар ҳаяжонланган ва серзарда бўлиб қолишган эди. Улар қўллари билан имо қилиб, дабдаласи чиққан бу самолёт немисларга қиммат тушганини айтдилар. Улар чарм камзулларининг тугмасини ечишган эди, гимнастёркаларидаги орденлар ялтираб кўринди. Булар мен кўрган биринчи орденлар эди. Ҳарбий мукофотлар олиш нақадар қийинлигини биз, болалар тушуниб олдик.

Қишлоқдаги ҳаммага қолса, учувчилар уйимда ётса, деяр эди. Аммо учувчилар тунни ўз «ЯК»ининг ёнида ўтказишди. Биз ҳам ухламай, эрталабгача совуқда жунжишиб, улар билан бирга бўлдик. Эртаси куни учувчилар ўзлари ҳақида ёрқин хотира қолдириб учиб кетишди. Ҳар биримиз учгимиз, улардай ботир ва чиройли бўлгимиз келарди. Мисли кўрилмаган ғалати бир ҳисни бошдан кечирдик.

Воқеалар тез авж ола борди. Қишлоқдан юк автомобилларининг колонналари шоша-пиша ўтиб кетди, ярадорлар олиб ўтилди. Ҳамманинг гапиргани эвакуация бўлиб қолди. Пайсалга солиб бўлмасди. Биринчи бўлиб Паша амаким колхоз подаси билан жўнаб кетди. Онам билан отам ҳам йўлга отланишди-ю, улгуриша олмади. Артиллерия канонадаси гумбурлаб, ҳамма ёқни ларзага келтирди, ёнғинлар алангасидан осмон қизариб кетди, қўққисдан қишлоққа велосипед минган немис самокатчилари бостириб киришди. Бирпасда алғов-далғов, аросат бўлиб кетди. Тинтувлар бошланди: фашистлар ҳамон партизанларни қидирар, тўстўпалонда яхши нарсаларни тортиб олар, кийим-кечакни ҳам, пойабзални ҳам тап тортмай олиб кетар эдилар.

Оиламизни уйдан ҳайдаб чиқариб, уни немис солдатлари эгаллаб олишди. Ертўла қазиб, ичига кириб олдик. Кечалар дахшатли бўлар, осмонда Москва томонга учаётган фашист самолётларининг моторлари гувуллаб қулоқни батанг қилар эди. Отам билан онамнинг чиройи очилмас, қовоғи солиқ эди. Уларни оиламизнинг тақдиригина эмас, колхознинг, бутун халқимизнинг тақдири ҳам ҳаяжонлантирарди. Отам тун бўйи ухламай чиқар, совет тўпларининг гумбурлашини, қўшинларимизнинг ҳужум бошлашини кутиб, доим қулоқ осар, партизанлар ҳақида онам билан бесаранжом шивирлашар, Валентин билан Зояни ўйлаб ташвиш қилар эди. Валентин билан Зоя вояга етиб қолган, ён-веридаги қишлоқларда эса немислар ёшларни қулликка ҳайдаб кетмоқда эдилар.

На радио эшитар, на газета, на хат олар эдик — Россияда нима бўлаётгани ҳақида қишлоғимизга ҳеч қандай хат-хабар келмасди. Аммо немис қаттиқ калтак еганини бизникилар тез орада пайқаб олишди. Яраланган ва совуқ олдирган гитлерчи солдатларни қишлоқдан олиб ўтдилар. Тунда отам оловни жўнаштириб, ертўладан юқорига чиқди-да, бирпас тургандан кейин қайтиб келиб, онамга:

— Отишаяпти...— деди.

— Партизанлардир?— дея қайта сўради онам.

— Йўқ, мунтазам армия отаяпти. Бутун осмонни гумбурлатаяпти...

Солдатлар тушган немис машиналари, танклар ва тўплар эрталабдан берли қишлоқ орқали кетма-кет гувуллаб ўтди. У яқиндагина шарққа қараб юрган армияга сира ўхшамасди. Кейин билсак, Москва остоналарида тор-мор келтирилган эсэсчи дивизиянинг қолдиқлари чекинаётиб, ёнимиздан ўтиб кетган экан. Ҳам-қишлоқларимизнинг ҳаммаси озодлик соатини кутарди. Аммо фашистлар мудрофаа маррасини ушлаб тура олди, қишлоғимиз эса уларнинг яқиндаги ичкари томонида қолиб кетди.

Энди уйимизни бавариялик ашаддий бир фашист ёқтириб қолди. Назаримда, уни Альберт деб чақиришарди. У автомашиналар учун аккумуляторларни зарядлаб берар ва бизга, болаларга тоқат қила олмас эди. Бир вақт унинг мастерскойига укам Боря нима экан деб борганда бўйнидаги шарфидан тортиб, шу шарфи

билан олма бутогига осиб қўйгани, шундан кейин ай-
ғир отдай ҳангиллагани ҳали ёдимда. Онам, албатта,
Боряга ёпишди, бавариялик фашист эса онамни Боряга
яқинлаштирмасди. Кишиларни чақирай дейман-у, —
чақира олмайман: бамисоли Боряни эмас, балки ўзим-
ни осиб қўйишгандай, нафасим ичимга тушиб кетганди.
Қатта бўлганимда-ю, лаънати у фашистнинг расо таъ-
зирини берган бўлардим...

Яхшиямки, бавариялик фашистни қандайдир бошли-
ғи чақириб қолди, мен онам билан Борис укамни қут-
қариб олдик. Уни ертўлага элтиб ҳушига келтиргуни-
мизча эсимиз кетди.

Биз, болалар катта ёшли кишиларга тақлид қилиб,
немисларга сездирмасдан кучимиз борица зарар етка-
зардик. Йўлларга ўткир мих ва синган бутилкалар
сочиб қўярдик, булар немис машиналарининг шинала-
рини тешиб юборарди, уйимизга хўжайин бўлиб олган
Альбертнинг жонига тегиш учун двигателнинг газ чи-
қарадиган трубасига латта-путта ва ахлат тиқиб қўяр-
дик. У мени ёмон кўрганидан, бир неча кунгача ертў-
лага яқинлаштирмади. Қўшниларникида ётиб юрдим,
улар эса нуқул фашистларнинг қандай қилиб додини
бериш ҳақида сўзлашар эдилар.

Фронт гарчи секинлик билан бўлса-да, барибир
қишлоққа яқинлашиб кела берди. Буни артиллерия
отишмасининг тобора қаттиқ гумбурлашидан ҳатто биз,
болалар ҳам тушунар эдик. Тез орада фронтнинг ол-
динги чизиғи жуда яқинга — уйимиздан атиги саккиз
километр нарига келиб қолди. Қишлоқда немис қўшин-
лари қалашиб кетди. Уларга бизникилар тўплардан ўқ
ёғдириб ва самолётлардан бомба ташлаб турдилар.
Айниқса тунда учадиган «ПО-2» самолётларимиз фа-
шистларнинг додини берди. Улар тун бўйи чигирткадай
чириллаб, «совға-салом» ташлаб турди. Биз шу тариқа
олов ва тутун ичида яшардик. Кечасию-кундузи яқин
орадаги бирор нарса ёнарди.

Ҳеч нарса бизнинг диққат-эътиборимиздан четда
қолмасди. Биз, болалар ҳамма нарсани кўрар, ҳамма
нарсадан огоҳ эдик. Қишлоғимиз тепасидан олтига са-
молётимиз учиб ўтгани эсимда. Кейин бомбардимон
овози эшитилди. Қарасак, қайтиб келишаяпти. Аммо
биттаси кам. Самолётлар олтига эди, бешта бўлиб қо-
либди. Ўша вақтда биз фақат ўнгача санай олар, айи-

ришни ҳали ўтмаган эдик, шунга қарамай биттаси камлигини тушундик. Қаерга кетди экан, деб ўйлай бошладик. Шу ерда экан у. Самолёт ёнар, аммо қўшинлар қалашиб ётган кўчанинг нақ тепасидан учиб, уларга ҳамма тўплардан ўқ ёғдирар эди. Фашистлар тумтарақай бўлиб кетди. Шовқин, қий-чув, саросима босди.

Самолёт ўз шерикларининг ёнига етиб олармикин ёки йўқмикин, деб ўйлай бошладик. Учувчи эса айланиб келиб, яна колонна устига тўғри желди. Энди у бомба ёғдирмоқда эди. Кейин эса ўзи ҳам немисларнинг орасига шўнғиб кириб кетди.

— Гастеллонинг ўзия! Гастеллодай қилдия!— дея қичқирдик биз.

Самолёт ҳам, учувчи ҳам ёниб кетди. Унинг кимлигини, қаерлик эканини қишлоқда ҳеч ким билолмади. Аммо унинг чинакам совет кишиси эканини ҳар ким биларди. У сўнгги нафаси қолгунча душманларни қира берди. Номи аниқланмаган қаҳрамон кун бўйи болаларнинг оғзидан тушмади. Ана шундай яшаш ва Ватанга жон фидо қилиш кераклигини ҳеч ким овоз чиқариб айтмаган бўлса-да, ҳар ким истар эди.

«Қаҳрамоннинг ўлими учун ким қасос олади?— дея ўйлай кетдик биз.— Унинг қандай ҳалок бўлганини ўртоқларига ким айтиб беради?»

Бу самолётни қишлоғимиз орқасидаги тепаликка окоп қазиб олган немис зенит тўпчилари уриб туширганини тез орада билиб олдик. Эртасига қасос қайтди. Эртасига ўшандай бешта самолёт учиб желди — уларнинг штурмчи «ИЛ»лар эканини энди биламан — ва зенит батареясини ҳам, унинг тўпчиларини ҳам ер билан яксон қилиб ташлади. Биронта ҳам фашист омон қолмади. Боплашди!

У вақтда қишлоғимиз бутун дунёдан ажралиб қолган, фронтларда нима бўлаётганини ҳеч ким билмас эди. Аммо бир вақт самолёт учиб келиб, бир пачка варақа ташлади. Варақалар бир гала оқ каптарлар каби осмонда узоқ айланиб юрди-да, ниҳоят, қишлоқ чеккасидаги қор босган ўтлоққа тушди. Биттасини ушлаб олиб, кўз югуртирсам, расм кўрдим. Расмда: бир тўда калла суякларининг устида тумшуғи Гитлерникига ўхшатиб ишланган қарға ўтирибди. Русча ҳарфлар ёзилган. Ўқий десам — ўқий олмайман. Фашистлар варақа олиб ўқиганларга қаттиқ жазо беришарди. Шу важдан, яқин

ўртада фашистлар йўқмикин, деб атрофимга қараб қўйдим, кейин варақани қўлтигимга уриб, ертўлага югурдим. Зоя ўша ерда эди. У варақани ўқиб, хурсандлигидан кулиб юборди:

— Юрка, биласанми, қандай ғалаба қозонишибди!

Варақада Сталинград бўсағаларида гитлерчиларнинг тор-мор келтирилганлиги ҳикоя қилинган эди. Қувончимиз ичимизга сиғмай кетди. Ҳамма ертўлаларда нуқул фашистларнинг мағлубияти ҳақида сўзлашарди.

Тез орада бизнинг фронтимизда ҳам гумбур-гумбур бўлиб қолди. Совет қўшинларининг ҳужуми бошланди. Эсэсчилар акам Валентин билан опам Зояни худди шу ерда ушлаб олиб, бошқа йигит-қизлар билан бирга колонна қилиб ғарбга, Германияга ҳайдаб кетишди. Онам бошқа аёллар билан бирга колонна кетидан анча жойгача қўлларини юмдалаб борди, аммо уларни милтиқ қўндоғи билан уриб ҳайдаб юборишди, уларга итларни гиж-гижлатишди.

Бошимизга катта қайғу тушди. Бизгина эмас, қишлоқнинг ҳамма аҳолиси зор-зор йиғлади. Фашистлар ҳар бир оиладан бирон кишини қулликка олиб кетган эди-да, ахир.

Аммо қайғу чексиз бўла олмайди, шод-хуррамлик даври келди, келганда ҳам қандай денг! Ярим кечада ертўламызга оқ поча пўстин ва қулоқчин кийган, автомат кўтарган икки киши кириб келди. Отамга тамаки тутишди ва сўраб-исташди. Улар бизнинг разведкамыз эди. Уруш бошидан берли биринчи разведкамыз шу бўлди. Ўзимизнинг ейдиган овқатимиз йўқ бўлса ҳам, онам разведкачиларнинг қорнини тўйдириш чорасини кўрди.

Разведкачилар жимгина келиб кетишди. Худди ушдағидай кўринди. Уларни ҳатто тонгдаёқ отамдан ўрадим. Отам бўлса менга ўсмоқчилаб қаради-да, кулиб айтди:

— Ўзим ҳам, тушда кўргандай бўлдим...

Бир кундан кейин немислар қишлоғимизни ташлаб кетишди. Отам бизникиларни қарши олгани чиқди ва йўлнинг фашистлар мина қўйган жойини кўрсатиб берди. Немис сапёрларининг ишлаганини отам тун бўйи зимдан кузатиб чиққан эди. Узун пўстин кийган ва цинелига яшил погон таққан полковникимиз отамга

миннатдорлик изҳор қилди ва уни солдат каби қучоқлаб ўпди.

Отам армияга кетиб, уч киши — онам, мен ва Бориска қолдик. Энди колхозда ҳамма ишни аёллар билан ўспиринлар қиларди. Икки йиллик танаффусдан кейин яна мактабга кирдим. Мактабимизда тўртта синфни битта ўқитувчи — Ксения Герасимовна Филиппова ўқитарди. Бир хонада биринчи ва учинчи синфлар барабар ўқирди. На сиёҳ, на қалам, на дафтар бор эди. Синф тахтасини топишга топдик-ку, бўр топа олмадик. Эски газеталарда ёзишни ўргандик. Ўров қоғози ёки парча-пурча гул қоғоз топилиб қолса, ҳамма хурсанд бўлар эди. Арифметика дарсларида энди чўпларни эмас, балки патрон гильзаларини жамлардик. Биз, ўғил болалар ҳамма чўнтакларимизга гильза тўлдириб олар эдик.

Акам билан опамдан узоқ вақтгача ҳеч қандай хат-хабар келмади. Аммо қулликдан қочиб қишлоққа қайтиб келган қўшнилари Валентиннинг ҳам, Зоянинг ҳам фашистлар чангалидан қочиб кетиб Совет Армиясида хизмат қилиб қолганини айтишди. Орадан кўп ҳам ўтмай, дала почтасининг штампини босилган учбурчак хат келди, онамга бўғимлаб ўқиб бердим, уни бизга Зоя ёзганди. Хатига қараганда, кавалерия (отлиқ аскарлар) қисмида хизмат қилаётган экан. Кейин Валентиндан ҳам хат келди. У танкда фашистлар билан олишаётган, башня ўқчиси экан. Акам ва опам ҳаёт эканлигига суюндим, бошимизга не-не кулфатлар солган гитлерчиларни қираётганликларига янада кўпроқ қувондим.

Отам армия билан узоққа бормади. У ёшлигидан касалманд эди, немислар хўжайинлик қилиб турган даврда эса очликдан меъдаси ҳам яра бўла бошлаган эди. У Гжатскдаги ҳарбий госпиталда ётди ва шу жойда сафдан ташқари хизмат қилишга қолди. Хизмат қилиш билан бир вақтда даволаниб ҳам турди.

Уруш жуда узоқ чўзилиб, ҳамманинг юрагини эзди: ҳар кимнинг яқин-билишлари фронтда эди-да, ахир.

Почтальон ҳар бир ертўлада энг азиз меҳмон бўлиб қолганди. Кун сайин у гоҳ қувончли, гоҳ қайғули хабарлар келтириб турарди. Бировнинг орден билан мукофотланганини, бошқа бировнинг ўлдирилганини эшитиб турардик.

Синфимизда Европанинг эскигина картаси осиглиқ турарди, биз дарсдан кейин қолиб, қўшинларимизнинг қолибона юришини кўрсатадиган қизил байроқчаларни картанинг бир жойидан иккинчи жойига суриб қўяр эдик.

— Совет солдатлари Бухарестни озод қилдилар!

— Софияни озод қилдилар!

— Югославия пойтахти бўлмиш Белградга кирдилар!

— Совет қўшинлари Германия тунроғида жанг ҳаракатларини бошлаб юбордилар!

— Улар ҳозир Австрияга киришибди,— Қсения Герасимовна кўзидан шодлик ёшларини чиқариб, бизга шундай хушхабарлар айтиб турарди.

— Совет Армиясининг ғалабалари таъсири билан Европа мамлакатларида қаршилик кўрсатиш ҳаракати кенгаймоқда, партизанлар кураши авж олмақда, фашистлар Германиясининг орқа томони ларзага келмоқда.

Биз карта олдида соатлаб туриб, географияни «Совинформбюро»нинг ҳарбий ахборотларидан ўрганардик.

Дарсликлар йўқ эди, кўп болалар ўқишни қишлоқ советида солдатлар эсдан чиқариб қолдириб кетган «Пиёдаларнинг жанговар устави»дан ўрганиб олишди.

Гарчи уставдаги кўп сўзлар тушунарли бўлмаса ҳам китоб болаларга ёқиб қолди, у ҳар бир ўқувчидан тартиб ва интизом талаб қиларди.

Ҳамма, уруш қачон тамом бўларкин, деб кутарди. Бир вақт қишлоқ советидан онам югуриб келди, ундан ҳайдалган ер ҳиди келарди. Онам мени қучоқлаб ўпди-да, шу сўзларни айтди:

— Гитлер капут бўлибди, қўшинларимиз Берлинни олишибди!

Мен кўчага югуриб чиқдим, бирдан қарасам, ҳаво жўнашиб кетибди, ташқарида баҳор бўлиб, боғлардаги гуллар очилибди, тепамда кўмкўк осмон кўринар ва тўрғайлар сайрашар эди. Ҳали мисли кўрилмаган қувончли ҳис-туйғулар ва фикрлар шунча кўп ёғилиб келдики, ҳатто эсанкираб қолдим. Опам билан акам тезроқ қайтса деб кутардим.

Шундан кейин беғубор, серқуёш, янги ҳаёт бошланган эди. Болалик давримдан қуёшни яхши кўраман!

миннатдорлик изҳор қилди ва уни солдат каби қучоқлаб ўпди.

Отам армияга кетиб, уч киши — онам, мен ва Бориска қолдик. Энди колхозда ҳамма ишни аёллар билан ўспиринлар қиларди. Икки йиллик танаффусдан кейин яна мактабга кирдим. Мактабимизда тўртта синфни битта ўқитувчи — Ксения Герасимовна Филиппова ўқитарди. Бир хонада биринчи ва учинчи синфлар барабар ўқирди. На сиёҳ, на қалам, на дафтар бор эди. Синф тахтасини топишга топдик-ку, бўр топа олмадик. Эски газеталарда ёзишни ўргандик. Ўров қоғози ёки парча-пурча гул қоғоз топилиб қолса, ҳамма хурсанд бўлар эди. Арифметика дарсларида энди чўпларни эмас, балки патрон гильзаларини жамлардик. Биз, ўғил боғалар ҳамма чўнтакларимизга гильза тўлдириб олар эдик.

Акам билан опамдан узоқ вақтгача ҳеч қандай хат-хабар келмади. Аммо қулликдан қочиб қишлоққа қайтиб келган қўшнилар Валентиннинг ҳам, Зоянинг ҳам фашистлар чангалидан қочиб кетиб Совет Армиясида хизмат қилиб қолганини айтишди. Орадан кўп ҳам ўтмай, дала почтасининг штампси босилган учбурчак хат келди, онамга бўғимлаб ўқиб бердим, уни бизга Зоя ёзганди. Хатига қараганда, кавалерия (отлиқ аскарлар) қисмида хизмат қилаётган экан. Кейин Валентиндан ҳам хат келди. У танкда фашистлар билан олишаётган, башня ўқчиси экан. Акам ва опам ҳаёт эканлигига суюндим, бошимизга не-не кулфатлар солган гитлерчиларни қираётганликларига янада кўпроқ қувондим.

Отам армия билан узоққа бормади. У ёшлигидан касалманд эди, немислар хўжайинлик қилиб турган даврда эса очликдан меъдаси ҳам яра бўла бошлаган эди. У Гжатскдаги ҳарбий госпиталда ётди ва шу жойда сафдан ташқари хизмат қилишга қолди. Хизмат қилиш билан бир вақтда даволаниб ҳам турди.

Уруш жуда узоқ чўзилиб, ҳамманинг юрагини эзди: ҳар кимнинг яқин-билишлари фронтда эди-да, ахир.

Почтальон ҳар бир ертўлада энг азиз меҳмон бўлиб қолганди. Кун сайин у гоҳ қувончли, гоҳ қайғули хабарлар келтириб турарди. Бировнинг орден билан мукофотланганини, бошқа бировнинг ўлдирилганини эшитиб турардик.

Уруш тамом бўлди, отамни Гжатскда шахарни тиклашга қолдиришди. У эски уйимизни қишлоқдан шахарга кўчириб тушди-да, яна қуриб олди. Энди биз Гжатск шахридаги Ленинград кўчасида яшай бошладик. Мактабим ҳам энди бошқа бўлиб қолди. Мени Гжатскда педагогика билим юрти ҳузуридаги база мактабининг учинчи синфига қабул қилишди. Бу билим юрти бошланғич синфларга ўқитувчилар тайёрлаб берарди. Бўлғуси педагоглар тўрт синфли мактабимизда практикадан ўтар эдилар.

Бизга Нина Васильевна Лебедева деган ёшгина ўқитувчи дарс берарди. Саводли, меҳрибон, кўп нарсани биладиган бу аёл ҳар бир ўқувчи учун жон қуйдиран эди. У ҳамма фанлардан ўқитарди. Унинг баҳоларига кўра яхши ўқирдим. Нина Васильевна бизга Ленин ҳақида кўп сўзлаб берар, гимназияда ўқиган Володя Ульяновнинг баҳолар, табели босилган китобни кўрсатар эди. Табелда сидирға беш баҳолар турарди.

— Кўрдингизми, болалар, сиз ҳам шундай аъло ўқишингиз керак,— деяр эди Нина Васильевна.

Синфдош ўртоқларим Владимир Ильичнинг портретларини ясашарди ва унга бағишлаб шеърлар ёзишарди. Кўпларимиз синфда сурат солар ва иншо ёзар эдик. Аммо мен унга қизиқмасдим — арифметикани кўпроқ севардим. Мактабимиз яхши эди, унда дилдор болалар ўқишарди. Кўп ўқувчиларнинг отаси йўқ — урушда ҳалок бўлган, кўплари эса ғирт етим эди. Ҳар биримиз уруш кулфатини тортгандик, босқинчилар солган даҳшатларни кўргандик, очлик ва ҳуқуқсизлик азобларини бошдан кечиргандик — на унутиб, на кечириб, бўладиган ҳамма уқубатларни тортгандик. Болалар эса вақти келиб вояга етади, катта бўлади.

Орадан икки йил ўтди, рус тили ва арифметикадан умримда биринчи марта имтиҳон топшириб, бошқа мактабга, бешинчи синфга ўтдим. У ерда пионер ташкилотига аъзо бўлиб кирдим. Пионерлар уйида мен духовой оркестрда шуғулландим, драма тўғарагида қатнашдим, мактаб ўқувчиларининг қўйган тамошаларида иштирок қилдим.

Шу вақт Лев Толстойнинг «Кавказ асири» деган китоби қўлимга тушди. Бу ҳикоя бутун ҳаётимда ёрқин из қолдирди. Рус офицери Жилин, унинг матонати ва жасорати менга жуда ёқди. Бундай одам ҳеч қаерда

хор бўлмайдн. У қўлга тушганда асирликдан қочи-
кетган ва иродаси бўш киши бўлмиш Костилиннинг қо-
чишига ҳам ёрдам берган. Татар қизи Дина ҳам ажо-
йиб қиз бўлган. Ҳикояни қайта-қайта ўқир эканман,
унинг қаҳрамонларини ўзим танийдиган кишиларимга
таққослаб кўрар эдим. Акам Валентин ҳам асирликдан
қочиб кетган-да, ахир. Ўзимга ёққан Жилиннинг хис-
латларини акамдан ҳам топдим. |

Рус адабиётини синф раҳбаримиз Ольга Степановна
Раевская ўқитарди. Жонкуяр, ғамхўр бу аёл оналари-
мизга ўхшаб кетар — қаттиққўл ва меҳрибон, жид-
дий ва очиқ кўнгил эди. У бизни рус тилини севишга,
китобни ҳурмат қилишга ўргатарди, ёзилган нарсани
тушуниб олишимизга ёрдам берарди. Пушкин билан
Лермонтовнинг қандай ишлашганини, уларни дуэлда
қандай ўлдиришганини, Гоголь қандай адиб бўлгани-
ни, Крылов бобомиз ўз масалларини қандай ёзганини
биз ўша аёлдан билиб олдик. Биз Максим Горький-
нинг:

84368
«Бўрон қуши мағрур учмоқда,
Дам қанотин тўлқинларга уриб,
Дам ўқ янглиғ булутларга кириб,
Қийқирав у,— дов юрак, ўктам»,

деган мисраларини декламация қилардик.

Ўғил болалар билан қиз болалар бирга ўқишардик.
Синфимиз аҳил, иноқ эди. Олтинчи синфда мени синф-
боши қилиб сайлашди. Ўша вақтда мен Валя Петров
ва Женя Васильев билан дўстлашгандим, улар билан
ҳали ҳам алоқа қилиб тураман. Иккаласи ҳам дилдор
эди. Дарс тайёрлашда бир-биримизга ёрдам берардик.
Петров ҳозир ҳам ўша ерда, Гжатскда, ремонт-техника
станциясида ўрмон мелиорациясида техник бўлиб иш-
ламоқда. Васильев қаердадир Москвада, уни энди ал-
батта қидириб топиш керак. Биз билан Тоня Дурасова
дўстлашганди. Ҳар нарсага қизиқадиган, мулойим,
хушрў, хушмуомала қиз эди. Ҳозир у Гжатскдаги ма-
газинлардан бирида сотувчи бўлиб ишламоқда.

Мактабда физикани Лев Михайлович Беспалов ўқи-
тарди. Аломат одам! У армиядан келган ва доим по-
гонсиз ҳарбий кител кийиб юрар эди. Урушда авиа-
ция қисмида ё штурман бўлиб, ё ҳаво радиости-ўқчи
бўлиб хизмат қилган бўлиши керак. Ёши ўттизларда

эди, аммо кўпни кўрганлигини, кўп воқеаларни бошдан кечирганлигини юзидан билиб олса бўларди.

Лев Михайлович кичкина физика кабинетида бизга сеҳргарликка ўхшаб кетадиган тажрибаларни қилиб кўрсатарди. Бутилкага сув қуйиб, совуққа олиб чиқиб қўйса, гранатадек ёрилиб кетарди. Ё бўлмаса тароқни сочига суради-да, биз чирс-чирс овозини эшитамиз ва кичкина зангори учқунларни кўрамыз. У болалар эътиборини жалб этган, биз бўлсак физика қонунларини шеърдек осон ёдлаб олар эдик. Унинг ҳар бир дарсида янги, қизиқ, ҳаяжонли нарсаларни билиб олардик. Ерга тушган олма Ньютонга бутун дунёнинг тортилиш қонунини кашф этишда қандай қилиб ёрдам берганини биз Лев Михайловичдан билиб олдик. У вақтда, албатта, менга табиат билан курашишга тўғри келишини, ўша қонунни енгиб, Ердан кўтарила олишимни хаёлимга келтира олмасдим, аммо ўша вақтдаёқ менда ғалати ҳислар пайдо бўлди, алланима кўнглимга келди.

Мактабда пионерлар техника тўгарагини ташкил этишди. Лев Михайлович тўгаракка жонини берарди. Биз самолётнинг учадиган моделини тайёрладик, бензин билан ишлайдиган моторча топдик, уни қамишдан ясалган фюзеляжга ўрнатдик, қанотларини казеин елими билан ёпиштирдик. Бу модель ҳавога парвоз қилганда расо хурсанд бўлдик! Биз билан бир қаторда математик Зинаида Александровна Комарова ҳам, илмий бўлим мудирини, СССР Олий Советининг депутати Ираида Дмитриевна Троицкая ҳам хурсанд бўлишди. Лев Михайлович эса деярли жиддий тусда:

— Сиз, азаматлар, учувчи бўлишингиз керак...— деб ваъда берди.

ИШЧИЛАР СИНФИНING САФИГА

Гжатскда ўрта мактабнинг олтинчи синфини тугатгач кейинги тақдирим ҳақида ўйлай бошладим. Ўқитим келарди, албатта. Аммо ота-онам менга олий маълумот бера олмасликларини билардим. Уларнинг маоши кам, оиламиз эса олти жон эди. Аввало қандай бўлмасин ҳунар ўрганиш, ишчи малакасини олиш, заводга кириш, шундан кейингина маълумотни ошириш керак, деб жиддий ўйлаб кетдим. Кекса авлод,— Днепротэс билан

Магниткани қурган, Турксиб йўлини очган, Амур бўйидаги Комсомольскакасос солган кишилар шундай қилишган эди-да, ахир. Ҳозир ҳам, урушдан кейин кўп кишилар шундай қилмоқда эдилар.

Бу фикрларнинг ҳаммасини ёлғиз ўтириб хаёлимдан ўтказардим, маслаҳатлашадиган кишим йўқ эди — онам рози бўлмаслиги аниқ эди-да, ахир. Унинг назарида мен ҳали ҳам бола эдим. Аммо Гжатскдан жўнаб кетадиган бўлсам, фақат Москвага бораман, деб ўзимча бир қарорга келдим. Москвага ҳеч бормаган бўлсам ҳам пойтахтимизни яхши кўрардим, Кремль миноралари, Москва дарёсининг кўприклари, ёдгорликлар сурати солиб чиқарилган откриткаларни тўплаб юрардим. Гарчи ўзим расм солмаган бўлсам ҳам, Третьяков галереясини томоша қилишга иштиёқим катта эди. Қизил майдонда юришни, улуг Ленинга таъзим қилишни орзулардим.

Москвага боришга баҳонам ҳам бор эди. Қурилиш конторасида ишлайдиган амаким Савелий Иванович ўша ерда яшарди. Амакимнинг Антонина ва Лидия деган қизлари — амакивачча сингилларим бор эди. Уйда мени Савелий амакимникига юборинглар деганимда онам кўз ёши қилди, отам эса, ўйлаб туриб, шундай деди:

— Яхши ишга бел боғлабсан, Юрка. Боравер... Москвада ҳали ҳеч ким йўқолиб кетган эмас.

Гўё, еттинчи синфни тугатиш керак, деб ўқитувчилар райимни қайтаришди. Аммо ўша вақтдаёқ мен қабул қилган қарорларни ўзгартмасликка ўзимни ўргатдим. Йўл тайёргарлигини кўрдик. Поездда борар эканман, Москвада қандай қарши олишар экан, деб ҳаяжонландим. Амаким озгина маош олади, бунинг устига мен ҳам бориб уларнинг ошига шерик бўлсам ярашармикан, деб ич-этимни едим. Аммо мени яхши кутиб олишди, менга қолса жуда яхши қарши олишди, деяр эдим. Амакивачча сингилларимнинг боши осмонга етди.

Дастлабки кунлари сингилларим пойтахтни ва унинг ҳамма чиройли жойларини кўрсатиб юришди, кейин Тоня мени Люберцидаги қишлоқ хўжалик машиналари заводига олиб борди. У ердаги ҳунар мактабига ёшлардан олишаётган экан. Токарликка ўқийман, ҳеч бўлмаса слесарь бўламан, деб Гжатскдаёқ бир қарорга

келгандим. Бу ерда эса шундай нарса маълум бўлиб қолди: слесарлик ва токарлик бўлимларига етти йиллик маълумоти бўлганларгина олинаётган экан. Мен бўлсам фақат олти синфни битирганман, йиғлагудек бўлдим!

— Хафа бўлма, йигитча,— деди ҳунар мактабининг директори,— сени қуювчиликка оламиз... Москвадаги Пушкин ҳайкалини кўрганмисан? Бу, қуювчиларнинг қилган иши, укам.

Бу гап менга таъсир қилди, узоқ ўйлаб ўтирмай, рози бўлдим: қуювчи бўлсам бўла қолай дедим.

Имтиҳонлар қийин эмасди. Имтиҳонлардан ўтганимдан кейин билим юртига қабул қилишди. Умримда биринчи марта формали кийим беришди — четига ишчи эмблемаси солинган фуражка, шинам гимнастёрка, шим, ботинка, шинель, оқимтир тўқали камар олдим. Ҳаммасини қадди-қоматимга ва бўйимга мослаб беришди. Уша куниеқ охириги пулимга сурат олдирдим. Суратларимни қўлимга олиб, ўзимми ёки ўзим эмасми, деб ишонмасдим. Суратларимни дарров уйимга ва ёр-биродарларимга жўнатдим, албатта: мана кўринг, офицерга ўхшаб кетганман-а, дегим келарди.

Бир неча кундан кейин мастер Николай Петрович Кривов бизни заводга олиб борди. Бу — машҳур завод. Николай Петрович бу ерда ишлаб чиқарилган машиналарни Совет мамлакатимизнинг ҳар бир жойидаги далаларда учратиш мумкин, деди. Люберци заводининг маркаси билан чиққан машиналар қишлоғимизда ҳам борлиги дарров эсимга тушди.

Дастлаб мастер бизга механика цехларини кўрсатди. Биз кўп станокларни кўрдик ва қайси станокда нима ясалишини ҳали тушунмасдик. Сўнгра Николай Петрович бизни бўлажак иш жойимиз — қуюв цехига бошлаб борди. Бу ерда ҳангу-манг бўлиб қолдик — ҳаммаёқда олов, тутун, эриган металл оқимларини кўрдик. Қаёққа қарамайлик, жомакор кийиб олган ишчилар ишламоқда эди.

— Ие, янги ишчилар келишдими,— деди баланд бўйли хўшмўйлов бригадир,— синчиклаб кўринглар, олов билан ишлашга ўрганинглар.— Шу онда ифтихор билан гап қўшди:— Олов кучли, сув оловдан кучли, ер сувдан кучли, одам эса ҳаммасидан кучли!

Юқоридан бирортаси узилиб тушиб, тегади, тешиб юборади ёки қайноқ металл отилиб кетиб, куйдиради, деб ҳаммамиз қўрқардик. Николай Петровичнинг пинжиги кирар, ундан бир қадам ҳам нари кетмасликка ҳаракат қилар эдик.

Кейин мастер бизни механизациялаштирилган қуюв цехига бошлаб борди. У ерда оқ чўяндан машиналарнинг ўртача ва майда деталларини қуйишмоқда эди. Мастер бизни термик печлар ёнига олиб борди, отжиг қилишни кўрсатди, мўрт металлдан ёпишқоқ, қовушқоқ, чўян қандай тайёрланишини тушунтириб берди. Шуниси қизиқки, кечга яқин биз заводга ўрганиб қолдик ва аввал бошда қўрққанимизча қўрқмай қўйдик.

Орадан кўп ўтмай мени опокасиз қолип тайёрлайдиган станокка қўйишди. Менга қолипловчи ихтисосини ўргатишди. Станок ёнида конвейер юриб турарди. Биз қолип қиламиз, стерженларни қўямиз, опокани ёпамизда, конвейерга ўтказамиз. Кечга яқин мастер ёнимизга келади. Бошини икки қўллаб ушлаб:

— Бу нимаси, қадрли ўртоқлар, нега сидирга брак қилаяпсиз?— дейди.

Стерженларни бир оз қийшайтириб қўйганимиз учун брак ҳақиқатан ҳам кўп чиқаётган эди. Қандай ишлаш кераклигини мастер ҳар қайсимизга кўрсатиб берди. Эртасига ишимиз юришиб кетди.

Биз, ҳунармандлар ёроч уйдаги ётоқхонада турардик. Ун беш киши ётадиган хонамиз биринчи қаватда эди. Биз тотув, аҳил яшардик. Ҳаммаишда тартиб бор эди: баравар туриб, баравар ётардик, ошхонага бирга борардик (бизни бепул боқишарди), кинога ва ёнимиздаги стадионга биргалашиб югурардик.

Ҳунармандлар ҳаёлпараст кишилар бўлади. Уша вақтда биз қаҳрамонлик ҳақида кўп баҳслашардик. Қаҳрамонлик ҳар хил бўлади, дейишарди. Шундай қаҳрамонликлар борки, улар одамдан бир зумда қарор қабул қилишни, ҳаёт билан мамотдан бирини танлаб олишни талаб этади. Биз бундай қаҳрамонликларга Николай Гастелло билан Алесандр Матросовнинг мардонавор ишларини қўшгандик.

Аммо бизга қаҳрамонликлар кўпроқ ёқарди. Халқ булар ҳақида бутун умр — сидирга қаҳрамонликдир!— дейди. Бу сўзнинг маъноси шуки, одам бутун умрини,

битта, асосий мақсадга бўйсундиради ва шу мақсадга етиш учун ҳормай-толмай курашади. Владимир Ильич Лениннинг ҳаёти бунга энг ёрқин мисолдир.

Кутубхонамизда Ленин ҳақида қандай китоблар бўлган бўлса, ҳаммасини ўқиб чиқардик.

Биз Артемнинг революцион фаолиятига қизиқар, М. В. Фрунзенинг таржимаи ҳолидан завқ қилар эдик. Подшо суди томонидан ўлимга ҳукм қилинган М. В. Фрунзе турмада ётар экан, кунимга яраб қолар, деб ажнабий тилларни ўзича ўқиб-ўрганган. Ажнабий тиллар кунига яраб қолди: у қамоқдан қочиб кетган эди-да, ахир. Фрунзе чиндан ҳам «битта, аммо оташин эҳтирос»ни биларди. Биз Михаил Васильевичнинг қуйидаги сўзларини ётоқхонада барала овоз билан ўқир эдик, улар ҳали-ҳали эсимда: «Биз, ўлимга маҳкум этилган кишилар аксари эрталаб соат бешларгача мижжа қоқмай, ҳар бир шитир-шитирга диққат билан қулоқ солиб чиқардик... Бу фожиали соатлар эди. Шу пайт ҳамманинг кўз олдида маҳкумларни осгани олиб кетишарди. Вазмин табиатли ўртоқларнинг: «Алвидо, умр! Хуррият, хайр!» деганини эшитиб қоласан киши. Бора-бора занжир ва кишанларнинг шақир-шуқури ўчади. Сўнгра турманинг темир эшиги гичиллаб ёпилади-да, сув қуйгандай жимлик чўкади. Йигитлар ўтиришиб: «Эртага кечаси кимнинг навбати экан? Мана бешинчисини олиб кетишди» деб ўйлай бошлашади. Кўз ёшлари кўп тўкилмасди».

Бу ҳаяжонли сатрларни эслатиб ўтаётганимнинг боиси шуки, кекса авлоднинг революцион кураши қурбонлар бериш ва доимо қаҳрамонлик кўрсатишни талаб этганини ёшлар билиб қўйишсин.

Цех менга ёқиб қолди. Токарларга ҳавасим келмай қўйди. Ишим юришиб кетди. Завод биринчи гудок бериши биланоқ уйқудан туриб ва совуқ сувда ювиниб, кўчага чиқишни, завод йўлагига ошиқиб туруллаб кетаётган ишчилар орасига киришни ёқтириб қолгандим. Мен ишга ҳамиша ифтихор қилиб борар эдим. Бу ифтихор кундан кунга мустаҳкамлана борди: катта ёшдаги, малакали ишчилар биз, ҳунармандлар билан худди тенг-қурлардай гаплашар эдилар. Биринчи маош олиш пайти ҳам келди. Маошим кам — атиги ўттиз сўм эди, албатта. Аммо у биринчи марта ишлаб топган пулларим эди. Пулнинг ярмини Гжатскдаги онамга рўзғор учун

юбордим. Ота-онамга ёрдам беришни, ўзимни катта ёшли кишидек ҳис қилишни жуда ҳам хоҳлардим.

Биз ҳунар мактабида бир йўла назарий ва амалий тайёргарликдан ўтардик. Синфда ўтиладиган дарсларга болаларнинг унча ҳуши бўлмаганлигини эътироф қилиш керак. Улар қолип қилинадиган тупроққа, эритилган металлга кўпроқ қизиқар эдилар. Аммо бизнинг кичкина, кўримсиз кекса ўқитувчимиз бўларди. Афсуски, фамилияси эсимдан чиқиб кетибди. У чизмачиликдан дарс берарди. Бир вақт менга бир деталнинг, сўнгра иккинчи, учинчи деталнинг чизмасини буюрди. Тобора мураккаб чизмалар топшира берди. Мен бу ишга қизиқиб қолиб, пировардида мураккаб чизмаларни яхши чизадиган ва ўқийдиган бўлиб қолдим. Бу ўқув келажакда керак бўлиб қолишини билардим.

Гарчи ўқиётган бўлсам ҳам, янада кўпроқ ўқигим келарди. Кутубхонадан техникага доир китоблар олиб турардим ва бир кечаю-кундуз атиги 24 соат эканлиги жиғимга тегарди. Ҳамма нарсага вақт етишмасди. Фашистлар оккупацияси вақтида бекор ўтган йилларга ачинардим. Мен бирор техникумни тамомлаб, институтга кириш ва инженер бўлиб чиқишни орзу қилардим. Аммо институтга кирмоқ учун ўрта маълумот керак эди. Ўртоқларим, бизнинг областдан (Смоленск областидан) келган Тимофей Чугунов ва Калуга областидан келган Александр Петушков билан бирга Люберцидаги 1-кечки мактабнинг еттинчи синфига кирдик. Биз бир-биримизга далда берар, бир-биримизга кўмаклашар, ҳамиша учаламиз бирга имтиҳон топширар эдик.

Ҳазилакам қийин бўлмади. Заводда ишлаб туриб, ҳунар мактабидаги назарий ўқишни еттинчи синфдаги дарслар билан қўшиб бориш керак эди. Бу ердаги ўқитувчилар ҳам яхши экан. Ўқитувчилардан умрбод омадим бор экан.

Мен атиги бир йил ўқидим. Бу 1950/51 ўқув йили мен учун бетинч ва бесаранжом йил бўлди. Кўнглим доим аллақеъларда юрар эди.

Яна ўқигим келаётганини ва маълумотли бўлмаганимча ўқишни ҳеч қачон ташламаслигимни пайқаб, ўқитувчиларим Ленинград физкультура техникумига киргин, деб таклиф этишди, чунки мен завод ишчилари орасида яхши спортчи бўлиб танилган, мусобақаларда

неча марталаб мукофотга сазовор ўринларни эгаллаган эдим.

Мен Митишчидаги синовлардан ўтдим, сўнгги имтиҳонни беш баҳога топшириб, Люберцига қайтдим. Бу ерда эса менга қуюв ихтисоси бўйича Саратов индустриал техникумига киргин, дейишди.

— Спорт билан,— дейишади менга,— ҳар қаерда шуғуллансанг бўла беради.

Рост айтишди! Ҳар бир спортчи нечоғлик мастер бўлмасин, бирор ихтисосга эга бўлиши ва унумли меҳнат қилиши керак. Одам спорт учун яратилган эмас, балки спорт одам учун яратилган!

Чугунов, Петушков ва мен ҳунар мактаби директорининг ҳузурига кириб, Саратов индустриал техникумига юборилишни илтимос қилдик. У илтимосимизга астойдил қулоқ солди. Биз бепул билет олиб, поездга ўтирдик ва Волга сари йўл олдик.

Саратов бизга ёқиб қолди. Биз бу шаҳарга августда келдик. Мичурин кўчасидаги ётоқхонага, 21-уйга жойлашдик ва дарров Волга ёнига бордик. В. И. Ленин шу гўзал дарё қирғоқларида туғилган. Биз кенг Волга тепасида узоқ туриб, унинг тез оқишини, бепоён узоқ жойларни завқ билан томоша қилдик. Бу манзара бизнинг кайфиятимизга мос тушарди, чунки биз ҳали тоғ-тиб кўрмаган янги ҳаётга қадам қўйган, студент бўлиб қолган эдик.

Техникумга келганларнинг ҳаммаси имтиҳонлар қандай ўтар экан, деб ҳаяжонланарди. Биз, Люберцидан келганларга эса имтиҳон беришимизнинг ҳожати йўқ — биз етти синфда аъло баҳолар олганмиз. Бирдан-бир талаб шу бўлдики, ишлаб чиқариш практикаси бўйича синовдан ўтиш керак эди. Аммо ҳар биримиз бешинчи разрядли қуювчи-қолипловчи бўлганимиз учун, албатта, синовдан бемалол ўтдик. Умуман олганда, синовни ҳамма яхши топширди, чунки студентларнинг кўпчилиги техникумга ишлаб чиқаришдан келган эди. Кўп студентлар биздан анча катта эди, техникадан ўрта маълумот олиш иштиёқида юрган мастерлар ҳам келганди.

Бизни техникумга қабул қилишгандан кейин директоримиз:

— Қани, студентлар, ҳозирча, дарслар бошлангунча

колхозга бориб, ўрим-йиғимга ёрдам беринглар...— деди.

Биз юк машиналарига ўтириб, Саратовдан саксон километрча наридаги колхозга жўнаб кетдик. У ерда бугдойни хирмонда янчиб, Екатериновкадаги элеваторга ташиб бердик. Икки ҳафтача ишладик, колхоз правлениеси миннатдорчилик билдирди ва биз ўша машиналарда шаҳарга қайтиб келдик.

Техникумда дарслар бошланиб кетди. Техникум Сакко ва Ванцетти кўчасида эди. Бу ердаги шарт-шароит ўрта мактаб билан ҳунар мактабидагидан жиддийроқ эди. Талаблар ҳам қаттиқроқ, ўқув базаси ҳам каттароқ — лабораториялари, кутубхонаси, турли ихтисослар бўйича кабинетлари бор эди. Бизнинг группамизда Совет Иттифоқининг турли шаҳарларидан келган 35 киши ўқирди. Уларнинг орасида Улуғ Ватан урушида қатнашган, орденли, коммунистлардан бир неча киши бор эди; улар уйланган, бола-чақали кишилар эди. Уларнинг ҳаммаси илмга ташналигидан, мамлакатга шумкин қадар кўпроқ фойда келтириш иштиёқи борлигидан шу ерга ўқишга келганди.

Аввалига янги билимлар зўрға ўзлаштирилди. Мактабда ўқишдан узоқлашиб қолган кишилар ҳадеб «икки» баҳо олишарди. Учаламиз — Петушков, Чугунов ва мен тузук ўқиб турдик; ҳали ҳамма дарслар эсимиздан чиқмаганди. Бизни «москвалик ажралмас дўстлар» деб чақиришар, кўпинча ёрдам сўраб бизга мурожаат қилишар эди, биз бўлсак ўртоқларимизга ноаниқ масалаларни тушуниб олишда бажонудил ёрдам берардик. Баъзи студентлар айниқса математикадан қийналишарди. У шундай фанки, икки-уч дарсни қолдирсанг, бирор формула ёки қондани яхши билиб олмасанг, кейинги дарсларга тузук тушуна олмайсан. Биз учаламиз ҳам математикани яхши кўрардик. Бизнинг замонимизда, атом асрида математикасиз иш кўриб бўлмаслигини тушунардик. Ҳамма нарса аниқ ҳисобларга асосланади. Ҳар биримиз логарифм чизғичи сотиб олишни орзу қилардик.

Техникумда ўртоқларча ўзаро ёрдам руҳи ҳукм сурарди. Биз, ёшлар катта ёшли кишиларнинг юриш-туришига қарар, уларнинг фикрига қулоқ солар, уларга тақлид қилишга интилар эдик. Илгари фронтчи бўлган кишилар: «Ўзинг ҳалок бўсанг ҳамки, ўртоғингга ёр-

дам бер» дейишарди. Уларда қандайдир таниш, яқин нарса бор эди. Уларнинг ҳар бирида мен урушнинг дастлабки кунлари қишлоғимизда ўзим кўрган ва дов-юраклиги билан ҳаёлимни мафтун этган икки учувчи-нинг хислатларини топардим. Техникум менга ҳам, ҳамма комсомолларга ҳам билим мактаби бўлиш билангина қолмай, ажойиб турмуш мактаби ҳам бўлди.

Кундан-кунга студентлар дарсларга тобора кўпроқ ҳавас қилиша борди. «Икки» баҳолар секин-аста йўқолиб, ўрнига «уч» баҳолар пайдо бўла берди, пировардида эса булар ҳам деярли йўқ бўлиб кетди. Бўш вақтларимизда биз спорт билан кўп шуғулландик, баскетбол командаси ташкил этдик. Мен ҳунар мактабидаёқ бу чаққон, жонли ўйинга берилиб кетгандим. Бизнинг командамиз шаҳар мусобақаларида қатнашиб, Саратов техникумлари орасида биринчи ўринни олганди. Қишда биз спорт залида ҳафтада уч мартагача машқ қилардик. Толя Виноградов деган дўстим бўларди. У мени чанғида учишга чақиргани чақирган эди. Мен бўлсам баскетболни аъло кўрардим. Чанғида ҳам учардим, аммо бошқалардай кўп ва тез-тез учмасдим.

Ётоқхонада мен турган хонада ўзимдан ташқари яна ўн тўртта йигит бор эди. Уйинг тор бўлса ҳам, кўнглинг кенг бўлсин деганларидек, аҳил яшардик. Кечқурунлари болалар шахмат ўйнаб турар, ҳатто турнир ташкил қилар эдилар. Аммо мен турнирларда қатнашмасдим, ҳаракатли ўйинларни кўпроқ ёқтирардим, бир жойда соатлаб ўтира олмасдим.

Биз озгина стипендия олардик — биринчи курсда ойига эллик сўм, охириги курсда эса юз сўмдан стипендия беришарди. Гарчи давлат бизни кийинтирса, боқса ҳам, ўйлаб харажат қилишимизга тўғри келарди. Аммо биз театрға боришга ҳам, киноға боришга ҳам пул топардик. Саратовда яхши опера театри бор. Мен бу театрда Даргомижскийнинг «Русалка», Бизенинг «Кармен», Чайковскийнинг «Пиковая дама» операларини кўрдим. Глинканинг «Иван Сусанин» деган операси менда катта таассурот қолдирди. Спектаклни томоша қилар эканман, Россия душманларига қарши курашган рус халқи билан бирга сахнада тургандай ҳис қилдим.

Биз киноға тез-тез бориб турардик. Одатда тўдалашиб борардик, чунки техникумда қизлар ҳам ўқир эди. Ҳар бир фильмдан кейин албатта фикр олишар,

баҳслашар эдик. Борис Полевой китобидан олиб ишланган «Чин инсон қиссаси» фильми менга ёқди. Мен бу фильмни бир неча бор кўрдим ва китобини ҳам қайта-қайта ўқиб чиқдим. Унда совет кишисининг ирода кучи яхши кўрсатилган. «Чин инсон қиссаси» қаҳрамонининг прототипи Алексей Маресьев Жек Лондон асарларидаги менга ёққан қаҳрамонлардан кучлироқ, иродаси ва шижоати менга яқин эди. Маресьев тушган қийин аҳволда қолсам нима қилар эдим, деб ўйлаб қўярдим. Лилиан Войнич яратган «Сўна» романини болалигимдан берли яхши кўраман. У ўғил болаларнинг севимли қаҳрамони эди. Мен романда шу сатрларни ўқидим: «У Монтанелли тушириб қўйган дастўрмолни қўйнига яшириб олганди. У ана шу дастўрмолни кетмакет ўпди ва тирик шахлуқ устида йиғлагандай, дастўрмол устида тун бўйи йиғлаб чиқди...». Ўқиб бўлиб, гижимланган шу дастўрмолни кўз ўнгимга келтирдим, унинг шўр намини сездим, солдатларнинг Сўнага ўқ отган овозини эшитдим.

Мен Сўнани яхши кўрардим, Маресьевни эса ундан ҳам яхши кўриб қолдим. Маресьев менинг замондошим бўлиб, биз билан бир ерда яшарди, у билан учрашгим, унинг мардонавор қўлини қисиб кўришгим келарди.

Бизга адабиётни Нина Васильевна Рузанова ўқитарди. Жуда ғамхўр, жонкуяр бу аёл ҳар бирингиз албатта ўқиб чиқинг деб китоблар рўйхатини тузиб берди. Ўз вақтида Максим Горький таҳрир қилган «XIX асрдаги йигитнинг тарихи» деган серия ўша рўйхатда бор эди. Нина Васильевна Рузанова бизни рус ва жаҳон классик адабиётининг дурдоналари билан таништирди. Лев Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» романини қандай ҳаяжон билан ўқиганимни ҳали ҳам эслайман. Бу ажойиб китобда Ватанимизни Наполеон ҳужумидан ҳимоя қилган туپчи Тушин, полк командири князь Андрей Болконский, офицерлардан Ростов, Долохов, Денисовнинг образлари ва жангу жадал манзаралари менга ҳаммадан кўпроқ ёқди. Фельдмаршал Кутузов кўз ўнгимда худди тирикдай намоён бўлди.

Ўша вақтда мен америкалик шоир Лонгфеллонинг «Гайават ҳақидаги қўшиқ» деган китобини, Виктор Гюго билан Чарльз Диккенс асарларини ўқиб чиқдим. Кўп ўқирдим, болалик давримда ўқиб улгурмаган китобларимни ҳам ўқиб олдим. Ҳамма қатори, мен ҳам Жюль

Верн, Конан-Дойль ва Герберт Уэллс асарларига қизиқардим. Инглиз ёзувчиси Герберт Уэллс Россияга қизиққанлигини, очлик йилларида Москвага келиб, Владимир Ильич билан сўзлашганини ва «Зулматдаги Россия» деган китоб ёзганлигини билар эдик. Шу китобни ўқигимиз келди-ю, аммо тополмадик, чунки Саратов шаҳар кутубхонасида йўқ экан.

Герберт Уэллс Лениннинг мамлакатни электрлаштириш планига ишонмаган эди. Биз бўлсак, Қуйбишев гидроузели қурилишига пастдан Волга орқали карвон-карвон баржаларда материаллар ташилганини ўз кўзимиз билан кўриб турардик. Ленин олдиндан кўрган ишларни меҳнатсевар совет халқи кўз ўнгимизда амалга оширмоқда эди.

Ёшлигимиз жуда қизиқ замонда ўтди. Тезроқ ўқиш керак эди. Биз ҳамма ерда керак эдик. Бизнинг мамлакатимизда ҳам, чет элларда ҳам бир қанча воқеалар рўй берди, улар техникумнинг барча студентларини, айниқса биз, комсомолларни ҳаяжонлантирар эди.

Қаердадир узоқда, олисда, кичкина Кореянинг эрксевар халқи дунёда энг йирик капиталистик мамлакат бўлган Америка Қўшма Штатларининг қўшинларини даф қилар эди. Биз кунни Кореядаги жанглар ҳақида радио орқали берилган хабарларни эшитишдан бошлардик. Ўша вақтда биз Корея Халқ-Демократик Республикаси қаҳрамонлари бўлган учувчилардан Ли Дон Гю билан Ким Ги Окнинг номини эшитиб билдик. «Правда» газетаси уларнинг мардлик ва жасорати ҳақида, уларнинг ҳар бири ўн бештадан америка «Сейбр»ларини уриб туширганлиги ҳақида ёзганди. Кўп халқлар ўз курашларида совет халқларидан қаҳрамонликни ўргандилар ва ўрганмоқдалар, корейс халқи совет кишилари-дан мардликни ўрганганликларини, америкалик босқинчиларга қарши курашда Зоя Қосмодемьянская ва Алексей Маресьев номидаги партизан отрядлари шуҳрат қозонганликларини ўқиб, димоғимиз чоғ бўлди.

Хитой халқи кўнгиллисиди Хуан-Цзи-гуан Александр Матросовнинг қаҳрамонлигини онгли равишда такрорлади, чунки у Маресьев ҳақидаги китобни ўқиган ва унинг ҳақидаги фильмни кўриб, қаттиқ ҳаяжонланган экан.

Толя Виноградов шу ҳақдаги хабарни газетадан ўқиб, шундай хитоб қилди:

— Фақат кучли иродагина ўзидан бошқа кучли иродани вужудга келтира олишига энг яхши далил шу.

Бу, қаҳрамонлик ҳақида ҳамон давом эттираётган баҳсларимизнинг акс садои эди.

Техникумнинг деярли ҳамма студентлари комсомоллар эди. Мени комсомол ташкилотининг бюро аъзоси қилиб сайлашди. Жамоатчилик иши кўп эди, бунинг устига мен «Меҳнат резервлари» деган маҳаллий спорт жамиятининг секретари вазифасини ҳам бажарардим. Ҳамма ишни эплаш учун ҳар бир дақиқани тежашга тўғри келарди. Учинчи курсни битирганимдан кейин янги костюм сотиб олгим келар, аммо пулим йўқ эди.

— Сўзимга қулоқ сол, Гагарин, ёзда болалар уйининг лагерига физкультура раҳбари бўлиб бормайсанми,— деди район комсомол комитетининг секретари менга.— Дам олиб, пича пул ҳам ишлаб келасан...

Мен болаларни яхши кўрардим. Майли дедим.

Пионер лагері ажойиб жойда, дарё ёқасидаги кўкаламзорда эди. У ерда умримда биринчи марта тарбиявий иш олиб боришимга тўғри келди. Шунн айтиш керакки, болалар шўх, баъзилари эса ҳатто «шум» экан. Улар ўқитувчилар кўзидан узоқлашганига хурсанд бўлиб, расо тўполон қилар эдилар. Бутун лагерда атиги иккита эркак бўлиб, ўша вақтда мени шундай тумтарақли ном билан аташ мумкин бўлса, бири — ўзим, иккинчиси — кўзи ожиз баянчи Иван Алексеевич эди. У куйни яхши биладиган ва унга жон киргизадиган ажойиб музикант эди. Биз ёш мураббия Таня Андреевага ва болалар уйининг завучи Елена Алексеевнага қурбимиз етганча ёрдам бериб турдик.

Лагерда ишлаб кўп нарсa ўргандим. Кўпинча кечқурун, болалар кун бўйи юриб-югуриб келиб қаттиқ ухлаб қолган кезларда, Елена Алексеевна билан ширин суҳбат қилиб ўтирардик. Киши ҳаётида интизомнинг нақадар муҳимлиги ҳақида сўзлашардик.

— Интизом билан қаҳрамонликнинг ораси бир қадам,— дер эди бу тажрибали мураббия.

Ҳар бир бола — бутун бир дунё, деяр эди у. Бу дунёни тўғри тушуниш — одамни оёққа турғизмоқ учун тўғри йўл топиш, келажакдаги турмуш қийинчиликларини енгмоқ учун бола қалбининг чиниқишига ёрдам бериш демакдир.

Лагерда ёз тез ўтиб кетди. Уйга қайтиб янги кос-

тјум, ботинка, соат сотиб олдим. Хуллас, ишим ўнгидан келди — мураббийлик практикасини ҳам ўтдим, ишлаб пул ҳам топдим.

Техникумда ўқишнинг охирги йили келди. Қитобдарсликлардан тобора практикага, ишлаб чиқаришдаги стажировкага ўта бердик. Мени аввал Москвадаги Войков номли заводга, кейин Ленинграддаги «Вулкан» заводига юборишди. Дастлабки кунлари мен ўртоғим Федор Петрунин билан бирга Ленинградни айланиб, мисли кўрилмаган шавқ-завқ ила томоша қилдик. Октябрь бешити бўлган шаҳарга келишимизнинг ўзи катта гап эди. Биз Смольнийга бориб келдик. Ленин шу ерда туриб революцияга раҳбарлик қилган, Қишки саройни штурм қилиб олиш учун ишчилар, солдатлар ва матросларнинг отрядларини юборган эди. Мана Қишки саройнинг ўзи. Нева. Афсонавий «Аврора» кемаси.

Революцион тарихга Ленинграддай бой шаҳар дунёда йўқ. Бу ердаги ҳамма нарса курашни хотирлатарди. Петропавловск қалъасининг деворлари ҳам, Нева кўприклари ҳам, собиқ Путилов заводининг корпуслари ҳам шундан гувоҳлик берарди. Бобом Тимофей Матвеев шу заводда ишлаган ва ҳалок бўлган эди. Биз Исаакий соборига бордик, Буюк Петр ҳайкалининг ёнида суратга тушдик. Федя декламация қилди:

Тақдирнинг қудратли ҳукмдори, айт,
Сенмасми, жарликка келиб қолган
пайт,

Темир тизгин билан, бу юксакликда
Россияни шундай кўтарган тикка?

Пушкин, Гоголь, Достоевскийлар шу шаҳарда ижод қилишган... Шу ерда, сенат майдонида чор қўшинлари декабристларга ўқ ёғдирганлар... Қишки сарой олдида 1905 йил январида якшанба куни подшо ишчиларни ўққа тутган... Рус ишчилар синфининг бутун тарихи кўз олдимизда намоён бўлди. Броневиқда нутқ сўзлаб турган Лениннинг бронзадан ишланган ҳайкалини кўрмоқ учун Финляндия вокзалига бордик.

Кундуз кунлари заводда ишлар, кечқурунлари, эса музейларга, театрларга борар эдик. Тунги сменада ишлаганимизда уч кун Эрмитажда бўлиб, жаҳон санъатининг хазиналари билан танишдик. Рус музейини бориб

кўрдик, машҳур рассомларимизнинг ишлаган суратларини тўйиб-тўйиб томоша қилдик. Ленинграддаги ҳамма нарса — архитектура ансамбллари, ёдгорликлари бизга манзур бўлди. Аничков кўприги ёнида осмонга сапчиб турган отларнинг бронзадан ишланган ҳайкаллари Петрунин билан узоқ томоша қилдик. Петроград томонида «Стерегушчий» миноносецига қурилган ҳайкал ҳам менда катта таассурот қолдирди. Кингстонларни очиб, ўзини ҳам, кемасини ҳам сувга ғарқ қилиб юборган, аммо япон самурайларига таслим бўлмаган рус матросларининг чеҳраларига узоқ тикилиб турдим.

Ленинградда туриб, дарров улғайдик, руҳан бойидик. Қишки сарой қандай қилиб олинганини китоблардан ўқиб билиш бошқа-ю, собиқ Бош штабнинг аркасини кўриш (қизил твардиячилар шу арка тагида туриб ҳужум бошлашган), Сарой майдони бўйлаб юриш, Қишки сарой залларини айланиб чиқиш бошқа (Керенский бошлиқ Муваққат ҳукумат шу саройда қамоққа олинган)... Саратовга қайтиб келганимиздан кейин Ленинградни узоқ вақтгача эслаб юрдик, курсдош ўртоқларимизга бу шаҳар ҳақида мукаммал сўзлаб бердик.

Мактабдаги каби, техникумда ҳам физика ўзим севган дарслардан бири бўлиб қолаверди. Техникумда физикани Лев Михайлович Беспаловнинг ўзидек ажойиб муаллим ўқитарди. Шу дилкаш, юқори маълумотли киши — Николай Иванович Москвинни кўпчилик ўқувчилар жуда ҳурматлашарди. Физика оғир дарс. Математикани билмасдан туриб, физикани тушуниб олиш қийин. Физика муаллимимиз лекцияларини қизиқарли, чиройли, мароқли қилиб ўқирди. Дарсни билмаганларга шартта «икки» қўяр, кейин баҳоларни тузатиб олишни талаб қилар эди. Беғам студент билмаганини билиб олмагунча Николай Иванович тинч қўймасди.

— Техник физикани билмаслиги мумкин эмас, — дер эди у бизга, — ер шари физика қонунларига мувофиқ айланади.

Москвин физика тўғараги ташкил қилди, тўғарақ қатнашчилари докладлар қилар эдилар. Ньютон қонунлари ҳақида, механика ҳақида, электр соҳасидаги муваффақиятлар ҳақида алоҳида-алоҳида докладлар тингланди. Николай Иванович менга рус олими Лебедевнинг ёруғлик босими ҳақида қилган ишларига доир ахборот

беришни топширди. Доклад тўғарақдагиларга манзур бўлди. Шундан кейин мен «К. Э. Циолковский ва унинг ракета двигателлари ҳамда планеталараро саёҳатлар ҳақидаги таълимоти» деган иккинчи темани олдим. Шу темада доклад ёзиш учун Константин Эдуардовичнинг илмий-фантастик асарлар тўпламини ҳам, кутубхонада шу масалага тааллуқли бор китобларнинг ҳаммасини ҳам ўқиб чиқишимга тўғри келди.

Циолковский мени тубдан ўзгартириб юборди. У Жюль Веридан ҳам, Герберт Уэллсдан ҳам, бошқа илмий фантастлардан ҳам кучлироқ таассурот қолдирди. Олим айтган ҳамма гаплар фанда ва унинг ўз тажрибаларида тасдиқланмоқда эди. К. Э. Циолковский винтли самолётлар эрасидан кейин реактив самолётлар эраси келади, деб ёзган эди. Реактив самолётлар эса тепамизда учмоқда эди. К. Э. Циолковский ракеталар ҳақида ёзган эди, улар эса стратосферада учмоқда эди. Хуллас, К. Э. Циолковскийнинг доҳиёна башорат қилиб айтган ҳамма гаплари рўёбга чиқди. Одамнинг космик фазога учishi ҳақидаги орзуси ҳам рўёбга чиқиши керак эди. Мен докладимни Константин Эдуардовичнинг шу сўзлари билан тугатдим:

— Инсоният Ерда мангу қолиб кетмайди, лекин ёруғлик ва фазо орқасидан қувиб, аввал атмосфера ташқарисига омонат қадам ташлаб чиқади, кейинчалик эса Қуёш атрофидаги бутун фазони забт этади.

Шу сўзларни ўқиб бердим-у, юрагим қаттиқроқ тепиб кетганини ҳис қилдим.

Тўғарагимизнинг барча аъзолари олим айтган фикрнинг кучли ва чуқур фикр эканлигига тонг қолган эдилар. Формулага ўхшайдиган бу жумлага Гжатскдаги ўрта мактабда Лев Милайлович Беспаловнинг ўзиёқ эътиборимни жалб қилган эди. Аммо у вақтда бу жумланинг маъносини ҳозир тушунганимдек тушунмаган эдим. Медицинада номи бўлмаган янги касаллик, — космосга шижоат билан интилиш менда худди ўша қуни бошланди шекилли. Бу ҳис ноаниқ, англалмаган ҳис эди, аммо бу ҳис менда яшай бошлаган ва ҳаловатимни бузаётган эди.

МЕН УЧУВЧИ БУЛАМАН

Техникумдаги дарслар ўз навбати билан давом этаверди. Аммо осмондаги самолёт овозини эшитиш билан,

кўчада учувчини учратиш билан дарров қалбим исиган-дек бўларди. Бу ҳали англамаган ҳиснинг — ҳавога интилиш иштиёқининг ўзгинаси эди. Саратовда аэроклуб борлигини билар эдим. Бу клуб йигитлар ўртасида яхши ном билан тилга олинар эди. Аммо, у ерга кирмоқ учун ўрта маълумотли бўлиш керак эди. Кўнглимга нулғула солган ҳис техникумимизнинг студентларидан Виктор Порожня билан Жена Стешинни ҳам ҳаяжонлантирар эди. Бир вақт Виктор югуриб келди-да, нафаси оғзига тиқилиб, қичқирди:

— Йигитлар, хуш хабар олиб келдим! Аэроклубга техникумларнинг тўртинчи курс студентларини қабул қила бошлашибди...

Уша кун ичкечқурун биз уч киши бўлиб аэроклубга йўл олдик. Дарҳақиқат, қабул қилишгаётган экан! Биз ариза топширдик, барча комиссиялардан ўтдик ва ўқий бошладик. Дастлаб учини назариясини ўтдик, самолёт ва авиацион двигателнинг тузилиши билан танишдик, албатта. Авваллари бу зериктирадиган дарслар ҳафса-ламизни бирмунча пир қилди ҳам. Дарров аэродромга бориб, уча берамиз деб ўйлаган эдик. Бу ерда эса яна ўша синфлар, доска олдида масала чиқариш, дарсликлар. Аэродромга, самолётларга олиб борадиган йўл биз тасаввур қилгандан кўра узоқроқ экан.

1955 йилнинг дастлабки ойлари бизга жуда зўр келди. Чираниб ишлашга тўғри келди: кундуз кунлари техникумда, кечқурунлари эса аэроклубда дарс ўтардик. Бунинг устига диплом проектларини ёқлаш пайти ҳам келди — техникумда тўрт йиллик ўқиш натижаларини якунлаш керак эди. Менга анча мураккаб тема тушди — йилига тўққиз минг тонна металл эритиб, ундан кўплаб деталь ишлаб чиқарадиган қулов цехининг проектини тузиш вазифаси топширилди. Бундан ташқари, мен дипломант бўлганим учун деталлар тайёрлаш технологиясини ва ҳунар мактабида шу деталларни тайёрлаш бўйича ишлаб чиқариш таълимини ўтказиш методикасини ишлаб чиқишим керак эди.

Диплом иши кўпгина чизмаларни талаб этарди. Люберцида менда чизмачиликка ҳавас уйғотган кекса ўқитувчини шу ерда бир неча марта мамнуният билан эсга олдим. Диплом учун зарур материалларни техникум кутубхонасидан ва шаҳар кутубхонасининг техника бўлимидан олиб турдим. Илгари ҳунар мактабида,

Люберцидаги заводда, Москва ва Ленинграддаги стажировка вақтида юртдирилган тажриба гарчи озгина бўлса ҳам, кунимга яради. Хуллас, диплом учун тузилган проект зарур шаклга кирди, янгидан-янги мулоҳазалар билан тўла борди.

Диплом устида ишлар эканман, аэроклубдаги машғулотларни қолдирмасликка интилардим. Бу ерда ҳам назарияни ўрганишни тугатиб, имтиҳонлар топширилмоқда эди. Ўлгудек чарчаб, ўрнимизга аранг етиб борар, ёстиққа бош қўйиш билан қотиб ухлаб қолар эдик, Таълим мақсадидаги учишлар қани тезроқ бошлана қолса деяр эдик. Шу чоққача бирон марта, ҳатто пассажир бўлиб ҳам ҳавога кўтарилмаганман-да, ахир. Бирдан қўрқиб, бошим айланса ёки кўнглим айниса нима бўлади? Кекса ўртоқлар учиш пайтидаги турли воқеалар ҳақида сўзлаб беришган эди-да, ахир.

Аммо таълим мақсадидаги учишларни бошлашдан олдин лоақал бир марта парашют билан сакраш шарт эди.

— Юрагингизни кўрамиз, болалар,— деди муғомбирона кулиб учувчи-инструкторимиз Дмитрий Павлович Мартянов.

У мендан бир неча ёш каттароқ, юмалоқдан келган, паст бўй йигит эди. У аэропортга қирувчилар полкидан келганди. Борисоглебскдаги ҳарбий учувчилар мактабини тамомлаганлигини бизга айтиб берган ва ўз вақтида бу мактабда Валерий Чкалов ўқиганлиги билан жуда фахрланган эди. Мартянов қисмда бир неча вақт хизмат қилганидан кейин аскарликдан бўшаб, аэроклуб инструктори бўлиб ишлай бошлаган эди. У армияда хизмат қилганидан кейин бирон институтга кириб, инженер ёки агроном бўлса-бўлгудек, аммо аэроклубга ишга кирганди.

— Аэродромсиз туролмайман, учмасдан туролмайман,— деяр эди у бизга.

Мартянов чинакам учувчи бўлиб, қанотсиз яшай олмасди. Унинг авиацияга берилганлиги ва пухталиги группамизнинг курсантларига ёқиб қолган эди. Мартянов биз билан танишган биринчи кунийёқ пухталиқни ўргата бошлади. Унда сафдаги кишини граждан кишилардан дарров ажратиб турадиган қандайдир «ҳарбий руҳ» бор эди. Дмитрий Павлович болалик даврида ноқ юксак интизом ва тартибга одатланган эди. У ўзининг

ҳарбийлик ҳаётини суворовчилар мактабидаёқ бошлаган эди-да, ахир. Кўпни кўрган бу одам бизни учувчи қилиб чиқармагунча кўнгли хотиржам бўлмас, деб ишонардик.

Ниҳоят, парашют билан сакраш муддати белгиланди. Биз уч кун кечаси аэродромга бориб, бизни қачон ҳавога олиб чиқар эканлар, деб бесаранжом бўлиб кутиб турдик. Аммо омадимиз келмади: ҳаво яхши эмас эди. Уйқудан қолиб, роса ҳаяжонланиб, техникумга қайтар ва диплом ишини ёзишга ўтирар эдик. Диплом ишларини бизга биров қилиб бермайди-ку!

Учинчи кечаси Саратовдаги бир техникумнинг қизлари ҳам биз билан бирга аэродромга боришди. Улар ҳам сакраши керак эди. Қарасам, рангги ўчиб, чўчиб туришибди. Менинг афтим ҳам наҳотки шундоқ бўлса? Қизлар ҳазиллашишади:

— Хўш, сен нега бунчалик пинагингни бузмайсан! Бир неча марта сакраган бўлсанг керак-а?

— Йўқ,— дейман,— биринчи марта...

Қизлар сўзимга ишонишмади. Парашютларни елкамизга осиб ола бошлаганимиздан кейингина ёлғон гапирмаётганимга ишонишди. Улар каби мен ҳам лямка ва карабинларни дарров тақиб ололмадим. Орқамда асосий парашют жойланган катта ранец турибди. Олдимда эса запас парашют жойланган кичикроқ ранец бор. На ўтириб, на тикка туриб, на бурилиб бўлади... У ерда, ҳавода бунча юкни қандай эплар эканман, деган фикр ҳаёлимдан ўтди. Бу юк мени оёқ-қўлимдан боғлаб тургандай бўларди...

Кутишни болалик давримданоқ ёмон кўрардим. Айниқса олдинда қандайдир қийинчилик, хавф-хатар борлигини билсам, тоқат қилолмас эдим. Хавф-хатардан бўйин товлаб, пайсалга солишдан кўра унга дадил пешвоз чиққан яхшироқ. Шу сабабли мен Дмитрий Павлович синов тарзидаги биринчи сакрашимдан кейин:

— Гагарин! Самолётга...— деб чақирганини эшитиб, жуда хурсанд бўлиб кетдим.

Нафасим қайтиб кетди. Ҳар қалай, биринчи учишим эди. Бу учишни парашютда сакраш билан тамомлаш зарур эди. Қандай парвоз қилганлигимиз, «ПО-2» қандай қилиб белгиланган баландликка чиқиб олганлиги эсимда эмас. Қарасам, инструктор қўли билан кўрсатиб, қанотга чиқ, деяпти. Кабинадан бир амаллаб чиқиб ол-

дим, қанотнинг устида тикка турдим ва шу алфозда кабинанинг бортига икки қўлим билан маҳкам ёпишдим. Ерга қарашнинг ўзи қўрқинчли: у қаердадир узоқда, оёқ остида. Пича ваҳм босди...

— Чўчима, Юрий, пастда қизлар қараб туришибди! — инструктор шўх овоз билан қичқирди.

— Тайёرمىсан? — яна бир марта сўради.

— Тайёрман! — дея жавоб қайтардим.

— Қани бўлмасам!

Самолётнинг ғадир-будир бортдан ўргатганларидай депсиниб, худди жарга тушгандай пастга отилиб кетдим. Ҳалқасидан тортдим. Парашют эса очилмайди. Қичқирай десам қисқиролмайман: нафасим қайтаяпти. Шу пайт запас парашютнинг халқасига қўлимни беихтиёр узатиб қолдим. Қани у? Қаерда? Бирдан қаттиқ силтаб юбордим. Жим-жит бўлиб қолди. Мен осмонда асосий парашютнинг оқ чодир остида текис тебраниб юрибман. Асосий парашют, албатта, ўз вақтида очилди — запас парашют ҳақида барвақт ўйлабман. Авиация менга шу тариқа биринчи сабоқ берди: ҳавода турганинда техникага шубҳа қилма, шошма-шошарлик билан қарор қабул қилма, деб ўргатди.

Бир дақиқа ўтди. Ўзимга қарасам — ҳаммаси жойида, юрагим расаматдагидай ишлаб турибди, унинг ураётган овози қўлдаги соатнинг уришидан қаттиқ эшитилмаяпти.

Машинада менга тегажаклик қилиб келган қизни мендан кейин ўша «ПО-2»га ўтқазишди. Ерда шаддод бўлган бу қиз ҳавода ўзини йўқотиб қўйди. Сакраш учун қанотга чиқди-ю, қўрқиб кетганидан нима қилишини билмай қолди. Инструктор бу қизни шу ҳолича аэродромга олиб келди. Уни ҳеч ким масхара қилмади. Биринчи галда ҳар ким билан шундай воқеа содир бўлиши мумкин.

Сакраш тамом бўлгандан кейин Дмитрий Павлович:

— «ЯК»да мен билан учини истайсанми? — деб сўради.

Рози бўлмаслиги ҳам бор эканми! «ЯК-ўн саккизинчи»нинг орқадаги кабинасига ўтириб, ўзимни камар билан боғлаб қўяман. Мартъянов ерга қаратин, ерга қараб ориентировка қилгин, учини баландлигини аниқлагин, деб маслаҳат беради. Хўш, учини баландлиги қандай аниқланади? Ола-зарақ бўласан, нафасинг қайтади

ва ниманинг нимага тегишли эканини тушунмайсан. Аммо ҳаётимда кўп марта бўлганидек, мен янги вазиятга тез кўникиб қолдим ва қуш учадиган баландликдан ерни томоша қилишни яхши кўриб қолдим. Еримизга юқоридан қаралса, нақадар ажойиб ва чиройли кўринади! Дарахт ва буталар пастак ўт билан барабар бўлиб туйилади; ҳайдаб қўйилган колхоз далалари жавдар нонининг жуда катта бурдаларига ўхшайди; грейдер йўллари кўринади; ҳар бир сўқмоқ йўл, сигир подаси ва бошини кўтариб осмонга қараётган чўпонлар кўзга чалинади. Бир вақтлар мен ҳам подачилар қатори тиззамни йиртган, бурнимни пачоқ қилган, афсонавий қанотларни орзулаган, мисли кўрилмаган фазога кўтарилиш иштиёқида бўлган эдим, ниҳоят, мана парвоз қилдим, бу учиш аъзойи баданимни ифтихор билан тўлдирди, бутун ҳаётимга маъно берди.

Биз доира ясаб учдик, кейин, Мартянов машинани зонага ҳайдаб борди ва юксак учиш шаклларини кўрсата бошлади.

— Вираз қилиб учиш шу,—деди у самолётнинг сўзлашиш асбоби орқали,—буниси эса Нестеров петляси...

Самолёт шундай иш қилдики, дарров ерга тушишни хоҳлаб қолдим. Мартянов бўлса шакл ясаб учишни давом эттирар эди. Шундай шакллар билан нега тинкамга тегаётганини тушунмасдим. Менинг учувчи бўла олиш-бўлолмаслигимни бир галнинг ўзида ҳал қилмоқ учун шундай учаётган экан. Менинг тўғримда ижобий ҳулоса чиқарди, деб ўйладим, чунки ерга қўнгандан кейин учувчи-инструкторнинг қаноат ҳосил қилганлиги юзидан кўриниб турар эди.

— Хўш, нима дейсан, эртага яна учайликми?—у қизиқиб сўради-да, кўзимга ўсмоқчилаб қараб қўйди.

— Менга қолса, кечасию-кундуз учишга тайёрман,—деган гап оғзимдан чиқиб кетди.

Эҳтимол, бу гапда бирмунча мақтанчоқлик бўлса ҳам, уни мен чин орақдан чиқариб айтдим.

— Учишни ёқтирасанми?

Индамадим. Сўзлар ожизлик қилар эди, учишдаги шодлик ҳиссини фақат музыкагина билдира олар эди.

Бир неча кундан кейин техникумда дипломлар ёқланди. Мен ишимни яхши бажариб, Саратов индустриал техникумининг аъло баҳолар билан тугатганлик ҳақида диплом олдим. Давлат имтиҳон комиссияси менга қуювчи

техник малакасини берди. Ҳаётимдаги қийин марра босиб ўтилганди. Ишлаб чиқаришга бориш, ёки ўқишни давом эттириш мумкин эди. Мен икки йўл олдида турар эдим. Ҳеч нарса қўлимни боғламаётган эди. Ота-онамга акам билан опам ёрдам беришаётган эди, мен бўлсам ҳозирча уйланганим йўқ. Қаёққа хоҳласам, ўша ёққа кета олардим. Олган билимларим ҳар қаерда иш бера оларди. Мамлакатда катта яратувчилик ишлари борар эди. Ўртоқларим турли томонларга тарқалиб кетишди, биров Магнитогорскка, биров Донбассга, биров Узоқ Шарққа жўнади — уларнинг ҳар қайсиси бирга кетгин деб чақирар эди. Мен кўп ўртоқлар билан дўстлашгандим, коллективда, ётоқхонада яшашга юдатлгандим, менинг ҳеч қачон ўз хонам бўлган эмас.

Ўртоқларим жўнаб кетишди, мен бўлсам, ҳеч қўзғолмасдим. Саратов аэродромининг ерига қоқиб қўйилгандек ҳис қилардим. Энди, ҳавони гарчи оз бўлса-да айланиб келгандан кейин, бошланган ишни ташлай олмасдим. Аэроклубда биз, курсантлар яқин кунларда лагерга жўнаймиз, дейишганда боришга рози бўлдим.

Лагерда паст бўй ўт босган аэродромнинг ёнида бизга эшиги шамолда ёпилиб қоладиган палаткалар қуриб беришган эди. Қизгин, мароқли ёз бошланди. Деярли ҳар куни учганимиз учган. Дмитрий Павлович группамизни доира бўйлаб зоналарга олиб юра бошлади. Биз яхши таълим машинаси бўлмиш «ЯК-ўн саккизинчи»да учардик; бу машина бизга қирувчи самолёт бўлиб туйилди. У осон бошқариладиган, маневрли самолёт эди.

Мартьянов ёшлигига қарамай, бизга қаттиқ турар ва талабчан эди.

— Учувчилик иши, — деяр эди у, — ҳатто энг кичик хатони ҳам кечирмайди. Ҳавода йўл қўйилган ҳар бир хато бошга етиши мумкин...

Мартьянов ҳозирги замон учувчиси учун энг зарур бўлган авиация маданиятининг асосларини бизга эринмасдан бирма-бир ўргата борди, ҳар бир топшириқни ниҳоятда пухта бажаришни талаб қила борди. Тезликни бир километргача, белгиланган учиш баландлигини бир метргача, мўлжалланган курсни ярим градусгача сақлашимиз керак эди. Инструкторнинг бундай инжиқлиги баъзи кишиларга ортиқча бўлиб кўринди. Ҳолбуки Мартьянов, албатта, жуда ҳақли эди: авиация иши ма-

тематик ҳисобларга асосланади, ҳавода «икр-чикр»ларни менсимасликка, парижонхотирликка тоқат қилолмайди.

— Чиройли учиш керак, — Дмитрий Павлович курсантларни топшириқдан четга чиққанлиги учун ҳар гал койиб, шу сўзларни такрорлагани такрорлаган эди.

Мартьянов яхши тарбиячи-учувчи эди. Аммо у урушда бўлган эмас. Биз бўлсак, учувчининг жангдаги юриш-туришига қизиқардик. Биз Александр Покришкин ва Иван Кожедубнинг ҳавода қилган жанглари ҳақидаги китобларни ўқигандик. Анчайин учувчи эмас, балки ҳарбий учувчи ва албатта қирувчи бўлишни истардик. Одам тўсиқларга қарши курашда билинишини тушунардик. Учувчилик ишидаги дастлабки устозларимизга меҳр-муҳаббатимизни ва ҳурматимизни Мартьяновга ва звено командири, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Сергей Иванович Сафроновга бағишлардик. Сафронов уруш кунларида Сталинград остоналарида жанг қилган, Кубандаги машҳур ҳаво жангида қатнашган, Курск дугасида бир неча «Юнкер» ва «Мессершмитт»ни уриб туширган эди. У капитан экан, 1943 йилда Олтин Юлдуз билан мукофотланганди. У анча қизиқ таржимаи ҳолидан мисоллар келтириб, совет кишиси ва чинакам учувчи қандай вояга етишини бизга, бўлғуси учувчиларга кўрсатиб беришга ҳаракат қилар эди. Биз унинг сўзларини ҳамиша диққат-эътибор билан тинглардик: жанговар авиациямизнинг шонли традицияларини сақлаб келаётган совет лочини олдимизда турганини билардик. У биз билан кўп ишлади ва, Мартьянов каби, беҳато учишга ўргатди.

Бир вақт сершоҳ дарахт соясида тўпланишганимизда баргларнинг шитир-шитир овози эшитилиб турган бир пайтда Сергей Иванович шундай деди:

— Кучли ирода — одамнинг туғма хислати эмас, уни тарбиялаш мумкин ва тарбиялаш ҳам керак!

Уша куни Совет Иттифоқи Қаҳрамонининг бизга айтган ҳамма гапларидан ва аввалги суҳбатларидан ўзимиз учун шундай хулоса чиқардик: ирода — одамдаги барча руҳий ва жисмоний кучларнинг таранглиниши, зўр бериш, қўйилган мақсадга эришмоқ учун куч-ғайрат ва сабот-матонатни сафарбар қилишдир.

Аэроклубимизнинг бошлиғи Григорий Кириллович

Денисенко ҳам Совет Иттифоқининг қаҳрамони эди. Бу, бизнинг тарбиямизга таъсир этди, албатта.

Григорий Кириллович бир вақт комсомол йиғилишида сўзга чиқиб, ирода нима эканлигини бизга ўз навбати билан тушунтириб берди: ирода — аввало ўз хатти-ҳаракатини идора эта билиш, ўз юриш-туришини назорат қила билиш, ҳар қандай қийинчиликларни енга олиш, қўйилган топшириқларни энг кам куч сарфлаб бажаришдир, деб айтди.

Йиғилиш ўтказилган куни ҳаво айниб ёмғир деразага урилганлиги, уйга эса ғира-шира қоронғи тушиб, ҳаммамиз маҳлиё бўлиб қулоқ солиб турганимиз эсимда.

— Иродаси кучли одам юксак даражада уюшқоқлиги билан ажралиб туради, интизомли бўлади, ҳар бир соатдан унумли фойдаланади, — аэроклуб бошлиғи ўз нутқини шу сўзлар билан тамомлади.

Гуноҳ қилиб Сергей Иванович Сафронов ёки Григорий Кириллович Денисенкодай муътабар кишилардан писанда эшитиш ҳеч мумкин эмас. Масалан, мен шундай гуноҳ қиладиган бўлсам, номусимга чидолмай ёрилиб ўлган бўлур эдим. Бундан ташқари, мен аэроклуб отрядининг комсорги ва группа старшинаси ҳам эдим. Биз ҳамма ишда, ҳатто юриш-туришда, ўзини тутишда ҳам, уларга тақлид қилишга интилар эдик. Уларнинг кителларидаги олтин юлдузчалар ҳар биримизнинг орзуимиз эди. Аммо бу тўғрида баралла гапиришмас эдик, улар чинакам юлдузлар каби линҳон эди.

Кўп курсантлар ўзларини иродали қилиб тарбияландилар, чекишдан воз кечдилар, спартачасига овқатландилар, кундалик дафтар тутдилар, чунки кундалик дафтарни ҳар куни тўлдириб туриш ирода кучини талаб қилади.

Июль келди. Кундузи жазира, кечаси дим бўлар эди. Шундай кунлардан бирида Дмитрий Павлович одатдагидай мен билан бирга машинага ўтирмади (у «сарик шестёрка»да учар эди), балки ерда туриб:

— Ўзинг учасан. Доира ясайсан... — деди.

Бу сўзларни гарчи бир ҳафтадан бери кутаётган бўлсам ҳам, юрагим увишиб келди. Сўнгги вақтда неча марталаб ўзим учиб, қўнган эдим. Аммо, орқамда доим бир киши турар эди, у менга ёрдам бериб, хатоимни ту-

зата оларди. Энди бўлса, бутунлай ўзимга ишонишим керак.

— Хавотир қилма,— дея далда берди Дмитрий Павлович,— ўз фаросатинг билан иш кўр...

Мен самолётни старт чизигига ҳайдаб бордим, газ бердим, машинанинг думини кўтардим, у ердан текис кўтарилиб кетди. Мисли кўрилмаган мароқ ҳисси жўш урди, бу ҳисни ифодалаб бериш қийин. Учмоқдаман! Ўзим учаётирман! Биринчи марта мустақил учиб дақиқаларини фақат авиаторлар яхши тушунишади. Самолётни илгари ҳам бошқарган эдим, лекин самолётни ўзим бошқараётганимга, инструктор менга ёрдам бермаётганлигига ҳеч қачон ишонмасдим. Пойга қизиган вақтда чавандоз отига ёпишиб кетгани сингари, мен ҳам, аҳтимол, самолётга ўшандай қўшилиб кетдим. Самолётнинг барча қисмлари иродамининг дастёрлари бўлиб қолди, машина менинг истақларимга бўйсунди ва нима истасам, шуни қилди.

Аэродром устида доира ясадим, қўниш жойини мўлжалладим ва самолётни қўниш белгисининг ёнига қўндирдим. Чегараловчи чизиклар билан ажратилган жойга аниқ қўндим. Қайфим чоғ. Шодлигим ичимга сиғмайди. Аммо, қоидага кўра, гўё айтарли ҳеч қандай воқеа бўлмагандек, турқумни ўзгартирмайман. Рулни бўшашиб, кабинадан чиқдим, Дмитрий Павловичга, топшириқ бажарилди, деб рапорт бердим.

— Баракалла,— деди инструктор,— табриклайман... Эртаси куни эса тўсатдан ўртоқларим менга айтишди:

— Хабаринг борми, сени газетага ёзиштипти...

Аэродромда газета қолмапти, уни бир ҳафтадан кейингина шаҳардан топдим. Газетада менинг учганим ҳақида атиги бир неча сатр ёзилган, исмим ва фамилиям кўрсатилган, суратим босилган эди: самолёт кабинасида ўтириб, қўлимни кўтарган ҳолда парвоз қилишга рухсат сўраб турган пайтимда суратимни олишган экан. Бу суратнинг қачон олинганини, хабарни ким ёзганини билмаган эдим. Дмитрий Павлович уюштирган бўлса керак. Демак, менга ишонар экан, юзини шувит қилмаслигимни билар экан.

Саратов комсомолларининг газетаси — мени тўсатдан ёзиб чиққан газета «Заря молодежи» деб аталарди. Матбуотдаги биринчи мақтов одам ҳаётида кўп маъно

беради. Номим газетага тушганлигини кўриб, думоғим жуда чоғ бўлди, айни вақтда ҳамма ўртоқларим орасидан нега фақат мени ёзганликларини кўриб, бирмунча ўнғайсизландим. Аммо шунга қарамай, «Заря молодежи»нинг бу нусхасини уйимга, Гжатска юбордим. Онам жавоб хатида шундай деб ёзди:

— Биз ифтихор қиламиз, ўғлим... Аммо сен ҳушёр бўл, керилиб кетма...

Лагерда учиб тобора мароқли бўлиб қолди. Энди Мартянов мени ва мустақил учган бошқа курсантларни пилотаж зоналарига ва маршрутларга юбормоқда эди. Биз вираж қилиш, самолётни ёнбошлатиб ўмбалоқ ошириш, Нестеров полупетляси ва петляси, «бочка» шаклини ҳосил қилиб учиб каби ҳаракатларни бажаришга ўргана бордик. Ҳамма иш меёри билан борарди. Кундан-кунга ҳаводаги ҳаракатларимиз тобора шахдам бўла борди, учувчи-инструктор ҳам, звено командири ҳам ҳаводаги ҳаракатларимизни маъқуллашди. Секин-аста қанотли кишилар бўлаётганимизни англаб ҳис қилиш кўнглимизни чоғ қилмоқда эди. Мен «ЯК-18»да учибга ўрганиб қолгандим, аммо Сафроновдай, Денисенкодай, мамлакатимиз қонуний равишда ифтихор қиладиган барча учувчилардай бўлишимга ҳали кўп вақт борлигини равшан тушунар эдим.

Бунинг устига ҳарбий самолётлар диққат-эътиборимни жалб қилиб турар эди. Товуш баръери ҳақида, товушдан юқори тезлик билан учадиган, такомиллаштирилган радиолокацион асбоблар ўрнатилган қирувчи самолётлар ҳақида ўқигандик. Бу тўғрида ҳеч кимга, ҳатто энг яқин дўстларимга ҳам оғиз очмасдан, ҳарбий учувчи бўлишни орзу қилардим. Шу чоққача ҳамма ис-так-орзуларим рўёбга чиқди. Бу орзум ҳам рўёбга чиқармикин?

Уша вақтда учиблар ўртасидаги танаффуслардан бирида группамиз курсантлари орасида америкалик синовчи-учувчи Жимми Коллинзнинг хотиралари ҳақида гап кетди. Коллинзнинг ёзган китоби ўша вақтда қўлма-қўл ўтиб, пойма-пой муҳокамаларга сабаб бўлар эди: баъзи учувчилар китоб авторининг ақлга сиғмайдиган вазиятга тушганлигидан мароқлансалар, бошқа учувчилар автор муболаға қилади, эҳтиросга зўр беради, деб айтар эдилар.

— Инструктор нима деяр экан?

Биз Мартъяновни қуршаб олдик. Аэродромда эсган шабада шлём остидан чиқиб турган сочларимизни силаб, офтобда қизарган юзларимизни сийпалаб ўтди. Қоллинзнинг хотираларини мен ҳам ўқигандим ва баъзи бобларига қизиқмасдан қололмасдим. Лекин шу билан бирга мен синов мақсадидаги учини ҳозирча эшитганларимдан билардим, мен китобни ўқигандан кейин галати ҳисларни бошдан кечирдим. Дмитрий Павлович кўз қирини ташлаб, мени топгандан кейин фикримни сўради, фикримни ўртоқларимга айтиб бердим.

— Қоллинзни,— дедим мен,— назаримда, қандайдир яккаликка маҳкумлик йўлдан урган... Унинг фикри-хаёли доллар бўлган. Ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, пул топиш пайига тушган...

— Юрий тўғри айтади,— дея сўзимни қувватлади Дмитрий Павлович.— Капиталистик воқелик китоб автори учун жон-жаҳди ила ўлим билан ўйнашиш шароитини туғдирган, бу шароитда авиацион компаниялар фойда орқасидан қувар эканлар, учувчи ҳар қандай учишда ҳаётини бой бериб қўйиши мумкин.

Одам ҳақидаги ғамхўрлик асосий ўринда турадиган бизнинг мамлакатимизда шундай ҳодиса бўлиши мумкинми?— деган саволни кўнглимиздан ўтказардик. Ҳар қандай янги ишда, айниқса техникани синаш билан боғланган ҳар қандай ишда — ракета, авиация, денгиз, ер ости техникасини синаш билан боғланган ишда — доимо хавф-хатар бўлади. Аммо, партия каби, бутун халқимизнинг ижодий меҳнати каби кучларга суянадиган совет синовчи учувчисининг қандай яккалиги ҳақида сўз бориши мумкин? Орадан бир неча йил ўтиб, космос сифарига тайёрлана қoшлаганимда, сўнгра эса «Восток» космик кемасида фазога учганимда буни янада кўпроқ яққол сездим. Лекин буларнинг ҳаммаси ҳақида, космосга учиш вақтида бошдан кечирган ҳисларим ҳақида, Ер атрофида очилган орбитадан олган таассуротларим ҳақида бирмунча кейинроқ сўз боради. Ўша вақтда, аэроклубда, бундай учиш ҳақида ўйлай олмас эдим, албатта. Ҳозирча «ЯК-18»ни мумкин қадар яхшироқ ўзлаштириш асосий мақсад бўлиб қолган эди.

Ҳа демай куз келди. Аэродромдан мезон учиб ўтди, палаткалар кечаси совуқ бўлиб қолди. Аэроклубни битириш имтиҳонларини топшириш вақти келди. Яна им-

тиҳон, нечанчи марта экан! Аммо эндиликда ҳам имтиҳондан бемалол ўтдим. «ЯК-18» самолётидан — «аъло», мотордан — «аъло», самолётни бошқаришдан — «аъло», аэродинамикадан — «аъло» баҳо олдим, битириш комиссияси ҳам «аъло» деган умумий баҳо қўйди. Дмитрий Павлович Мартьянов ҳам, аэроклубнинг бошқа ҳамма мутахассислари ҳам биз билан эринмай, сабот ила иш олиб органликлари туфайли шундай юқори баҳога муяссар бўлдим.

«Сариқ шестёрка»да учганларнинг ҳаммаси имтиҳонлардан кейин машинага яқин бордик. Яна бир марта, хайрлашиш учун машинанинг қанотларига теккимиз, кабинада ўтиргимиз, асбобларни кўздан кечиргимиз келарди. Яна қандай самолётларда ўқишимизни қим билади дейсиз! Кўпни кўрган ана шу эски «ЯК-18» самолёти эса бизнинг жонажон машинамиз бўлиб қолган эди.

Аэроклубимизнинг курсантларидан баъзилари граждандан авиациясида ишлашга кетдилар. Улар жонажон мамлакат бўйлаб узоқ сафар қилишга, чет элларга ўқишга қизиқишарди. Совет Аэрофлотининг ҳаво йўллари ер юзининг кўпгина мамлакатларига ўтади-да, ахир. Баъзи курсантлар махсус мақсадлар учун ишлатиладиган, қишлоқ хўжалигига, медицинага, геологияга хизмат қиладиган авиацияга кетдилар. Мен бўлсам, ҳарбий қирувчи учувчи бўлишни истардим. Нега дейсизми? Уруш вақтида жонажон қишлоғимда ўзим кўрган учувчилар ҳақидаги хотиралар эсимга тушаверди шекилли. Бу хотиралар ўша вақтдаёқ қалбимда ҳарбий авиацияга муҳаббат уруғларини сочиб кетган бўлса эҳтимол. Менга ҳарбий интизом хуш келарди, ҳарбий форма ёқарди. Ватан ҳимоячиси бўлгим келарди. Давлатимиз Конституциясининг бир юз ўттиз иккинчи моддасида ҳарбий хизмат Совет Иттифоқи гражданининг фахрли бурчидир, дейилган, бу сўзлар мени Қуролли Кучларимиз сафига чорлар эди.

Оренбург авиация мактабига бориш учун қўлимга йўлланма беришди. У ерга бир ўзим эмас, балки ўртоқларим билан жўнаб кетдим. Уларнинг ҳаммаси дадил ҳаракатларга қодир, чаққон, эпчил, жасур йигитлар эди. Ҳаммамиз авиацияни, учувчиликни жон-дилимиз билан яхши кўриб қолгандик.

Бизни Мартьянов кузатди. Поезд жўнагунча биз

перронда Мартъянов билан бирга юриб, келажак ҳақида сўзлашдик. Авиацияга мангу меҳр қўйган киши — Дмитрий Павлович, авиация йилдан-йилга такомиллаша боради, самолётлар янада узоқроқ, тезроқ ва баландроқ уча бошлайди, деб айтиб қўйди.

— Келажак сизларники, — деди у хайрлашар экан, қўлимизни маҳкам қисиб, — ҳали сиз бизнинг тушимизга ҳам кирмаган машиналарда учасиз...

Саратов билан, Волга билан, қуювчи инженер бўлиб етишиш орзуси билан, Мартъяновдек яхши устоз билан хайрлашиш оғир бўлди. Аммо нима ҳам қила олардим. Поезд мени янги орзуга — қирувчи учувчи бўлиб етишиш орзусига яқинлаштироқда эди. Покришкин ҳам, Қожедуб ҳам, Маресьев ҳам қирувчилар бўлган-да, ахир. Мен ўз характеримга, сифатларимга, билимимга инжиқлик билан, худди ёт кишидай қараб, истагимга ета оламанми, дегандай қилиб текшириб кўрдим. Ўзим-ўзимга: ета оламан! — деб жавоб бердим.

ВАТАНГА САДОҚАТ ҚАСАМИ

Чўл бағридаги Оренбург бизни очик юз билан кутиб олди. Шаҳар шу ерда суворовчилар мактабини битирган Мартъянов қандай ҳикоя қилган бўлса, худди ўшандай экан. Тўппа-тўғри текис кўчалар, паст иморатлар, ҳазон тўкилган боғлар. Бозорларда колхоз маҳсулоти тўлиб-тошиб ётибди, отлар ва туялар кўринади. Қисқаси, шаҳар Саратовдан кичикроқ-у, аммо Уралга хос салобатли ҳусни бор. Биз ҳарбий мактаб биносига етиб келдик, бу бино Уралнинг баланд қирғоғида бўлиб, табиат бағрида, бепоён дала қўйнида эди. Урал ортидаги баргли ўрмон ва поёни йўқ кўм-кўк чўллар ҳарбий мактаб биносининг деразаларидан чиройли кўринарди. Чўл бағридан авиацион двигателлар шовқини эшитилиб турарди. У ерда, аэродромда ҳаёт қайнар, биз шу ҳаётга ошиқар эдик.

Ўз вақтида ҳарбий мактабни битирган машҳур учувчилар: Михаил Громов, Андрей Юмашев, Анатолий Серовнинг портретлари асосий корпус деворларига осилиб гир атрофи дуб барглари ва гвардия қора-зарғалдоқ ленталари билан ўраб қўйилган... Кенг Оренбург аэродромида училишни ўрганган Совет Иттифоқи Қаҳрамонларининг суратлари бир юз ўттиздан ошади. Биз

уларнинг турли, аммо бир хилда мардонавор қиёфаларига тикилар эканмиз, Ватан шуҳратини ким нима билан оширганлигини эсга туширдик. Мамлакат бўйлаб биринчи марта узоқ учганлар ҳам, ўз замонасининг энг буюк учувчиси бўлган Валерий Павлович Чкалов экипажи кетидан Шимолий қутб орқали Америкага йўл солганлар ҳам шу ерда эди. Улуғ Ватан урушининг ҳаво жангларида мислсиз қаҳрамонлик қилган совет лочинлари ҳам бу ерда кўп эди. Бу стендлар 1812 йил қаҳрамонлари галереясини эсимга туширди. У галереяни бундан бир неча йил илгари Қишки саройда кўрган эдим. Аммо, галереяда фақат генералларнинг ўзи бўлса, бу ерда лейтенантлар ҳам учрар эди.

Совет авиациясининг кундалик турмушига сингиб кетган реактив самолётларда учишни ўрганиш вазифаси олдимизда турарди. Реактив самолётларда учишни бошлаб берган Григорий Яковлевич Бахчиванджи ҳам Оренбургдаги учувчилар мактабида ўқиганлигини билиш ҳаммани ҳам қизиқтирди, албатта. Механик-слесарнинг ўғли Бахчиванджи аввал ишчи бўлган, кейин учуви бўлиб етишган, 1942 йилнинг бошларидаёқ реактив самолётни биринчи бўлиб осмонга олиб чиққан. Бахчиванджи портрети тагида шу қаҳрамонлик тасвири осиллиқ турар, унда биринчи реактив самолётни қурган авиацион завод ишчилари синовчи-учувчини қандай хурсандчилик билан кутиб олганликлари ҳикоя қилинган эди. Баъзи кишилар Бахчиванджини қўлларига кўтариб, ардоқлаганлар, қучоқлаб ўпганлар, қўлларини қисганлар. Бу воқеа «Янги нарсада биринчи бўлиб учган капитан Бахчиванджига салом» деб ёзилган плакат олдида рўй берган. К. Э. Циолковский ана шундай учишлар ҳақида, реактив самолётлар эраси ҳақида ба-шорат билан орзу қилган эди. Реактив самолётлар эрасидек янги эра бошланган эди; биз бўлғуси курсантлар уруш йилларидаёқ жасур совет учувчиси бошлаган ажойиб ишни давом эттиришимиз ва ривожлантиришимиз керак эди. Унинг мўй чиқмаган ёш чеҳрасига қараб турар эканмиз, ҳар биримиз ҳам ўзимизни шу ажойиб учувчининг «сафдоши» деб беихтиёр тасаввур қилдик.

— Ҳамма иш бизгача қилиб қўйилган, йигитлар,— группамиздан кимдир биров афсусланган бўлиб гапирди,— урушда ҳам ютиб чиқилди, авиацияда ҳам янги эра очилди.

Мен ҳеч бир жавоб қайтармадим, аммо Совет мамлакатида қаҳрамонлик учун ҳамиша жой бор ва бундан кейин ҳам бўлади, деган фикрни хаёлимдан ўтказдим. Мисол келтириш учун узоқ ўйлаб ўтирмаса ҳам бўлади. «Правда» газетасининг истаган сонини олиб ўқиш билан халқимиз нақ ҳар кун меҳнат соҳасида қаҳрамонликлар кўрсатаётганига, социалистик қурилишда янги-янги муваффақиятларга эришаётганига ишониб мумкин эди. Ўша кунларда Омскда нефтни қайта ишлайдиган заводнинг биринчи навбати ишга туширилган, Сталинград областининг қишлоқ хўжалик меҳнаткашлари давлатга планда кўрсатилганидан икки барабар кўпроқ дон топширган, Нарва дарёсида гидроэлектростанция қурилган, Каховка ГЭСининг биринчи агрегати саноат корхоналарига ток берган, Севастополь шаҳрига Қизил Байроқ ордени топширилган. Қуйбишев ГЭСи қурилишида экскаваторчи Михаил Евец бригадаси 1800 минг кубометр тупроқ қазиб чиқарган, колхоз тажрибакори Терентий Мальцевнинг «Деҳқончилик масалалари» деган китоби босилиб чиққан, Владимир Куц беш минг метрга югуришда янги жаҳон рекордини қўйган эди. Ҳар кун қандайдир янги, катта, ҳаяжонлантирувчи, ўйлатиб қўювчи хабар келтирар эди. Ўша кунлари мен «Правда» газетасида академик Л. И. Седовнинг «Олам фазосига учишлар ҳақида»ги суҳбатини ўқиб чиқдим ва ҳар эҳтимолга қарши қирқиб олиб қўйдим.

Ҳарбий мактабда қабул имтиҳонлари бошланди. Мен имтиҳон топширмадим, чунки техникумни аъло баҳо билан тугатганим ҳақида дипломим бор, бунинг устига аэроклуб ҳам яхши аттестация берган эди. Мен доим йигитлар ёнида бўлдим, уларга физика, математикадан ёрдам бериб турдим. Имтиҳонларда қаттиқ талаб қўйилди, келганларнинг ярмидан кўпроғи ҳали имтиҳон бошланмасдан туриб, медицина комиссияси томонидан рўйхатдан ўчирилди, ёки назарий фанлар бўйича синовлардан ўтолмади. Улар Оренбургдан гарчи кўнгилларини ғаш қилиб жўнаб кетаётган бўлсалар ҳам, мактабда қолаётган бизларга самарали ўқиш, яхши учиш ҳақида чин кўнгилдан истак билдирар эдилар.

— Келгуси йили яна мактабга киришга келамиз,— дейишарди баъзилари,— сизни қувиб етамиз...

Дарҳақиқат, бир йилдан кейин биз «МИГ»ларда

уча бошлаганимизда, ўша йигитлардан баъзилари матонат кўрсатиб ўз мақсадига эришди ва курсантлар қаторига ўтди. Қўйилган мақсадга етишда матонат кўрсатиш—ёшларимизнинг энг ажойиб хислатларидан бири. Учувчи бўлишни жон-дили билан истайдиган кишилар албатта учувчи бўладилар.

Шу тариқа менинг ҳарбий ҳаётим бошланди! Ҳаммамиз, янги қабул қилинган курсантлар машинкада сочимизни олдирдик, кийим-кечак — ҳаво ранг гимнастёрка, кўк бриджа, шинель, этик беришди. Елкамизда қанот сурати солинган курсантлик погонлари ҳаво ранг тусда ялтираб турарди. Бошқалар қатори, мен ҳам Совет Армиясининг катта оиласига қўшилганим билан фахрланиб ва хурсанд бўлиб, погонларимга қия боқиб қўярдим. Мактабда бир мақсадга интилаётган соғлом йигитларнинг қувноқ ҳаёти жўш урди.

Бизни эскадрилья, звено, экипажларга бўлишди. Мен подполковник Говорун қўмондонлик қилган эскадрильяга, майор Овсянников звеносига, старший лейтенант Колесников экипажига тушдим. Улар биринчи командирларим эди. Уларга мурожаат қилганда ҳаммамиз одатланганимизча исмини ва отасининг отини айтмасдан, балки ҳарбий унвонини ва фамилиясини айтиш керак эди. Аввалига бу ғалати кўринди, аммо армиядаги бундай тартибга тез ўрганиб қолдик. Энди ҳамма нарса уставлар билан белгиланар эди: ножўя иш қилганлик учун — жазо, ғайрат кўрсатганлик учун — рағбат, жасурлик кўрсатганлик учун — мукофот берилар эди.

Ҳарбий авиация билан танишувимиз ёш жангчи программасига мувофиқ ўтказиладиган машғулотлардан бошланди. Ўша вақтда взводимизнинг командири капитан Борис Федоров эди. Талабчан ва вазмин киши бўлган Борис Федоров, ўз таъбири билан айтганда, дарров бизнинг «гражданлик чангимизни» қоқиб интизомга ўргатишга киришди. Авваллари курсантларга, айниқса ўн йиллик мактабни битириб келганларга қийинроқ бўлди. Мен бўлсам, уларчалик қийналмадим, чунки ёшлигимда нуқул ётоқхонада турганман, унда эса ҳамма иш гарчи ҳарбий уставга мувофиқ қилинмаса ҳам, маълум кун тартибига риоя қилинар эди.

Этик билан пайтавага, шинель билан гимнастёркага одатланишимнинг ҳождати йўқ эди. Қазарма ҳамма вақт

тоза, ёруғ, иссиқ ва чиройли эди, сув турган бакдан тортиб табуреткаларгача—ҳаммаси ялтираб турар эди.

Мен армияни болалигимдан яхши кўраман. Халоскор совет солдати Европа ва Осиё халқларининг севимли, деярли афсонавий қаҳрамони бўлиб қолди. Солдатимиз ҳақидаги шеърлар ҳали ёдимда:

Икки кеча мижжа қоқмай
Пулемётга ёр бўлди у,
Дўлдек ёққан ўқдан қўрқмай.
Ботқоқ кечиб юрди-ку у,—

Тонг чоғида ҳужум қилиб,
Шаҳарда, жанг тугатди-ку,
Кўзи шодлик ёшига тўлган
Бир аёлни учратди у.

Ўт остида, лой кечикдан
Чўп жўприкда ўрмалади,
Лой-балчиқ ҳам олтин каби
Шон-шухратла ялтиради.

Мен ҳам солдат бўлмоқда эдим. Взводнинг гавжум биноси ҳам, саф ҳам, тартиб ҳам, «смирно!» ҳолатида бериладиган рапортлар ҳам, солдат қўшиқлари ва кундузги навбатчининг чўзиб айтадиган:

— Подъ-ё-ом!— деган қаттиқ овози ҳам менга ёқар эди.

Мен жисмоний зарядка, совуқ сувда ювиниш, ўринбошни тўғрилаш ва казармадан ошхонага нонуштага чиқишни ёқтирардим.

Кўп вақтимизни даладаги машғулотларда, отиш майдонида ўтказар ва казармага қор-ёмғирда ивиб қайтардик. Чарчаганингдан кўзинг юмилиб кетади, тезроқ ухлай қолсам дейсан, аммо ҳали карабинларни тозалаб мойлаш, анжомларни саранжом қилиб қўйиш ҳам бор. Бу ишларни бажариб, старшинадан «яхши» сўзини эшитгунигча... Авваллари китоб ўқишга ҳам, уйга хат жўнатишга ҳам вақтимиз етишмасди. Аммо армияда яшашнинг мунтазам тартиби бизни секин-аста бир дақиқани ҳам бекорга кетказмасликка ўргатди, йиғинчоқ, эпчил бўлиб қолдик, жисмонан ва руҳан чиниқдик.

1956 йил 8 январь куни умрбод эсимда қолди. Ташқарида совуқ қаттиқ, дарахтлар қирсиллар, қалин ёққан қор офтобда кўзни қамаштирадиган даражада ял-

тираб турарди. Еш курсантларнинг ҳаммасини мактабнинг катта залига саф қилиб тизишди. Ҳар ким милтигини кўтариб, сафдан ташқарига чиқди-да, ўртоқларига ва командирига юз ўгириб, ҳарбий қасам сўзларини баланд овоз билан ўқиб берди. Алфавитга мувофиқ, мен биринчилардан бири бўлиб олдинга чиқдим ва бутун вужудимни босган ҳаяжондан тек қотиб, шу сўзларни айтдим:

— Мен, Совет Социалистик Республикалар Иттифоқининг граждани.

Бошимни кўтариб, рўпарамда, деворда Ленин менга кўзини қисиб қараб турганини кўрдим. Оиламда, мактабда, пионерлар отрядида, комсомолда мени ҳамиша ва ҳар ишда Владимир Ильичдай бўлиш керак деб ўргатишганди... Ҳозир биз халққа, Коммунистик партияга, Ватанга содиқлик ҳақида қасам ичмоқда эдик, Ленин эса софдил, ботир, интизомли, ҳушёр бўлиш, ҳарбий ва давлат сирини қаттиқ сақлаш, барча ҳарбий уставларни, командирлар ва бошлиқларнинг буйруқларини ҳеч сўзсиз бажариш ҳақида бераётган солдатлик ваъда-мизни гўё эшитиб тургандай туйилди. Ҳар биримиз Ватанни мардлик, маҳорат билан, қадр-қиймат ва шон-шараф билан ҳимоя қилишга, душманлар устидан тўла галаба қозонмагунча жонимизни ҳам, танимизни ҳам аямасликка қасам ичдик.

Қасам! Қатъий, маънадор сўз. Совет кишисининг ўз социалистик Ватанига меҳр-муҳаббати шу сўзда ўз ифодасини топган. Оталаримиз ва биродарларимиз қасам ичиб жангга кирганлар. Қасам уларга душманларга қарши шиддатли курашда куч берган ва ҳамиша галабага олиб келган.

Бутун умрим кўз олдимдан ўтди. Мактабда ўқиганимда бўйнимга пионер галстуги тақишгани, ҳунар мактабида ўқиганимда комсомол билетини топширишгани, студентлик чоғимда Ленин томини кўтариб юрганим ва энди жангчи бўлиб, милтиқни маҳкам ушлаб турганим кўз ўнгимга келди... Мамлакат бизга ишониб қурол топширган, ана шу ишончга муносиб бўлиш керак эди. Энди биз, Ватанимиз соқчилари бўлиб қолган эдик.

Ҳарбий қасам ичиш тантанали воқеаси ҳақида уйимга ёзиб юбордим, ўз ҳис-туйғуларимни ота-онам билан ўртоқлашдим. Ҳамма курсантларнинг кайфи чоғ

эди. Биз назарий фанларни астойдил ўрганишга киришдик. Синфларда материал қисм ва учиш назариясидан берилган дарслар аввал бошданоқ ҳаммамизга ёқди, бу дарсларни инженер-подполковник Коднер олиб борар эди. Тактика ўқитувчиси капитан Романов ҳам бизни жуда қизиқ, бутунлай янги дунё билан таништирди. У Пушкиндай сочи жингалак одам эди. Фақат оғиздан эшитиб юрганларимиз,— Александр Покришкин эскадрильясининг учувчилари Кубандаги машҳур жанг вақтида ишлаб чиққан ва татбиқ этган ҳаво жангги формуласи—«баландлик, тезлик, маневр, ўт очиш» формуласи ҳақида, Совет Иттифоқининг икки марта Қаҳрамони Талгат Бегелдиновнинг штурм билан берган зарбалари ҳақида, генерал Иван Полбиннинг шўнғувчи бомбардимончи самолётларининг ҳаракатлари ҳақида эшитиб юрганларимиз энди капитан Романов лекцияларида гўё жонланиб кетди, у ўз лекцияларида кўрсатган ва келтирган схемаларидан яққол намоён бўлди. Вертикал ва горизонтал чизиқларда ҳаво жангини қандай олиб бориш кераклиги ҳақида равшан тушунчалар олдик, бошлаб борувчи ва унга эргашиб борувчи самолётларнинг ўзаро мослашиб учиши қандай катта роль ўйнашини билиб олдик. Ҳозирги замон ҳаво жангги группа жангги бўлиб кўз ўнгимизда тавдаланди, бундай жангда ҳар бир учувчи ўртоғига ёрдам бериши керак, бундай жангда коллективнинг ғалабага бўлган иродаси ҳал қилувчи факторлардан бири ҳисобланади.

Ҳаво тактикаси классидаги машғулотлардан кейин биз, курсантлар ўртасида аксари қизғин мунозаралар бўлар эди. Ҳар кимнинг севган лочини бор эди. Биримизга Сергей Луганский, иккинчимизга ака-ука Глинкалар, бошқа бировга Петр Покришев ёқарди. Хуллас, курсантлар нечта бўлса, уларнинг ёқтирган лочинлари ҳам ўшанча эди. Урушнинг биринчи йилида Берлинга учиб борган бомбардимончи самолётларнинг ҳаракатлари ҳам, Курск дугасида танкларнинг колонналарини атака қилган штурмчи самолётларнинг ҳаракатлари ҳам, душманнинг жуда ичкари томонларига якка-якка кириб борган узоққа учувчи разведкачи самолётларнинг ҳаракатлари ҳам, Керчь бўғозидаги десантчиларга мадад берган аёллар полки экипажларининг ҳаракатлари ҳам бизни қизиқтирар эди. Биз Брянск ўрмонларидаги ва Карпат тоғларидаги партизанларга ўқ-до-

ри етказиб берган транспорт самолётларига ҳам қизиқар эдик.

— Аммо буларнинг ҳаммаси тарих-ку, гарчи яқинда бўлиб ўтган бўлса-да, барибир тарих-да,— дейишарди баъзи курсантлар,— ҳозир эса техника ҳам бошқача, кишилар ҳам бошқача...

Капитан Романов бу курсантларни ҳазил аралаш скептиклар (шаккоклар) деб атар ва шу онда Кореяда яқинда бўлиб ўтган урушдан мисоллар келтириб, янги авиация техникаси — реактив самолётлар, радиолокация, қирувчи самолётларнинг бортига ўрнатиладиган янада қудратли қурооллар асрида ҳам, Улуғ Ватан уруши йилларида илғор совет учувчилари ижодий йўл билан ишлаб чиққан ҳаво тактикасининг асослари, уларнинг душманга қарши жангларда қўлланган ҳужум услуби, уларнинг ўзаро ёрдам принциплари ва бизнинг авиаторларимизга хос бўлган бошқа жуда кўп нарсаларни назар-эътибордан четда қолдириш ярамаслигини исбот этарди.

— Жанговар тажриба,— деяр эди у,— кўп қон тўкиб қўлга киритилган. Янги техника келиши билан эскирган нарсаларни қурол қилиб олишимиз керак эмас, албатта. Аммо реактив самолётлар учун фойдали бўла оладиган нарсаларни эса ҳамма чоралар билан ривожлантириш керак.

Ҳарбий мактабнинг бошқа ўқитувчилари ҳам авиациямизда тўпланган ҳамма тажрибани ижодий равишда такомиллаштиришга даъват этар эдилар. Хилма-хил учувчилик назариясига бағишланган дарсларда ўқитувчилар бизга аввалдан бор тушунча ва ҳақиқатларни ёдлаш билангина қолмай, танқидий фикр юритиш, зарур пайтда янги қарорлар қабул қила билишни ҳам ўргатишарди. Албатта, бизнинг орамыздан ҳали дуруст «мутафаккирлар» чиққунча йўқ эди, чунки биз ҳарбий авиацияга эндигина қадам қўя бошлаган ва реактив машиналарда ҳатто учиб ҳам кўрмаган эдик, гарчи шундай бўлса ҳам, командир ва ўқитувчиларимиз бизни ўзларининг ўринбосарлари деб билар, биз, учувчи ёшлар Ватанимиз авиациясини янада ривожлантиришимиз керак деб очиқ айтар эдилар, бу нарса бизни ўз кўз ўнгимизда руҳлантириб юборар эди. Келажакдаги ролимизни англаганимиз туфайли мумкин қадар яхшироқ ўқигимиз, ўзимизни бутунлай бағиш-

лаган учувчилик ишини мумкинқадар тезроқ ўзлаштиргимиз келарди.

Баҳор яқинлашиб қолди, назарияга доир машғулотлардан ташқари, эскадрильямизда таълим мақсадидаги учишлар бошланди. Биринчи марта учадиган ўртоқлар хурсанд бўлишди. Аэроклуб мактабини битириб келган бизлар яна «ЯК-18»да учишимиз керак экан, деб хафа бўлдик. Гилдиракда эмас, балки — қор кетмагани учун — чанғида учиш керак эди, албатта.

Бу учишлар узоқ давом этмади. Ҳарбий мактабга экспериментал самолётлар келтирилди, улар ҳам «ЯК-18» маркали бўлса-да, бирмунча модификация қилинган, кейинчалик уч ўқли шассиси бўлган реактив самолётларга ўтиш осон бўлсин деб қўнишни ўрганиш учун тумшугига гилдирак ўрнатилган эди. Биз кўп учдик, аммо, ростини айтганда, янги самолёт бизга унчалик ёқмади. Бу самолёт оғирроқ, авиаторлар айтганидек, «қуввати» етишмас—мотори кучсизроқ эди. Олий пилотаж фигураларини ҳосил қилиб учганда кўпинча штопор бўлиб тушарди; рулни қўйиб юбориш билан бу ҳолатдан тез чиқиб кетгани ҳам тўғри. Биз ана шу «ЯК-18» машиналарида штурманчилик ишини ҳам машқ қилдик — узоқ маршрутларга, турли об-ҳавода учдик.

Ёзда, лагерга чиққан вақтимизда кўпинча шундай учар эдик. Бизнинг эскадрильямиз (бешинчи эскадрилья)нинг лагери Уралнинг чиройли соҳилида. Аэродромда ишлаб чарчаганда, иссиқдан лоҳас бўлганда ва учишдан кейин дарров дарёга югурардик. Урал дарёсининг суви совуқ, тез оқади, шаҳардаги, ҳарбий мактаб яқинидаги қисми саёз бўлса, бу жойи чуқур. Биз чўмиладиган жой қилдик, сувга сакраш учун вишка қурдик ва бўш вақтимизда сув спорти билан шуғулландик, сувга калла ташлар, ким ўзарга сузардик. Деярли ўғил болаларга хос ёшлик қувончимиз тўлиб-тошарди.

Бизнинг эскадрильямиз учиш программасини биринчи бўлиб тугатди. Бўш вақтимиз борлигидан қўмондонлик комсомол бюросининг ташаббусини қувватлаб, икки юз километр наридаги Шарлиқ районининг колхозларидан бирига картошка қозишга бориб желишимизга рухсат этди. Қуз кириб ҳаво совуган ва ёғингарчилик бошланган эди. Биз астойдил ишладик. Учишлардан кейин ерда пича меҳнат қилишимиз фойдали эди, мўл

ҳосилни йиғиб олишда колхозчиларга ёрдам бергани келарди. Янада узоқроққа — қўриқ ерларга ҳам жон-жон деб борган бўлар эдик. Қўриқда, миллион-миллион гектар янги ерлар ўзлаштирилаётган бепоён далаларда буғдой пишган эди. Аммо бизнинг атиги икки ҳафта вақтимиз бор эди, шунинг учун биз қўриқ ерларга боролмадик.

Бизга ёзилган хатлар колхозга етиб келмасди, «Йиғим-терим кампанияси»нинг охирида Валяни соғиниб қолдим. Унинг ҳамма нарсаси — характери ҳам, пастроқ бўйи ҳам, нурли қўй кўзи ҳам, соч ўрими ҳам, сепкил тушган, сал уша сурилган кичкина бурни ҳам менга ёқарди. Валя Горячева ўн йиллик мактабни тугатиб, шаҳар телеграфда ишларди. Бизни карантиндан чиқаришганда, қизларнинг сўзи билан айтганда, «ялтир бош» курсант бўлиб чиққаннимизда, ҳарбий мактабдаги танца кечасида Валя билан танишгандик. У кенггина кўк кўйлак кийиб олган, тортинчоқ ва уятчан эди. Мен уни вальсга таклиф қилдим, қалин дўстлигимиз ҳам шундан бошланди.

Валя мендан бир ёш кичик эди. У Оренбургда туғилган ва мен билан учрашгунча шаҳардан ҳеч қаёққа чиқмаган экан. Отаси Иван Степанович «Красная поляна» санаторийсида ошпаз бўлиб ишлар, онаси Варвара Семеновна уй-рўзгор ишлари билан машғул экан. Валянинг oilаси катта — учта акаси ва учта опаси бор; у кенжа қиз бўлиб, шунинг учун ота-онаси ва ака-укалари, опа-сингиллари жуда яхши кўришар экан. Валя билан танишганимдан кейин тез орада Горячевларнинг уйига бориб турдим. Улар менга жуда очиқ юз билан қарашар эди. Чанғида учиб бўлгандан кейин дарров спорт кийимидаёқ биринчи борганим эсимда. Варвара Семеновна туғилиб ўсган юрти—Калугадан эндигина қайтган, ўрмон ёнғоғи олиб келган экан. Стол ёнига Валя билан бирга ўтириб, ёнғоқ чақишга тушиб кетдик. Менинг тишларим қаттиқ. Валянинг онаси ёнғоқни шундай қарс-қурс қилиб чаққанimgа ҳамон ҳайрон бўлар эди. Валя бўлса, кулиб, менинг тўғримда гапирар эди:

— Тишларини фан қайроғи билан чархлаб олган, умр бўйи ўқигани ўқиган...

Шу онда ўқишим ҳақида, учувчилик мактаби ҳақида, Валянинг ҳам ўқиши кераклиги ҳақида сўзлашдик.

Бутун оиласи билан маслаҳатлашиб, Валя медицина йўлида ўқиши керак, деган қарорга келдик. У маслаҳатга кўнди — медицина билим юртига кирди.

Қўп хусусиятларимиз бизни Валя билан боғлади. Китобларга берилганлигимиз ҳам, коньки учишга ҳавасимиз ҳам, театрға қизиқишимиз ҳам бизни бир-биримизга яқинлаштирганди. Рухсат олишим биланоқ дарров Чичерин кўчасидаги Горячевлар уйига югурар, бунинг устига кўпинча бир ўзим эмас, балки ўртоқларим билан борар эдим. Улар эса бизни кутишиб турган бўлар эди. Ўзимни уйимда қандай ҳис қилсам, Валянинг оиласида ҳам ўзимни ўшандай ҳис қилардим. Иван Степанович пазанда эди, Урал казакларининг севган овқати «беялиши»ни айниқса мазали қилиб пиширарди. Беялишини расо туширардик. Ҳарбий мактабда бизни гарчи яхши боқишса ҳам, «беялиши» беришмасди.

Картошка йиғим-теримини тамомлаб, эскадрильямиз мактабнинг қишки биносига қайтиб келди. Аммо Валя билан яна учрашишга тўғри келмади—Октябрь парадиға зўр тайёргарлик бошланиб кетди. Сафдаги машқларим ҳаммиша яхши чиқарди, бироқ ранжир бўйича биринчи сафда юрмасдим. Аммо байрам куни, мактабнинг барча курсантлари ва ўқитувчилари Оренбург кўчаларидан тантанали марш қилиб ўтган вақтда, Валя мени барибир сафдан топиб оларди; кўзимиз кўзимизга тушар ва бир-биримизга илжайиб қўяр эдик.

Байрам кунларини Валя билан ўтказиб, кейин отпусмага жўнадим. Гжатскда мени ҳали ҳарбий формада, бунинг устига сержантлик погонлари билан кўришмаган эди—энди взвод командирининг ёрдамчиси бўлиб қолган эдим-да.

Мана, Гжатска ҳам келдим. Унда иморатлар тобора кўпроқ қурилмоқда, кўпгина янги уйлар тушган, кўчалар анча обод бўлиб қолган эди. Отам билан онам оз-оздан кексайган, акам билан опам уларга мумкин қадар ёрдам берар, укам Борис вояға етиб қолган, йигирма ёшға тўлган эди. Кекса ота-онамға тузукроқ ёрдам бермоқ учун тезроқ офицер унвонини олсам дердим.

Ўзим ўқиган мактабға бориб, муаллимларимни кўрдим, Гжатскда ишлагани қолган эски ўртоқларимни учратдим. Туғишганларимни яна кўрдим, гарчи шундай бўлса ҳам, кўнглим Оренбургда эди, чунки ҳарбий мактаб менинг иккинчи уйим бўлиб қолган эди, бунинг

устига Валяни ўйлаб, кўнглим тинчимасди. Онам буниси сезиб турарди, бир кун қош қорайганда, уйда иккаламиз қолганимизда, меҳрибонлик билан сўраб-истаб, нега ўйчан бўлиб қолганимни, дилимда қандай ташвиш борлигини суриштира кетди. Болалик давриданоқ пайдо бўлган қоидага,— ота-онамдан ҳеч нарсани яширмаслик одатига кўра, онамга Валя ҳақида сўзлаб бердим.

— Никоҳдан ўтмоқчимисан?— деб сўради онам.

Мен очиқ бир гап айтмасдан, елкамни қисдим. Бу масала ҳали ечилмаган эди-да. Мен шошма-шошарлик билан қилинадиган никоҳларга қарши эдим. Бунинг устига курсант бўла туриб, ўз оиламни боқолмасдим, албатта.

— Яхши кўрсанг, уйлан, мен билан отанг каби умрбод апоқ-чапоқ яшайдиган бўлгин,— деди онам.— Шодликни ҳам, қайғуни ҳам тенг тортинглар.

Онамнинг кўз олдида дарров бир қарич ўсгандай бўлдим, у келажак ҳақида бир неча фойдали маслаҳат берди, яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи, деган мақолни эслатиб қўйди.

Мен отпускамни тўла фойдаланмасдан, муддатидан илгари Оренбургга қайтдим. Эскадрильядаги ўртоқларим ва командирларим нега эрта қайтганимни дарров тушунишди. Валя эса хурсанд бўлиб кетди: нега тез қайтганимни билар эди у.

Янги ўқув йили ўзгаришдан бошланди. Мени ва баъзи курсантларни майор Беликов эскадрильясига ўтказишди, звеномизга капитан Пенкин командир бўлди. У ҳамиша қандайдир янгиликни қидирадиган ижодкор киши эди. Мен старший лейтенант Анатолий Григорьевич Колосов экипажига тушдим. Колосов менга реактив самолётда учишни ўргатди. Аммо, шу чоққача биз назарияга муккамиздан кетган эдик. Об-ҳаво шунга имкон берган: киши билан бўрон бўлиб, гарнизонни қор босган ва учиш мумкин бўлмай қолган эди. Биз реактив двигателларнинг моддий қисмини ўрганган, газлар динамикаси асослари билан танишган, тез учиш қонунларини билиб олган эдик. Илгари ўзлаштирилган кўп нарсалар энди бошқача кўринди: техника бошқача, тезликлар катта, учиш баландлиги юқори, ҳисоблар бошқача, ишга янгича қараш керак.

Валя билан дўстлигимиз борган сари мустаҳкамланиб, секин-аста севғига айланди. Туғилган куним кел-

ганда менга иккита суратини тақдим қилди. Бир суратида медикларнинг оқ халатини кийиб тушган, иккинчисида эса ясаниб тушган эди. Валя шу суратининг орқасига меникига жуда ўхшайдиган почерк билан қуйидаги сўзларни ёзган эди: «Юра, эсингда бўлсин, ўз бахтимизни ўзимиз яратишимиз керак. Тақдирга бош эгма, эсингда бўлсин, сабр қилиш—катта санъат. Бу ҳисни энг бахтли дақиқа учун сақла. 1957 йил 9 март. Валя».

Валя тўғри айтган экан — биз ҳақиқатан ҳам ўз бахтимизни ўзимиз яратдик.

Ниҳоят, «МИГ»ларда дастлабки учишдек узоқ куттилган кун келди. Бу самолётлар думига туширилган ўқдай қанотлари офтобда ярқираб қандай чиройли кўринарди! Самолётлар мағрур ва жасур чизиқлар гармонияси бўлиб, уларга архитекторларнинг ҳам ҳаваси келиши мумкин эди.

Колосовнинг кетидан кабинага ўтираман.

— Аланга бор!— техник тез хабар беради.

Тоқатсизликдан сал силкиниб кетган машина парвоз қилиш йўлкаси бўйлаб югуради. Кўзимни юмгунча ҳам вақт ўтмай, баландликни билдирувчи асбоб (висотомер) беш минг метрни кўрсатди. Бу сенга «ЯК-18» эмас, катта доирада, эсанкиратадиган баландликда, ғоят катта тезлик ва ўт очиш қуввати билан учадиган бундай тезкор машинада қандай учиш керак? Колосов эса, ўтаюкланишни гўё сезмагандек, «МИГ»ни комил ишонч, моҳирлик билан зонага олиб кирди ва пилотаж фигураларидан бир нечасини ғоят усталик билан бажарди.

— Рулни қўлга олинг,—деб тўсатдан буйруқ берди. У ҳамиша чўрт гапирар, эътирозга йўл қўймас эди.

Рулни қўлимга олдим—ўзим ўрганган самолёт эмаслигини дарров сездим,—бу самолётни ҳам винтомоторли самолёт каби осон бошқармоқ учун зўр бериб ишлаш керак. Синов учишларидан кейин, машқ учишлари, сўнгра контроль учишлар бошланди, учувчи-инструктор билимимга ва қобилиятларимга узил-кесил ишонгандан кейин «МИГ»да биринчи марта мустақил учдим. «ЯК-18»да биринчи марта қандай учган бўлсам, «МИГ»да учишим ҳам ўшандай ўтди. Худди ўша галдагидек, юрак ҳовучлаб ердан кўтарилдим, булутсиз осмонда кенг доира ясадим ва учиш тезлиги ош-

ган сайин учувчилик иши тобора қийин бўлиб қолади, деган хулоса чиқариб аэродромга бахтиёр қайтдим.

Аввалгидай учардим-у, кўнглим тўлмас эди. Чиройли, қулай, маневрли «МИГ»ни дарров яхши кўриб қолдим. У осон бошқариларди, баландликка тез кўтариларди. Қанотларим қандай ўсиб мустаҳкамлана борганини сезиб турдим. Ўзимни биринчи марта ҳозирги замон техникасидан баҳраманд бўлган чинакам учувчи деб ҳис қилдим. Ҳарбий мактабга ўзим билан бирга келган дўстларим: Юрий Дергунов, Валентин Злобин ва Коля Репин ҳам шундай ҳисни бошдан кечирдилар.

Аммо, чинакам учувчи бўлмоқ учун ҳали кўп нарсани: олий пилотаж, маршрутда учиш, ҳавода отиш, группа бўлиб мослашиб учишни ўзлаштириш керак эди. Колосовнинг ўрнига ўтган малакали учувчи-инструктор Ёдгор Оқбулатов бизга ана шу маҳоратларни ўргатди. Оқбулатовнинг кўзи ўткир; ҳаводаги ҳамма нарсани пайқай биларди, у андак хатони ҳам кечирмасди. Оқбулатов зонага биринчи учишдаёқ чуқур виражларни текис чиқаролмаётганлигимни айтди. Орадан кўп ўтмай, вертикал фигураларимни мақтади, бундай фигуралар ҳосил қилишда кучли ўтаюкланишлар келиб чиқарди. Бу фигураларни яхши бажарганлигимнинг сабаби шуки, ҳар гал зонага келганда машина билан гўё мусобақалашишга ҳаракат қилардим: машинанинг қўлидан нима келишини ва ўзим нимага бардош бери олишимни текширишга интилардим. Хуллас, техниканинг ҳамма имкониятларини сиқиб чиқарардим. Вертикал фигураларда техниканинг ҳамма имкониятларини яхшироқ ишга солса бўларди.

Аммо, ҳамма иш ҳам текис боравермади. Муваффақиятсизликлар ҳам бўлиб турди. Бўйим пастроқ бўлгани учун машинани қўндиришда ориентировка қилишга қийналардим. Учининг ана шу масъулиятли пайтида ерни яхшироқ сезиш учун махсус ёстиқчани мослаштирдим. Шу ёстиқчага ўлтириб, ерни учувчи инструктор қандай кўрса, мен ҳам ўшандай кўриб турардим; самолётни яхшироқ қўндирадиган бўлиб қолдим. Ёдгор Оқбулатов «рационализациямни» маъқуллади.

Малакали ҳамма учувчилар каби, Оқбулатов ҳам камгап, қолаверса — ичимдагини топ дейдиганлардан эди, аммо берган маслаҳатларининг ҳаммасини хотира

дафтарига ёзиб қўйса арзирди. У шундай таълим берар эди:

— Учишда ўзини тўғри тутмоқ учун ерда тургандаёқ ҳамма нарсани пухта ўйлаб олиш керак; ҳаводаги ҳаракатлар тез, аммо оқилона бажарилиши лозим.

У осмонга янгича қарашга, унинг бутун хилма-хиллигини кўра билишга ўргатар, отам болта билан ранда ҳақида қандай содда гапирса, Оқбулатов самолётлар ҳақида ҳам худди шундай содда гапирарди. Бу гапларнинг ҳаммаси—учувчи учиб туриши керак, деган битта гапга келиб тақаларди.

Шундай кўнгилсиз ҳодиса ҳам рўй берди. Биз двигателъ назариясидан зачёт топшираётган эдик. Ўқитувчи А. Резников менга «уч» баҳо қўйди. Устимдан совуқ сув қўйилгандек бўлди—бу бутун ўқиш давримдаги биринчи «уч» эди, биринчи шахсий «чепе» эди, ўзимга ортиқча ишонганлигим учун берилган жазо эди. Шунанг олишим керакки, қаттиқ баҳо адолатли қўйилганди, мен ҳақиқатан ҳам баъзи нарсаларни яхши тушуниб олмаган эдим. Ҳозирги замон авиатори техникани пишиқ, пухта билмасдан туриб, уча олмайди-да, ахир. Мен анчайин учувчи эмас, балки инженер учувчи, янги машиналарнинг кўпгина синовчилари каби учувчи бўлишни истардим. Демак, авиацион двигателлар назариясини курсантлардан талаб қилинадиган кичкина ҳажмда беш бармоқдай билиш керак эди. Беш кунгача мактабдан ҳеч қаёққа чиқмай дарсликларни ўқиб, мутолаа қилдим ва олтинчи кун зачётни қайта топширгани бордим. Ўқитувчим кўп ва қаттиқ сўради. Одатда қайта имтиҳонда «тўрт»дан юқори баҳо қўйилмайди. Аммо, ёзилмаган бу қоида бу сафар бузилди ва менга «беш» баҳо қўйишди. Кўнглим таскин топди.

Дастлабки кезларда ҳавода отишни ҳаммамиз ҳам яхши эплай бермадик. Айниқса ердаги нарсаларга тўп отишнинг уддасидан чиқолмадик. Бехато ўт оча билиш — ҳарбий учувчининг ва айниқса қирувчи-учувчининг асосий хислатларидан бири-да, ахир. Кўпинча ғалаба ҳам, машинанинг бутун қолиши ҳам, учувчининг ўз ҳаёти ҳам душмани бехато, аниқ ура билишга боғлиқ бўлади. Ёдгор Оқбулатов бизга тўғри атака қилишни, нишонни ҳозирги замоннинг мўлжалга олиш асбоблари ёрдами билан кузатишни эринмай ўргатди, шундан кейингина, нишонга ўқ тегизишга ишонганинг-

дан кейингина гашеткани босиш керак, деб таълим берди. У кинофотопулемётларнинг плёнкаларини биз билан бирга узоқ вақтгача кўздан кечиарди, бу плёнкаларда бизнинг ҳамма хатоларимиз қайд қилинган бўларди. Оқбулатов шу хатоларни анализ қилиб, уларни қандай тузатиш кераклигини айтиб берарди.

Бориб-бориб биз ҳавода отиш мураккаб санъатини ўзлаштириб олдик.

Мен завқ билан учганим учган эди.

Битириш имтиҳонларини топшириш пайти яқинлашди. Биз кун бўйи аэродромда бўлардик. Шу вақт бутун дунёни ларзага келтирган воқеа рўй берди,— Ернинг совет сунъий йўлдоши учирилди. Юрий Дергунов самолётлар ёнига югуриб бориб:

— Спутник! Бизнинг йўлдошимиз осмонга чиқибди!— деб қичқирганини худди кечатидай эслайман.

Аввалдан таниш бўлган енгил энтикиш ҳиссини бошдан кечирдим.

Жаҳон матбуоти кўп ёзган воқеа рўй берди, оғиздан оғизга ўтиб юрган воқеа содир бўлди! Совет кишилари ошкора айтиб қўйилмаган мусобақада АҚШни ўзиб кетиб, дунёда биринчи марта Ернинг сунъий йўлдошини яратдилар ва уни учирувчи кучли ракета ёрдами билан орбитага чиқардилар.

Кечкурун, аэродромдан қайтиб, ҳаммамиз Ленин хонасига югурдик, радиоприёмник ёнига бориб, жаҳон космонавтикасининг тўнғичи қандай ҳаракатланаётгани ҳақида янгидан-янги хабарлар ва репортажларни жон-жон деб эшитдик. Кўп курсантлар йўлдош училишининг асосий парометрларини ёд билиб қолган эдилар: йўлдошнинг тасаввур қилиш қийин бўлган тезлиги (секундига саккиз минг метр), апогей ва перигей баландлиги, экватор текислигига орбитанинг оғиш бурчаги, йўлдошнинг қайси шаҳарлар устидан учиб ўтганлиги ва учиб ўтишини билар эдилар. Йўлдош бизнинг Оренбург шаҳримиз устидан учиб ўтмаганлигига афсус қилардик. Йўлдош ҳақида кўп гаплар бўлди, унинг Ер атрофидаги ҳаракати бутун ҳарбий мактабни ғулғулага солди. Биз курсантлар ҳам, командирларимиз ҳам, ўқитувчиларимиз ҳам битта савол беришарди: «Бундан кейин нима бўлади?» деб сўрашарди.

— Йигитлар, ўн беш йилчадан кейин,— деярдик эди

дўстим Валентин Злобин ҳаяжонланиб,— одам ҳам космосга учади...

— Учишга учади-ю, ким учар экан?— Коля Репин дарров жавоб берди,— у вақтгача биз қариб қоламиз... Йилдан-йилга реакция сусайиб қолади, кўз хира тортади, унда одам аввалгидай тез муҳокама юритолмайди.

Космосга биринчи бўлиб ким сафар қилиши ҳақида мунозара қилардик. Баъзилар албатта академик олим учади, деса, баъзилар инженер учади, баъзилар врач учса керак, баъзилар биолог, баъзилар сув ости кемасининг матроси учади, деб айтишарди. Менга қолса, қирувчи учувчи учса, дердим. Албатта, учувчи учса, унга фан ва техниканинг кўп соҳаларидан катта билимлар керак бўлади. Шаклини ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин бўлган космик учиш аппарати самолётларнинг ҳозир маълум бўлган ҳамма типларидан ҳам мураккаброқ бўлади, албатта. Бундай аппаратни бошқариш ҳам анча қийин бўлади.

Биз келажак космик кемасини тасаввур қилишга уриниб кўрдик. У гоҳ ракета, гоҳ шар, гоҳ диск, гоҳ ромбга ўхшаб кўринди. Ҳар ким қалам билан чизилган бу шаклни илмий фантастларнинг китобларидан нусха кўтариб қилган таклифлари билан тўлдиради. Мен бўлсам, шу кеманинг шаклини дафтаримга чизар эканман, ўзимга таниш бўлган бедорлик ва ҳали англамаган иштиёқ, ҳатто ўзим-ўзимга айтишга чўчиган ҳис — космосга интилишни яна сездим.

Рўй берган воқеанинг бутун аҳамиятини дарров билиб олдик. Қоинот фазоларини забт этиш баҳори бошланганлигидан дарак берган биринчи қалдирғоч учмоқда эди.

Ер йўлдошининг ғолибона учиши муносабати билан газета ва журналлар кўпгина мақолалар босиб чиқардилар. Совет олимларидан А. В. Топчиев, Л. И. Седов, В. А. Амбарцумян, А. Е. Арбузов, А. И. Берг, Д. И. Щербаковнинг мақолалари босилиб чиқди. Чет эл фанининг намояндалари — Хитой Фанлар академиясининг президенти Го Мо-жо, француз олими Фредерик Жолио-Кюри, инглиз физиги профессор Бернал, америкалик доктор Жозеф Каплан ва бошқа кўп олимлар ҳам муътабар фикрларини айтдилар. Уларнинг ҳаммаси совет халқини мисли кўрилмаган муваффақият би-

лан табриклашди, совет йўлдоши космосга йўл очганлиги ҳақида сўзлашди.

Шавқ-завқ билан тўлиб тошган газеталар Октябрь революцияси ва Ватан уруши даврларининг оташин нашрларига ўхшаб кетарди. Газета олиш учун одамлар турнақатор навбат кутиб турар, газетани кўчанинг ўзида, «Союзпечать» киоскаларининг олдида туриб шошапиша ўқир эдилар. Ҳамма газеталарда Ватанимиз меҳнаткашларининг кўпгина хатлари босилиб турар, улар ўз хатларида рўй берган воқеадан хурсандликларини изҳор қилар эдилар. Бир неча вақтдан кейин «Правда» газетаси «Москва... Спутник» адресига 60396 телеграмма ва хат келганлигини хабар қилди. Уларнинг орасида биз, курсантларнинг хати ҳам бор эди. Мен туғилиб ўсган Смоленск областидан Евгений Шчербаковнинг газетага ёзиб юборган хати мени ҳаяжонлантирди. Ҳамқишлоғим шундай деб ёзган эди: «Яқин орада каттароқ йўлдош учирилса керак. Агар йўлдошни одам билан учуриш мақсадга мувофиқ топилса, мен комсомол йўлланмаси билан космосни ўзлаштириш учун учушга тайёрман».

Ернинг дунёда биринчи совет сунъий йўлдоши учурилганлиги муносабати билан ажойиб мардлик, фидокорлик кўрсатишга ва ҳар қандай қийин шароитда қарамонона бардош беришга тайёр турган кишиларнинг мингдан ортиқ шундай таклифлари тушди. Хатлар Ватан манфаатлари йўлида жонини ҳам тикишга тайёр турган совет кишиларининг ватанпарварлик ҳиссларини ифодалар эди. Мен ана шу қизгин ҳиссларни астойдил қувватлар, аммо ҳар ким ҳам космосга саёҳат қила олмаслигини тушунар эдим. Назаримда, космосга учуш учун энциклопедик маълумот ва саломатлик яхши бўлиши керак эди.

Онам саломатликнинг баҳоси йўқ деб бечиз айтмаганди.

Ўқитувчи Резниковнинг ҳақ сўзларини эсладим:

— Инженерлик билимларини олмасдан туриб, учушда бўладиган ёки бўлиши мумкин бўлган ҳодисаларни тушунмасдан туриб, учиб бўлмайди!

Битириш имтиҳонларимиз Ер сунъий йўлдошининг учуши муносабати билан бутун халқ ғайрат-ташаббуси мавж урган бир вақтда ўтди. Ҳар бир курсант ана шу ажойиб воқеага муносиб бўлишга, ўз замонининг фар-

занди эканлигини ва бутун халқ муваффақиятларига ўз билимлари билан тегишинча ҳисса қўшишини давлат имтиҳон комиссиясига кўрсатишга ҳаракат қиларди.

Давлат имтиҳон комиссиясига полковник Қибалов раис эди. У Ҳарбий Ҳаво кучлари учун кадрлар тайёрлаб берадиган авиация доираларида яхши маълум офицер бўлиб, ҳарбий учувчиларга неча марта лаб йўлланма тутган эди. Қибалов ҳар бир курсантга ёшлардай ўйноқи кўз билан қараб, классларда курсантларнинг имтиҳон билетлари бўйича берган жавобларини тинглар, аэродромда училаримизни эътибор билан кузатиб турар эди. Қибалов кўпинча илжайди ва унинг турқига қараб, полковник бизнинг билимларимиздан ва реактив самолётларда учиб маҳоратимиздан мамнун бўлганлигини тушуниб турардик. Тажрибали ҳарбий педагог ва авиация командири бўлгани учун у ҳамма нарсани: билимларимизнинг салмоғини ҳам, ҳар биримизнинг қалбимизда нима бўлаётганини ҳам тушунарди. Битириш имтиҳонлари ҳар бир ёш учувчи ҳаётидаги энг тантанали ва энг масъулиятли пайтдир. Менга қолса, бу пайтни одамнинг иккинчи туғилиш кунини деяр эдим.

Қуйидаги сўзлар ёзилган ҳужжатни сақлаб қўйибман: «Курсант Юрий Алексеевич Гагаринга лейтенант унвонини бериш ҳақида тавсиянома. Ҳарбий мактабда ўқиш вақтида интизомли, сиёсий жиҳатдан саводли курсант эканлигини кўрсатди. Совет Армиясининг уставларини билади ва амалда бажармоқда. Сафдаги ва жисмоний тайёрилиги яхши. Назарий билими аъло. Учиш программасини муваффақиятли ўзлаштирмоқда, олган билимларини эса мустаҳкам сақлаб қолмоқда. Учишни яхши кўради, дадил ва комил ишонч билан учади. Учиш техникаси ва ундан жангда фойдаланишга доир давлат имтиҳонларини «аъло» баҳога топширди. Самолётнинг моддий қисмидан билиб фойдаланади, мактабни биринчи разряд билан тугатди. Совет Иттифоқи Коммунистик партияси ишига ва социалистик Ватанга содиқ». Жондан азиз бўлган бу қимматли ҳужжат менга катта авиацияга йўлланма бўлиб қолди. Аттестацияларимиз Москвада, Мудофаа министрлигида кўздан кечирилиб бўлгунча биз «ҳаво ранг карантинда» бўлиб, офицерлик унвонлари берилишини

сабрсизлик билан кутиб турдик. Уша кунлари бошим кўкка етган эди: Валя таклифимни қабул қилиб, менга тегишга рози бўлган эди. Биз мактабдош ўртоқларимиз ва Валянинг дугоналари билан бирга ЗАГСга бориб, келин-куёвлар дафтарига имзо чекиб келдик ва ҳамиша севгимизга вафодор бўлиш ҳақида бир-биримизга сўз бердик. Ота-оналаримиз билан келишиб, икки марта — аввал Оренбургда, Улуғ Октябрь социалистик революциясининг қирқ йиллиги тантана қилинадиган кунларда, сўнгра отпускам вақтида — Гжатскда тўй-томоша қилишга қарор бердик. Янги ҳаёт қурмоқ учун бизга яхши маслаҳатлар керак эди, биз тўйдан олдин кўп маслаҳат олдик.

Горячевлар уйида тўй тараддуди бошланган — Варвара Семеновна ва Валянинг опалари меҳмонларни кутиб олиш учун ҳозирлик кўрар, Иван Степанович эса тотли овқатлар пишириб, меҳмонларнинг кўнглини олишга шошиларди. Икки йиллик севгимиз никоҳ тўйи билан мустаҳкамланишидан ҳамма хурсанд эди. Биз Валя билан бу ишга жуда жиддий қарадик. Бир-бирини яхши билиб олиш, ҳаётга бир кўз билан қарашимиз ва ҳар қандай қийинчиликларни биргаликда енгишга тайёр турганимизга ишонмоқ учун икки йил етарли муддатдир. Узун ва машаққатли ҳаёт йўлида қийинчиликлар учрашини аниқ билардик. Биз ҳамнафас бўлиб яшардик, қалбимиз ҳам барабар урарди. ЗАГСдаёқ ўртоқларим ҳузурида онамнинг қуйидаги сўзларини қаллигимга эслатдим:

— Шодликни ҳам қайғуни ҳам бирга тортинглар...

— Ҳамиша бирга тортамыз,— деди Валя дилидан чиқариб. Унинг сўзлари қасамдай янграб эшитилди.

Тўйга деярли ҳамма нарса тахт бўлган эди. Шу пайт яна бутун дунёни ҳаяжонга келтирган, қалбимизда шодиёна акс садо туғдирган тағин бир воқеа содир бўлди. 3 ноябрда Ернинг яна бир совет сунъий йўлдоши осмонга парвоз қилди. Биринчи йўлдошдан кейин иккинчи йўлдош айланмоқда эди! Иккинчи йўлдош кўп марта катта ва оғир бўлиб, бортидаги жипс берк кабинада Лайка деган кучук бор эди. Бу воқеа бутун дунёда янада каттароқ мароқ тўлқинини уйғотди, Совет ҳокимиятининг қирқ йили мобайнида фан ва техниканинг мисли кўрилмаган қандай юксакликларга эришганлигини оламга яққол намоён қилди.

Уша кунларини бир иккинчи сунъий йулдошининг учини тасвирланган газеталарни ўқир эканман, мен: модомики тирик мавжудот космосга чиққан экан, у ерга одамнинг учиб бориши нега мумкин эмас?— деб ўйладим. Космосга биринчи бўлиб нега ўзим учмай?— деган фикр биринчи марта хаёлимдан ўтди. Шу фикрни хаёлимдан ўтказдим-у, чўчиб кетдим: мамлакатимизда бу ишга мендан кўра кўпроқ тайёрланган минглаб кишилар топилади-ку, ахир. Уша фикр хаёлимдан ўтиб, қалбимни жаз эттирди-да, йўқолиб кетди. Яқин ўртада рўй бермайдиган воқеа ҳақида ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Ҳарбий мактабни битириш, никоҳ тўйи, отпускаи, сафдаги қисмга йўлланма олиш — ҳозир қиладиган ишларим шу эди. Шунга қарамай, Ернинг иккинчи сунъий йўлдоши кўнглимга гўлгула солди. Ниманидир кутаётганимни, нимадир рўй бериши лозимлигини дарров тушундим.

Октябрь 40 йиллиги байрами арафасида мактабни битирган ҳамма курсантлар янги, офицерлик кийимларини кийиб, аммо курсантлик погонларини ташламаздан акт залига саф бўлиб тизилдилар. Мактаб бошлиғи генерал Макаров тантанали сукунат ичида залга кириб келди. У мағрур, жасур бошини баланд кўтариб, бизга Совет Армиясининг ҳарбий учувчилари ва лейтенантлари унвонларини бериш тўғрисидаги буйруқни командирларга хос равшан овоз билан ўқиб берди. Генерал ҳар биримизга офицерларнинг зарҳал погонларини топширар экан, бизни табриклаб, қўлимизни қисди.

Бу тантана 8 ноябрда ўтказилиши керак эди. Аммо генералнинг ўзи ҳам бир вақт курсант бўлган ва Октябрь қирқ йиллиги каби умумхалқ байрамини биз, мактабни битирувчилар курсант ҳолида эмас, балки офицер бўлиб ўтказишимиз жуда муҳимлигини тушунарди, албатта. Бизни яхши билиб юрган генерал байрамимизнинг шодлигига шодлик қўшди.

Мен мактабдан дўстларим билан бирга Горячевларнинг кенг ЖАКТ уйига тўппа-тўғри жўнадим. У ерда бизга, келин билан куёвга айрим хона тайёрлаб қўйишган эди. Валя оҳорли оқ кийимини кийиб, мени кутиб олди. Мен бўлсам, шинелимни ечиб, бутун офицерлик либосимни намойиш қилдим. У мени бундай кийимда ҳали кўрмаган эди. Кишилар ҳузурида, ота-она-

лар олдида биринчи марта ўпишдик. Биз эр-хотин бўлдик. Биз бахтиёр бўлдик, ҳаммаинг ҳам бахтиёр бўлишни истардик.

Тўй жуда рухли ўтди. Қаллиғим ҳаммадан чиройли кийинган эди. Иван Степанович ҳақиқатан ҳам пазанда эканлигини кўрсатди,— дастурхонда анвойи таомлар ва ичимликлар тўлиб кетган эди. Ўртоқларим бизни табриклашди. «Горько» деб қичқиришди. Хуллас, чи-накам рус тўйлари қандай ўтса, бизнинг тўйимиз ҳам худди шундай ўтди. Варвара Семеновна радиони улаган. да шу сўзларни эшитдик: «Совет Иттифоқининг икки вакили — Тинчликнинг икки юлдузи Ер теварагида учмоқда. Бизнинг олимларимиз, конструкторларимиз, инженерларимиз, техникларимиз ва ишчиларимиз инсо-ниятнинг ниҳоят даражада мардонавор орзусини рўёб-га чиқариб, Октябрнинг 40 йиллиги муносабати билан совет кишиларини ҳақиқатан катта совға билан қувонтирдилар».

Биз Никита Сергеевич Хрушчевнинг таниш ва қадр-дон овозини эшитдик В. И. Ленин номидаги Марканг стадионнинг Спорт саройида СССР Олий Советининг юбилей сессиясида шу кун Н. С. Хрушчев қилаётган доклад эшиттирилмоқда эди.

— Тўйимизда Никита Сергеевич ҳам қатнашди,— деди Валя.

Партиямиз учун, халқимиз учун, Совет ҳукумати учун ҳамма қадаҳ кўтарди.

ШИМОЛ ШАФАҒИ ЁРУҒИДА

Шу тариқа мен офицер, қирувчи учувчи бўлиб қолдим. Севикли хотиним ва умримда биринчи марта ўз хонам бор. Мактабни биринчи разряд билан тугатдим ва менга бундан кейинги хизмат жойини танлаш ҳуқуқи берилди. Жанубга кетиш мумкин эди. Украинани яхши, обод авиация гарнизонларини таклиф этишди. Аммо мактаб қўмондонлиги мени бўшатмай, учувчи инструктор лавозимида қолдирмоқчи бўлди.

— Қаёққа ҳам борасан,— дейишарди менга мактаб штабида,— Оренбург — яхши шаҳар. Оиланг, квартиранг шу ерда, хотининг бўлса ўқияпти... Иссиқ ўрнининг ни совутиб нима қиласан?

Бироқ мен қаерда қийинроқ бўлса, ўша ерга жў

наш керак, деб илгариёқ қарор қилиб қўйгандим. Ёшлик, бутун комсомолларимизнинг ибрати шунга мажбур этарди. Комсомолларимиз ҳаммаша социализм қурилишининг олдинги сафида бўлиб, ҳозир эса тобора янгидан-янги миллион-миллион гектар қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириб, домна ва мартен печларини қуриб, азим дарёларни гидростанцияларнинг тўғонлари билан тўсиб, Сибирь тайгасига янги йўллар очиб, меҳнатда қаҳрамонлик мўъжизаларини кўрсатмоқда эди. Хуллас, ўзимни қудратли комсомол авлодининг фарзанди деб ҳис қилар, тинч гаванларни қидиришга ва биринчи пристань олдида якорь ташлашга ҳақли деб билмас эдим.

Ўзимни изтиробга солаётган ҳислар менга ва дўстларим Валентин Злобин, Юрий Дергунов, Коля Репинга тинчлик бермасди. Ҳаммамиз шимолга юборишларини илтимос қилдик.

— Нега шимолга?— дея сўрар эди Валя ниятларимни ҳали тўла тушунмай.

— Чунки у ерда ҳаммаша қийин,— дея жавоб берар эдим мен.

Аммо буни айтиш осон эди-ю, тушунтириб бериш ҳам керак эди, чунки ўзимга ўхшаш учувчи эмас, балки бутун умрини обод шаҳарда, ўзига тўқ оилада ўтказган нозик жувон савол бермоқда эди. Мен хотинимнинг нима демоқчи бўлганини тушунардим: мен билан бирга кетса — ўқишини, ота-онасини ташлаши, одатлашиб қолган турмуши билан хайрлашиши керак. Ахир, Валя ҳеч қачон Оренбургдан бирон жойга чиққан эмас-да. Бизни кутишаётган шимолдаги кўз кўрмаган ва қулоқ эшитмаган турмуш уни чўчитмай қолмасди. Шимолга бир ўзим эмас, балки кўпчилик бўлиб кетмоқчи эканлигимизни билиб, бир вақт сўраб ҳам қўйди:

— Хўш, сенга ўртоқларинг мендан кўра қадрлими?

Бу саволга қандай жавоб берсам бўлар эди? Валяни ўпдим, шундай қарорга келдик: аввал бир ўзим жўнайман, унга ҳар тўғрида ёзаман, медицина билим юртини тугатганидан кейин дарров менинг ёнимга етиб келади. Бу Валяга ҳатто ёқиб ҳам тушди, янги ихтисосни эгаллаб, Оренбургдан кўра шимолда кўпроқ керак бўлишини тушунди.

Янги хизмат жойига етиб боргунча вақт бор эди, биз Валя билан Гжатскдаги кекса ота-онамнинг олдига

жўнадик. Бизни очиқ юз билан қарши олишди. Қаллигим ёқди. Аммо отам бир суҳбатда тўйни Гжатскда қилмай, Оренбургда ўтказганимиз учун гина изҳор қилди. Сўзини иккита қилганларни тоқат қилмайдиган отамнинг характерини билганимдан оғиз очмадим. Валя эса шундай деди:

— Отажон, ҳамма дугоналарим ва Юранинг ўртоқлари сизнинг Гжатск шахрингизга келишга олмасди-да, ахир... Биз комсомолчасига тўй ўтказгандик...

Бу сўз отамга қор қилди ва Гжатскда тўйни такрорлашга қарор қилинди. Тўй қилишга пулимиз бор эди, Оренбургда тўй қандай хурсандчилик билан ўтган бўлса, Гжатскда ҳам ўшандай хурсандчилик билан ўтди.

Валя Гжатскда узоқ қололмасди, чунки медицина билим юртидаги дарсларга етиб бориши керак эди. Биз Москвагача бирга бордик, мен Валяга пойтахтнинг диққатга сазовор жойларини кўрсатдим ва хомушлик билан Қозон вокзалигача кузатиб қўйдим. Назаримда йиғлаб ҳам олди, менинг ҳам кўнглим бузилиб кетди. Аммо, нима ҳам қиласан — дўстлик ўз йўлига, хизмат эса ўз йўлига! Поезд перрондан узоқлашди, мен бўлсам сўнгги вагоннинг қизил чироғига узоқ термилиб қолдим...

Эртаси куни Москвадан мен ҳам жўнаб кетдим. Мен билан бир купеда Валентин Злобин ва Юрий Дергунов ҳам кетишди. Йўл-йўлакай шахмат ўйнаб бордик ёки дераза олдида туриб, Карелиянинг қиров босган ўрмонларини завқ билан томоша қилиб бордик. Биз тикка ўсадиган оқ қарағайлар ўлкасини кесиб ўтдик. Қутб доираси орқада қолди, табиат соат сайин тобора кескинлашиб, фавқулодда бўла борар эди. Вагондан ташқарида қаҳратон совуқ, туман паға-паға бўлиб ўйнайди, соат стрелкалари ярим кечани кўрсатар, биз эса тиниқ кўкимтир тун қўйнига кириб борар эдик.

— Қаерга келиб қолдик?— ҳайрон бўлиб хитоб қилди Дергунов?

— Оқ айиқлар ёнига меҳмон бўлиб келдик,— дея ҳазил қилдим Злобин билан.

Ҳазил қилишга қилдик-ку, олдимизда турган ишлар ҳазилакам эмаслигини билардик. Уддасидан чиқармикинмиз?— деган шубҳа кўнглимизни ғаш қилиб турарди. Биронтамиз ҳали кечаси учган эмасмиз, бу ерда эса қанча юрсак ҳам, туннинг кети узилмайди...

Тоқатсизлик ахири жонимизга тегди, поезд самолёт-га нисбатан бунча ҳам секин юрар экан!

Аммо, ҳамма нарсанинг охири бўлади, биз штабга етиб олдик. Армия лейтенантларининг ярқироқ кийимларини кийиб олганимиздан ҳамманинг кўзи бизга тушарди. Бу ерга, совуқ денгизга бу қушлар қаердан келиб қолибди, деб бизга қарашарди.

Бизга танлаб олинг, деб икки типдаги самолётни таклиф этишди. Мактабда ўзимиз учиб юрган «МИГ» ларни танладик. Йўлланма олиб, хизмат жойимизга — узоқ гарнизонга жўнаб кетдик. Йўлни қор босган, автобус деразалари совуқда музлаб, гул тушиб турарди. Аямажиз совуқ эди, биз янги таассуротларнинг кўплигидан ва чарчаганимиздан мудраб борардик.

Хизмат жойимизга тун ярим кечадан оққан вақтда етиб олдик, аммо гарнизон меҳмонхонасида бизни кутишиб турган экан. Оренбурглик ўртоқларимиздан Веня Киселев, Коля Репин, Алёша Ильин ва Ваня Доронин ҳам шу ерда экан. Улар бизни қаттиқ қучоқлаб олишди, уйқумиз бирданига ўчиб кетди. Гапимиз одоқ бўлмас, ҳамма баравар гапирар ва бирданига ҳамма нарса тўғрисида сўзлашардик. Мен шу ғала-ғовурдан муҳим бир тафсилотни ажратиб олдим: командир — хизмат кўрсатган учувчи, қаттиққўл ва адолатли бошлиқ, деган гапни уқиб олдим.

Бизни учта койка турган хонага жойлаштиришди. Дераза олдидаги биринчи, энг яхши койкани Валя Злобин эгаллади. Иккинчи койкани Уфадан келган татар Солиҳжон Бойбеков олди, учинчи койка менга қолди. Биз саҳарга яқин ётдик ва ёстиққа бош қўйишимиз билан донг қотиб ухлаб қолдик.

Эрталаб нонуштадан кейин командир ҳузурига кирдик. Биринчи таассуротимиз ўртоқларимиздан эшитганимизга яраша бўлди. Подполковник бизга бўлинма традицияларини эслатди ва унинг ветеранлари эришган жанговар шуҳратнинг муносиб ворислари бўлинглар, деб истак билдирди. Сўнгги йилларда бўлинма энг яхшилар қаторига ўтган эди. Бўлинма учувчилари тинч учишарди, ҳавода ва ерда эришган муваффақиятлари учун бир қанча мукофот ва фахрий ёрлиқлар билан тақдирланган эди. Командирнинг кабинетида қора лента билан ўралган рамкада портрет осиглиқ турарди.

— Сергей Негуляев, — деди подполковник портретни

кўрсатиб,— совет Данкоси! Жангда жонини қурбон қилиб бўлса ҳамки, фашист самолётини мажақлаб ташлаб, ўртоқларини кулфатдан қутқарган.

Жанговар традициялар ҳақида бундан ортиқ гапирининг ҳожати йўқ эди. Ҳаммаси тушунарли эди.

Учувчи ёшларнинг ҳаммаси учинчи эскадрильяга олинди. Бизга Андрей Пульхеров қўмондонлик қиларди. Эскадрилья ҳали аълочи деб эълон қилинмаган, аммо яхшилар қаторида бўлиб, бошқа эскадрильялар билан мусобақалашмоқда эди. Энди бу мусобақага биз ҳам қўшилишимиз ва нимага қобиллигимизни биз ҳам кўрсатиб беришимиз керак эди.

Звено командири — старший лейтенант Леонид Данилович Васильев бевосита бошлиғим экан. У ўзини Шимолнинг оқ-қорасини таниган киши деб биларди, учишлар вақтида ўзгариб турадиган инжиқ шимол табиатининг тўс-тўполонидан шараф билан қутулиб чиқарди. Шимолда тўсатдан қорли чақмоқлар, қалин туман тушиб туради, Муз океанидан узлуксиз шамол келиб туради. Дастлабки суҳбатлардан: бу ерда, Шимолда учабилишнинг ўзи камлик қилишини, самолётни ҳаво айниб турган пайтда, бунинг устига тунда бошқара билиш ҳам кераклигини тушуниб олдик.

Январь ойининг қаҳратон кунлари эди. Тунги сидирга зимистон қалин қор босган ерни кўрсатмасди. Аммо, самолётларнинг парвоз қиладиган ва қўнадиган йўлкасида турбиналарнинг гувиллаши тинмасди. Кексароқ учувчилар учишарди. Тунги шароитда учишда тажрибамиз бўлмаганидан биз назария билан шуғулландик, дастлабки офтобни, баҳор келишини сабрсизлик билан кутиб турдик. Биз аҳил, иноқ оила бўлиб яшардик. Кемадаги қийин турмуш шароити жипслаштирган денгизчилар ҳам шундай яшашса керак. Бир-биримизнинг ҳамма сиримизни билардик, ҳеч кимнинг ўртоқларидан яширадиган бирон сири йўқ эди. Агар хат келса, ҳамма хабардор бўлар эди. Хатни овоз чиқариб ўқирдик. Фронтчиларнинг сўзига қараганда, урушда ҳам шундай бўлган экан.

Валя тез-тез, аммо қисқа ёзарди. У ўқишдаги муваффақиятларидан пича хабардор қилиб қўярди, афтидан медицинага қаттиқ берилган бўлса керак. Валя ҳеч нарсадан нолимасди, аммо соғинганини ва мен билан тезроқ кўришгуси келаётганини ёзганидан билиб олдим.

Ўртоқларимга ота-оналари ва ёр-биродорларидан келган хатларда ҳам худди шу нарса сезилиб турарди.

Биз сафдаги хизматнинг янги, қизиқ дунёсига қадам қўйдик. Биз бир-биримизни яхши кўрар, ўртоқларимизнинг муваффақиятларидан хурсанд бўлар ва ўртамизда нима бўлса, ҳаммасини бирга бошдан кечирав эдик. Илгаридан хизмат қилаётган тажрибали учувчилар ҳар қандай ёғингарчиликда учишаверарди. Звенолар ҳаводаги нишонларни ушлаб олишга, зоналарга борар, узоқ маршрутларда учар, таълим мақсади билан ҳавода жанг қилар, отишиш машқларини бажарар эди. Эскадрильяда звеномизнинг командири ҳаводаги нишонларни ушлаб оладиган энг яхши учувчилардан бири бўлиб ном чиқарган эди. У ҳар қандай об-ҳаво шароитида учаверарди. Бир кун аэродромда навбатчилик қилиб турардим, Васильев эса ҳавода эди, шу вақт денгиз томондан тўсатдан қалин туман босиб келди. Аэродром теварагидаги кедр босган сопкалар (тепалар) сидирга зулмат қўйнига кирди. Аҳвол жиддий бўлиб қолди. Самолётни қўндиришнинг иложи йўқдек кўринди. Шунга қарамай, звено командири ва унга эргашиб борган самолёт аэродромга чиқиб олди ва қалин туманни ёриб ўтиб, ерга қўниш сари аниқ йўл олди ва қўниш йўлкасига тушди. Ҳамманинг кўнгли хотиржам бўлди.

Командирнинг ёнига югурдим. У гўё ҳеч нарса бўлмаганидек турқини бузмади, аммо барибир шу гапни айтди:

— Штурманларга хос аниқ ҳисоб қилиш ва асбобларга ишониш керак... Машинанигина эмас, асабни ҳам қўлга ола билиш керак, албатта. Қирувчи самолётда ўзинг хон — ўзинг бек; учувчи ҳам ўзинг, штурман ҳам ўзинг, ўқчи ҳам ўзинг...

Васильевнинг бу учини биз ёш учувчиларга ҳар қандай шароитда ўзини йўқота билмасликдан яққол сабоқ бўлди. Звеномиз командирини эса янада кўпроқ ҳурмат қила бошладик.

Қиш чиқай деб қолганда назарий билимларимизни оширдик, материал қисмини яна бир марта такрорладик. Сўнгра шимол шароитида самолётларни эксплуатация қилиш ҳуқуқи учун заҳёт топширдик. Шимол хусусиятлари ҳақиқатан ҳам кўп, уларни ҳар ким яхши билиб олиши зарур эди. Штабда бизга янги учувчилик даф-

тарчаларини тутишди. Аммо бу дафтарчаларнинг варақ-лари тоза тураверди.

Учишни март охирида бошладик. Бу вақтда баҳор нафаси ҳамма нарсадан сезилиб туради, узун қутб туни шундай узун қутб кунига ён бера бошлайди. Мени звено командири ҳавога олиб чиқди. Самолётга ўтирар эканман, учиш олдида бўладиган ва ўзим бошдан кечирган ҳаяжонни сездим, чунки бир неча ойдан берли ҳавога кўтарилганим йўқ-да. Биз саҳарга яқин, салгина ғира-ширада парвоз қилдик. Баландликни оширар эканман, учишда ҳаммаша бўлганидек, машина билан бир жон-бир тан бўлиб қолдим. Аммо висотомер стрелкаси белгиланган чизиққа сурилган пайтда пастга қарадим — қуёш-ни кўрдим. У эндигина кутарила бошлаб, осмон ва ерга тилла ранг нурларини сочмоқда эди. Пастда пушти ранг қор босган сопкалар кўринди, ерга денгизларнинг кўкимтир томчилари сочилганга ўхшар, кўм-кўк совуқ денгиз эса гранит қояларига урилиб турар эди.

— Қандай чиройлик-а,— деган гап беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

— Асбоблардан кўзингизни узманг,— шу онда Васильевнинг «ҳушингни йиғиштириб ол» дегандек овози эшитилди.

Ҳаммамиз каби, Васильев ҳам қуёшни соғинган, аммо ҳавода ҳеч нарса учувчи эътиборини самолётни бошқаришдан чалғитмаслиги кераклигини билар эди. Унинг назарида қуёш билан ҳисобда кўрсатилган аниқ вақтда учрашишнинг ўзи муҳим эди. Шу онда у менга шу тўғрида гапирди. Ҳаяжонни, эмоцияни бир чеккага қўйиб, аввало ишни ўйлаш кераклигини тушундим.

Заполярьёда чинакам учувчилик хизмати шу тариқа бошланди. Звено командири машина билан муомала қила билиш қобилиятини мукаммал текшириб, мустақил учишларга қўйди. Эскадрильямизнинг янги командири майор Владимир Решетов эски звено командирининг қарорига рози бўлди ва биринчи марта мустақил учганимдан кейин дарҳол самолёт ёнида партия ташкилотининг секретари капитан Анатолий Росляков билан биргаликда мени шу воқеа билан табриклади. Ўртоқларим шу пайтдаги суратга олишган экан. Суратни Валяга, Оренбургга жон-жон деб юбордим. Бу суратга учаламиз мўйна комбинезон, учувчилар шлёми ки-

йиб, кулиб, бир-биримизнинг қўлимизни қисиб турган ҳолатда тушганмиз.

Тез орада кўнгилсиз воқеани бошдан кечирдик. Асбобларга қараб учмоқда эдим. Синоптиклар кун бўйи ҳаво яхши бўлади, деб айтишганди — ҳаво айнишини кўрсатадиган биронта белги йўқ эди. Сўнгги машқни бажариб бўлган вақтимда тўсатдан қоронғи туша бошлади. Пастда оролча ва қўлтиқлар кўринмай қолди. Қорли чақмоқлар яқинлашиб келаётганини тушундим. Қорли чақмоқлар — Шимолда осмондагина эмас, ерда ҳам жуда кўнгилсиз нарса. Ҳаво қандай, деб аэродромдан сўрадим. Ҳозирча тузук, аммо теварак-атрофни кўриш минут сайин қийинлашмоқда, самолётлар қўнадиган запас майдончани қор тўлқинлари босиб кетди, деб жавоб беришди. «Ундай бўлса ёмон юб-ҳаво билан баҳс-лашиб кўрамиз ва олишамиз», деб ўйладим ва шу онда ёқилғи жуда оз қолганини кўрдим. Бундай ҳолатда равшан фикр юритиш ва ўзини маҳкам тутиш асосий масаладир.

— Дарҳол қайтинг,— деб буйруқ берди менга учишлар раҳбари. Унинг овозида ташвиш аломати сезилиб турарди.

Яқинда Васильев билан бўлган ҳодиса ва унинг шундай ҳолатдан чиқиш йўлини топганлиги беихтиёр равишда эсимга тушди. Мен тез ўйлаб, аэродромга бориш учун энг калта маршрутни қидирав эканман, ҳал қилувчи ҳамма факторларни: рўпарадан эсаётган қаттиқ шамолни, учиш баландлигини, вақтни, ёнилғи запасини ҳисобга олдим. Кўзни қамаштирадиган қалин қор бўронини ёриб ўтиб, учишлар раҳбарининг буйруқларини аниқ ижро этдим. Машинанинг бутунлиги ва омон қолишим ўз қўлимда эканлигини ва мендан кўра кўпроқ тажрибали авиатор — учишлар раҳбарининг командаларини нечоғлик тўғри бажаришимга боғлиқ эканлигини равшан тушунардим. Унинг хотиржамлиги менга ўтиб турарди.

Совуққонли, иродаси кучли бу офицер менга бир кун шундай деган эди.

— Чинакам учувчи тўртта сифати билан: жўшқин юраги, вазмин ақли, бақувват қўллари ва соф виждони билан таърифланади...

Самолёт аэродром районига чиқиб олганлиги асбоблардан кўриниб турарди. Аммо ерни кўрмаганлигим-

дан, қўниш жойини йўл-йўлакай мўлжаллай олмадим. Асабимга ҳар қанча эўр келса ҳам, яна бир марта доира ясаб, бошқарувчи радиостанция билан алоқа боғлаш ва яна қўнғали пастлашишга тўғри келди. Ниҳоят, қўниш йўлкасининг кул ранг лентаси очилганини кўриб, ўзимни енгил ҳис қилдим. Энди ўтирсам бўларди.

Учишлар раҳбари қўлимни қисиб, шундай деди:

— Муваффақият жасурларга кулиб боқади.

Еш офицерлар орзуманда бўлган мақтов шу эди.

Гарнизонда соғлом коллективнинг ижодий ҳаёти қайнаб тошарди. Ҳеч ким карта, домино ўйнамас, беҳудага вақт ўтказмасди, ҳеч ким пиянисталик қилмас, хотинидан ажралиб кетмасди. Ҳамма совет ахлоқининг ажойиб қонунларига амал қилиб яшарди.

Май ойининг ўрталарида бир меёрдаги ҳарбий ҳаётимизга — назарий машғулотлар, учушлар, комсомол йиғилишлари, галдаги навбатчиликлар бўлиб турган бир вақтда — яна хушхабар келди: халқаро геофизика йилининг программасига мувофиқ, мамлакатимизда Ернинг учинчи сунъий йўлдоши учирилганини эшитдик. Ернинг биринчи ва иккинчи сунъий йўлдошлари ёрдами билан ўтказилган турли тадқиқотларнинг баъзи якунлари ҳақида «Правда» газетасининг биринчи май сонида босилган материалларни эндигина қизгин муҳокама қилиб турганимизда аввалгиларидан анча оғир ва аппаратлари янада кўпроқ такомиллаштирилган учинчи йўлдош орбитага чиққан эди. Қувончимиз ичимизга сиймади.

Ернинг дастлабки сунъий йўлдошлари инсоннинг космик фазога чиқиш эраси бошланганлигидан дарак беришини, совет олимлари ва инженерлари моҳирлик билан ясаган учуш аппаратлари бир қанча энг муҳим илмий тадқиқотларни амалга оширмоқ учун жуда кенг имкониятлар очиб беришини бўлинмамизнинг учувчилари, техниклари ва механиклари яхши тушунар эдилар. Юрий Дергунов ҳаволи фазони забт этиш тарихини яхши биларди, у шу ишдаги кейинги муваффақиятлар билан боғланган воқеалар бизнинг замонамизда нақадар тез авж олабошлаганини биз билан бирга муҳокама қилар экан, қизиқ мулоҳазаларини айтиб берарди. У одам оддий ҳаво шарида дадиллик билан осмонга кўтарилгандан кейин (бу ишни Рязань атрофида рус мужиги, подъячий Крякутний қилганлигини кези келганда

айтиб ўтмоқ керак) дунёда биринчи самолёт қурилгунча расо бир юз эллик йил ўтганлигини эслатди. Ватандошимиз, флот офицери Александр Можайский Петербург атрофидаги Красносельское поле деган жойда самолётда учгандан кейин Ернинг биринчи сунъий йўлдоши учирилган пайтгача эса икки барабар камроқ вақт — атиги 75 йил ўтди. Эндиликда эса, атиги бир неча ойдан кейин учинчи йўлдошимиз парвоз қилган эди.

— Иш шундай жадал борадиган бўлса,— дея ишонтирар эди Дергунов,— одамнинг космосга учиш вақти ҳам узоқ эмас.

«Кейинчалик нима бўлар экан?» дея ўйлаб кетдим мен, кумуш ранг-оч яшил ой нури ёйилган баланд осмонга кўз тикиб. Биринчи йўлдошимиз Ер атрофини бир минг тўрт юз марта айланиб чиққанини, иккинчи йўлдошимиз эса юз миллион километрдан ортиқ йўл босиб, Ер атрофини деярли минг марта ортиқ айланганини ўйлаб ҳайрон қоласан.

Биринчи ва иккинчи йўлдошларни радиотехника ва оптика асбоблари билан кузатишнинг ажойиб якунларини қайта-қайта ўқиб чиқдик, шу йўлдошлар ёрдами билан атмосфера зичлигини, ионосферани, космик нурланишларни текшириш натижаларини, турли биологик маълумотларнинг якунларини муҳокама қилдик. Олимларнинг тирик мавжудотлар космик учиш шароитига тузук чидаш беради, деган хулосалари бизни ҳаяжонлантирар эди. Бу ишларнинг ҳаммаси одамнинг космосга учишини таъминлашни охирги мақсад қилиб қўйган тадқиқотлар учун амалга оширилганлиги тушунарли эди.

Бир вақт мен шундай гапни эшитган эдим:

— Йўлдош билан ишим йўқ, йўлдошсиз ҳам чакки яшамаётирман.

Бу обивателларга хос бемаъни гап эди. Шундай муҳокама юритадиган киши:— телеграфдан фойдаланмайман, радио эшитмайман, поездда юрмайман. Булар бўлмаса ҳам бемалол яшайвераман, дейишгача бориб етади.

Қосмосни ўзлаштиришга алоқадор ишларнинг ҳаммасига ҳукумат маблағ аямаётганлигини тушунардим, бир вақтлар инсоният ўз олдига қўйган ҳамма масалалар ичида энг каттасини ҳал этмоқ учун фан ва техниканинг турли соҳаларида бир неча минг, балки, ме-

нинг назаримда, ўн минглаб мутахассислар ишлаётганини тушунардим.

Радио янги йўлдошнинг учishi ҳақида калтагина хабарлар эшиттирар эди. Марказий газеталар узоқ гарнизонимизга хатлар қатори кечикиб келарди. Аммо биз уларни сабрсизлик билан кутар, почтага тез-тез қатнаб турар эдик. Ниҳоят, Ернинг учинчи совет сунъий йўлдоши ҳақидаги материаллар билан деярли бутунлай тўлиб чиққан «Правда»нинг навбатдаги сони келди. Газетада йўлдош орбитаси, унинг учish вақтидаги кузатишлар ҳақида янги маълумотлар бор эди, ҳаммадан муҳими — йўлдошнинг тузилиши мукамал тасвир этилган эди. У том маъноси билан айтганда космосдаги автоматик илмий станция эди. Мақола ҳамма тушунадиган оддий тилда ёзилган эди.

Газетанинг деярли ҳаммасини рангли қаламда чизиб, четларига эса хилма-хил белгилар қўйиб, чиқдик. Орадан кўп ўтмай полк инженери космик фазони эгаллаш учун курашда олимларимизнинг эришган ғалабалари ҳақида лекция ўқиди. Лекцияга деярли ҳамма офицерлар желишди, кўп офицерлар хотинларини ва болаларини ҳам олиб келдилар. Лектор яқин орада кишилар энг яқин планеталарга учиб борадилар, деганда ўсмирларнинг кўзи қандай чақнаб кетганини кўрдим. Улар самолётларга қизиқмай қўйган, чунки самолётларни ҳар куни кўриб турар эдилар, энди болалар қалби янги муҳаббатга — ҳали ҳеч ким тузук тасаввур қилиб олмаган космик кемаларга берилган эди.

Самолёт ўрнини ракета эгаллашини мен ҳам кўнглимнинг бир чеккаси билан сезардим. Мудофаа ва ҳужум қилишда ишлатиладиган ғоят тезкор самолётларда учувчи одамнинг кунлари саноқли қолди, ҳозирги замон техникаси самолётни ер шарининг истаган нуқта-сига юбориб, у ерга бомба ташлаш ва машинани старт жойига қайтаришга, айни вақтда самолётни учувчисиз юборишга имкон беради, деган хабарлар чет эл матбуотида онда-сонда босилиб турарди. Ўша вақтда мен ракеталар ва планеталараро кемалар авиацион техника базасида қурилишини, авиациянинг ўзи космосга йўл очишини, Ойга учувчи учиб боришини билардим.

Ўша кунлари кутубхонамизга Иван Ефремовнинг «Андромеда туманлиги» деган янги китоби олинди. Тарихий оптимизм, тараққиётга, инсониятнинг порлоқ

коммунистик келажагига ишониш руҳи билан суғорилган бу китобни хонамизда навбатма-навбат ўқиб чиқдик. Китоб бизга ёқди. У болалик даврида ўқилган илмий-фантастик повесть ва романлардан кучли эди. Романда тасвир этилган келажакнинг чиройли манзаралари, юлдузлараро саёҳатларнинг тасвирлари бизга ёқди. Ёзувчи кишилар эришган техника тараққиёти бир неча минг йиллардан кейин ер юзида коммунизм тўла галаба қозонмай туриб мумкин бўлмаган бўлур эди, деганди. Унинг фикрига қўшилдик.

Учишдан бўш вақтларимизда тоғ дарёсига бориб форель балиғини тутардик. Балиқ ови жуда гаштли. Миянг дам олади, ҳеч нарсани ўйламайсан. Тўла-тўкис ором оласан...

Баъзан якшанба кунлари баянни олиб, унда-бунда ўт ва кўримсиз шимол гуллари ўсган сопкаларга борардик. Йўл-йўлакай биз узоқдаги жонажон юртларимизни эсга туширувчи севимли қўшиқларни айтиб борардик. Ўзимизни узоқ сузишдан кейин қирғоққа қўйиб юборилган денгизчилардай ҳис қилардик. Кунлардан бирида шундай сайр вақтида моҳ босган ва тошлар орасида қолиб кетган самолёт парчаларига дуч келдик. Шу ўлкаларда жанг қилган инженер биз билан бирга юрган эди. У тез аниқлади: «Мессершмитт» парчалари эканлигини айтди.

— Ким уриб туширган экан?— Юрий Дергунов қизиқсинди.

— Ким билсин,— жавоб берди инженер,— эҳтимол, Борис Сафонов, эҳтимол, Серёжа Курзенков уриб туширгандир...

Совет Иттифоқи Қаҳрамони Сергей Георгиевич Курзенков бўлинмамизнинг биринчи командири бўлганлигини ва Шимолий денгизда хизмат қилган совет лочини Борис Сафонов билан дўстлашганини билардик. Сафонов ҳақида ҳали ҳам ҳикоялар айтишади, учувчилар уни денгиз лочини деб атайдилар.

Ёш Шимолий флот уруш йилларида катта шуҳрат қозонди. Унинг кемалари душман ишғол қилган қоялик соҳилга десантлар туширар, иттифоқчиларнинг кема қарвонларини қўриқлаб борар эди. Николай Лунин, Магомед Гаджиев, Израил Фисановичнинг сув ости кемалари Норвегия ва Шимол денгизларида юриб, душман транспортларини сувга фарқ қилган эди. Совет

Иттифоқи Қаҳрамонлари бўлан матрос Василий Кисляковни, денгиз пиёда отрядининг командири Виктор Леоновни ва совет Заполярьесининг бошқа кўпгина химоячиларини ҳам халқ билади. Урушнинг тугаганига гарчи ўн беш йилдан ошган бўлса ҳам, гранит қояларнинг тош дафтарига қараб, бу ерда қандай воқеалар бўлганлигини ўқиб олиш мумкин эди.

Уриб туширилган машинанинг парчалари, унинг кўчиб кетган, ярми ёмғирда ювилиб кетган қора крести кўп нарсани эсимизга туширди ва бизни ўйлатиб қўйди. Биз Ватанимиз шимолий чегараларининг олдинги форпостида турардик, биз ҳам Борис Сафонов, Сергей Курзенков, Захар Сорокин, Алексей Хлобистовдай ва Улуғ Ватан урушининг бошқа кўпгина қаҳрамонлари — қуролдош акаларимиздай моҳир, жасур учувчи бўлишимиз керак эди.

Ўйга қайтгандан кейин кўрган-кечирганларимни хотинимга ёзиб юбордим.

Валя тез орада билим юртини битириб, лаборант-фельдшер дипломини олди ва августнинг бошларида ёнимга етиб келди. Аммо турадиган жой йўқ эди. Менга бир хонаси ваъда қилинган уй қуриб битказилмоқда эди. Аммо иложсиз иш бўлмайди. Таниш бир муаллима отпускаи олиб жўнаб кетди ва шу вақт мобайнида ўз хонасини бизга бериб қўйди. Дунёда яхши кишилар борлигига хурсанд бўлиб, ўша хонага кўчиб ҳам олдик.

Гарнизонимизда ҳамма иш жойида эди. Лекин бирдан бахтсизлик рўй берди. Юрий Дергунов ҳалок бўлди. Бекорга ўлди. Ҳавода эмас, балки ерда жон берди. Қоляскасига Алёша Ильинни ўтқазиб, мотоциклини сопкалар орасидаги тик йўлдан ҳайдаб кетаётганда бурилишда рўпарадан келаётган юк машинасига ўзини уриб олди. Юра тил тортмай ўлди, Алёша эса мох босган жойга учиб кетиб, лат ейиш билан қутулди. Энг яқин дўстларимнинг биридан жудо бўлиб, узоқ қайгурдим. Валя менга қўлдан келганча тасалли берар, валерьянка ва уйқу дориси ичгин, деб таклиф қилар эди, аммо мен ҳеч қачон оғримаган ва бирон марта ҳам дори ичмаган эдим.

Бошимга оғир мусибат тушган шу кезларда эскадрилья командирининг ўринбосари Борис Федорович Вдовин оиласи билан иноқлашиб қолдик. Мен уларнинг уйига илгари ҳам бориб турар, тўрт яшар қизи

Ирочкани ўйнатар эдим. Ирочканинг онаси Мария Савельевна сергайрат активистка бўлиб, биз, ёш офицерларни бадий ҳаваскорлик тўғаракларига тортган эди. Ҳаваскорларимиз кўп бўлиб, салкам бир юз эликта ашулачи, ўйинчи, қизиқчилар бор эди. Мен хорда ашула айтардим.

Валя етиб келгандан кейин Мария Савельевна ўзида йўқ суюниб кетди. Мария Савельевна рўзгор ишларида ёрдам берар экан, ҳарбий учувчининг хотини бўлишнинг маъносини, қийинчиликларни қандай бошдан кечири билиш, кута билиш ва ҳеч қачон хафа бўлмаслики Валяга сездирмасдан, ётиги билан тушунтириб турарди. Мария Савельевна ҳаводаги эскадрильямиз самолётларини таний билишни Валяга ўргатганлигини, айниқса қийин учишларда, денгиз устидан учганимизда Мария Савельевна аэродром ёнида Валя билан соатлаб бирга ўтирганини билардим. Шўнгувчи самолётларнинг гув-гув жанг манзарасини вужудга келтириб, аёлларни ташвишлантирарди.

Валя Мария Савельевнага меҳр қўйган сайин Борис Федорович билан дўстлигим ҳам мустаҳкамлана борди. Паст бўй, чаққон, кўк кўз, озғин, истараси иссиқ Борис Федорович ҳаётга муҳаббат қўйганлиги, ўзининг қўл остидаги кишилар билан муомалада ўзини содда тутиши билан менга ёқарди. Аэродромда, учиш вақтида Борис Федорович командирларга хос жиддий ва кам гап бўлар, уйга қайтганда эса дарров ўзгариб, хушчақчақ, дилкаш ва шинаванда бўлиб қолар эди. Биз уни ҳам командир, ҳам устоз, ҳам яхши дўст деб билардик. У ҳамма ишга бош бўларди, ишбоши бўлмаса иш харом ўлади-да, ахир.

Борис Федорович шеърлар ёзар ва уларни кўпинча бадий ҳаваскорлик кечаларида ўқиб берар эди. Унинг ёзган кўшиқ ва лапарларини хоримиз ижро этарди. У рус тилини яхши кўрар, сўзни чертиб ишлатар эди. Борис Федоровичнинг кутубхонаси кичкина, аммо унда севимли шоирларнинг яхши танланган китоблари бор эди. Жовонида Пушкин, Лермонтов, Шевченко, Блокнинг танланган асарлари ёнма-ён турарди. Совет шоирларидан Маяковский, Тихонов, Сельвинский, Малишко, Шенгелийнинг китоблари ҳам бор эди. Бу китоблардан биз ҳам фойдаланиб турардик.

Ўша вақтда биз Воениздат ва «Молодая гвардия»

нашриётлари чиқарган проза асарларини, солдатларнинг сеvimли ёзувчиларидан Георгий Березко, Иван Стаднюк, Михаил Алексеев ва бошқа ёзувчиларнинг китобларини ҳам ўқиб турардик. Уларнинг асарлари совет жангчисини яққол кўрсатиб берар, халқларнинг ўз халоскорига муҳаббатини тасвир этар эди. «Советский воин» журнали чиқарган китобчалар бизга жуда манзур бўларди, шу сериядаги китобчаларни ҳар қаерга олиб борардик.

Қалта куз тамом бўлиб, қиш ва унинг узун қутб тунлари бошланди. Осмоннинг ярмини эгаллайдиган милтилловчи шимол шафағини Валя билан тез-тез завқланиб томоша қилардик. Бу ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган улўғвор манзара бўларди. Мен осмон билан ерни туташтириб турувчи кумуш ранг-оч зангори ёғдуларнинг милтилловчи нурида учиб, уйга қайтганимдан кейин бу ёғдулар неча минг метр баландликдан янада чиройли кўринишини Валяга ҳикоя қилиб берардим.

Кечқурунлари Валя билан китоб ўқиганимиз ўқиган эди. Аксари ўрнимда ётиб, китобни мен ўқирдим, Валя эса рўзғор ишларини қила туриб, қулоқ соларди. Кутубхонадан учувчилар ҳақидаги китобларни олиб турардим. Француз учувчиси ва ёзувчиси Антуан де Сент-Экзюперининг «Қишилар ери» деган асари бизга ёқди. Экзюпери Франция озод бўлишига уч ҳафта қолганда қаҳрамонларча ҳалок бўлган. Унинг китобида поэзия ва учувчилар ҳаётига доир романтика, кишиларга меҳр-муҳаббат тўлиб-тошиб ётарди. Экзюпери почта самолётлари учувчиларининг тинч меҳнатини тасвир этган. «Тунги учиш» деган новелласи эсимда қолди. Унда кечаси бўронни ёриб ўтган учувчининг хатти-ҳаракатлари ва ёш хотинининг руҳий кечинмалари ҳаяжонли қилиб тасвирланган. Бизнинг учувчиларимиз ҳам, бизнинг хотинларимиз ҳам шундай ҳаяжонларни бошдан кечириб турар эдилар.

Экзюперининг қуйидаги сўзлари менга ёқди: «У, учувчи қўлини ёзиб юбориши билан уларнинг ҳаёти зое бўлиб, бир ҳовуч бефойда чангга айланиб кетади. Фабьев уриб турган иккита тирик юракни — ўртоғининг юрагини ва ўзининг юрагини қўлида ушлаб турибди...» ёки «Сенинг йўлингга юлдузлар терилган» деган сўзларни олинг.

Афсуски, бундай «овоз чиқариб ўқиш кечалари» унчалик кўп бўлмади. Валя бошқа хотинлар билан бирга жамоат ишларига банд бўлиб қолди, мен бўлсам, марксизм-ленинизм кечки университетида ўқирдим. Бу машғулотлар биринчи манбаларга, яъни Маркс, Энгельс, Ленин асарларига узлуксиз мурожаат қилиб туришни талаб этар эди. Ярим кечадан ошгунча қўлимда қалам ушлаб китоб мутолаа қилар, семинарларга дафтар-дафтар конспект тузиб олар эдим.

Семинарлар ҳамиша қизгин ўтарди. Тингловчилар навбатдаги темани муҳокама қилишар экан, ўз фикрлари билан ўртоқлашар, турмушдан олинган мисолларни кўп келтиришар эди. Владимир Ильич Ленин асарларидан ҳозирги замоннинг кўп саволларига жавоб топардик. Мен Ленин китобидан: «Одамзод ақли табиатда кўп ажойиб-ғаройиб нарсаларни кашф этган ва яна кўп нарсаларни кашф этиб, шу билан табиатга ўз ҳукмронлигини орттириб боради...» деган жойини дафтаримга кўчириб олдим. Бу сўзлар мени Ер йўлдошларини эслашга мажбур этди.

1959 йил 2 январда Совет Иттифоқида Ой томонга кўп босқичли космик ракета учирилганлиги ҳақидаги хабар яна бутун дунёни ларзага келтирган бир вақтда Ернинг учинчи сунъий йўлдоши планетамиз теварагида ҳамон айланмоқда эди. Ой томонга космик ракета учирилганлиги замонимизда катта воқеа бўлди. Одам космосга янада яқинроқ бориб қолди. Планеталараро алоқа учун янги ракетани вужудга келтирган илмий тадқиқот институтлари, конструкторлик бюрolari, заводлар ва синов ташкилотларининг коллективлари бу ракетани учуришни Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг навбатдан ташқари ХХІ съездига бағишлаган эдилар.

Ракетанинг учуши ҳақида билолган ҳамма маълумотларимни ўйлар эканман, бамисоли енгил бетоблик ҳис қилдим, билимим етишмаётганидан қийналаётганимга дарров тушуна қолмадим. Бир кунни ҳам қўлдан бермай, ўқишни давом эттириш керак эди.

Кўп босқичли ракета учирилгандан уч ҳафта кейин Н. С. Хрушчев партиянинг ХХІ съездида қилган докладида делегатларнинг гулдурас қарсақлари остида шундай деди: «Ернинг жаҳонда биринчи учирилган сунъий йўлдоши — совет сунъий йўлдоши бўлди. Қўёш

системасининг биринчи сунъий планетаси — совет пл
нетасидир. Бу планета Оламининг бепеён фазосид
Совет Иттифоқи Давлат гербининг сурати солинга
ва «Совет Социалистик Республикалари Иттифоқ
1959 йил, январь» деган сўзлар ёзилган вимпелни ма
рурона учуриб юрибди».

Коммунистик партиянинг XXI съезди! Бу съез
мамлакатимиз халқ хўжалигини янада ривожлантириш
улуғвор етти йиллик планини белгилаб, коммунистик
жамият қурилишини авж олдириш даврига кирган со
вет халқи олдига иқтисодий, сиёсий, идеологик ва
халқаро муносабатларнинг ҳамма соҳаларида жуда
катта вазифаларни қўйди. Съезд материалларини чу
қур ўрганар эканмиз, етти йиллик — Ватанимизнинг та
рихий тараққиёт йўлидаги янги, ҳал қилувчи марра
эканлигини яхши тушунардик. Съезд совет кишилари
олдига очиқ-равшан ва олижаноб мақсад қўйди, бу
мақсадга етмоқ учун ҳар ким яхши ишлаши керак эди.
Биз, учувчилар эса ўз бурчимизни янада кўпроқ ғай
рат-шижоат билан бажаришимиз, тинч совет осмонини
хушёрлик билан қўриқлашимиз керак эди. Съездда
давлатимизнинг тинчликни сақлаш ва империалистик
давлатлар томонидан бўладиган ҳужум хавфидан
мудофаа қилиш соҳасидаги вазифалари ҳақида, агрес
сив ҳарбий блоklar мавжуд экан, Совет Қуrolли Куч
ларини мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш зарурли
ги ҳақида муътабар сўзлар айтилди.

Ташқарида қиш ўз ҳукмида эди, съезд эса мамлакат
ҳаётини баҳордагидай жонлантириб юборди. Ҳамма
нарсa қўзғалди, ҳаракатга келди, уйғонди. Ҳамма ерда
янгилик уруғлари униб чиқди.

Партиямизнинг XXI съезди ҳаётимда ҳам жуда катта
роль ўйнади. Худди ўша бахтиёр кунларда мен партия
кандидатлигига қабул қилиш тўғрисида ариза беришга
қадимдан кўнглимга тугиб юрган ниятимни узил-кесил
етилтирдим. Мен кимга ўхшашга ҳаракат қилган бўл
сам, кимнинг қўлида ўқиган ва ишлаган бўлсам, ҳам
маси коммунистлар эди. Ниятимни партия ташкилоти
мизнинг секретари капитан Анатолий Павлович Рос
ляковга айтганимда у маъқуллаб, шундай деди:

— Тўғри қиласан, Юрий, партия сени чиниққан
жангчи қилиб ётиштиради.

Ўша куниёқ мен кайфиятимга ва истак-орзуларимга

жавоб берадиган йигирма-ўттиз сўзни топгунимча бир неча қоғозни ёзиб-ўчириб аризамни битдим. Ўртоқларим ва комсомол ташкилоти менга тавсиянома беришди, тез орада партия аъзолигига кандидат қилиб олишди. Бу эса мени буюк ишончни оқламоқ учун янада кўпроқ ғайрат билан ишлашга, ўқишга мажбур этарди. Ўша вақтда «Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг тарихи»ни сира қўлимдан қўймасдим.

Бир қувончли ҳодиса устига иккинчи бир қувончли ҳодиса содир бўлди. Апрельнинг ўрталарида Валяни гарнизонимиз яқинидаги шаҳарчанинг туғруқхонасига элтиб қўйдим. Менга қолса, қиз туғса деярдим.

Ташвиш қилиб турдим ва гарнизондан туғруқхонага тез-тез телефон қоқиб турдим.

Ниҳоят, қўнғироғимга шундай савол билан жавоб қилишди:

— Ўғил кутаётгандирсиз-а?

— Йўқ, қиз,— тез жавоб бердим.

— Орзуингиз рўёбга чиққани билан табриклаймиз: рафиқангиз қиз туғди.

Валяни бир ҳафтадан кейин туғруқхонадан уйга жўнатишди. Ҳарбий «газик»да олиб кетгани келдим. Мен учун жуда қимматли бўлган бу нозик мавжудотга бирор зарар етказиб қўйишдан қўрқиб, чақалоқни йўл бўйи авайлаб қўлимда кўтариб бордим. Тўппа-тўғри йўлга офтоб тушган ва йўл устида оқ денгиз қушлари айланиб учмоқда эди. Апрель ойининг енгил шабадаси бизга пешвоз эсарди. Димоғимиз чоғ бўлиб, ашула айтгим келарди. Қизимизнинг ҳаёти шундай ёруғ, кўклам йўлидай бўлса, қандай яхши бўлар эди.

Қизимизга Леночка деб исм бердик.

Елена! Кўҳлик исм! Қизимизнинг метрикасига ҳам шундай деб ёздирдик.

Фарзанд кўрганимиздан кейин уйимизда юмуш кўпайиб қолди. Кичкина, ожиз гўдапингни илиқ сувда чўмилтириш, йўргаклаш, қўлга олиб кўтариш, шу онда ўйлаб топилган алла қўшиқларини қулоғига секин айтиб бериш нақадар гаштли эканини фақат ёш ота тушуна олади. Аэродромдан уйимга қайтгандан кейин ҳамма вақтимни гўдак билан ўтказар, Валяга рўзғор ишларида қарашар эдим. Магазинга бориб юзиқ-овқат келтирар, сут ташир, печь ёқар эдим. «Уйда болалар

бўлганини ва уларнинг кечалари йиғлаб чиққанини яхши кўраман» деб шоир тўғри ёзган экан.

Ишимиз бошимиздан ошиб ётарди. Энг яхши гимнастика — ишлашдир. Ҳамма ишга вақт етмас эди.

Учишлар тобора мураккаблашиб борарди, баҳорда мавжланган бетинч денгиз тепасида учардик. Саф бўлиб учардик (бу ҳавода жанг қилиш учун муҳимдир), асбобларга қараб, «тимирскилаб» учардик, радионавигацияни ўрганардик. Денгиз устида таълим мақсадидаги ҳаво жанглари ҳам ўтказардик. Борис Вдовиндек тажрибали «душман» билан машқ қилишга тўғри келарди. Борис Вдовин ҳавода жанг қилишга моҳир бўлиб, қўлга тушмас жангчи ҳисобланарди.

Бир вақт мен Вдовин самолётини ушлаб олиш ҳақида топшириқ олдим. «Душман» самолётини ушлаб олиш ва унга ҳужум қилиш учун етиб олиш ва дум томонидан атака қилиш зарур эди. Балангликни ошириб, нишон районига жўнадим. Вдовинга сездирмасдан, унга орқадаги юқори полусферадан атака қилишга муваффақ бўлдим. Аммо, нишоннинг зарарланганлигини кинофотопулемёт плёнкасига қайд қилмоқ учун ўт очиш дистанциясига чиққунимча Вдовин ўзининг «МИГ» самолётини тик виражга қўйибди. Кетидан қувдим. Бир-биримизга қарши бир неча минут вираж қилдик, аммо биримиз ҳам иккинчимизнинг дум томонимизга ўтолмадик. Ҳар биримиз қаттиқ туриб, чап беравердик. Бакларда ёнилғи одоқ бўлгунча машиналаримизни шу тариқа ҳайдайверсак бўларди, аммо Вдовин команда берди, мен унинг машинасига сафланиб олдим, биз бир-биримиздан мамнун бўлиб, ёнма-ён учиб, аэродромга қайтиб келдик. Ҳавога кўтарилганда дунёдаги ҳамма нарсани унутар ва фақат учини билардим.

— Абжир бўлиб қолибсан, укам,— дед. менга Вдовин, маъқуллаб кулиб,— ерда нафасимизни ростлаб олганимиздан кейин,— ўз устозларингни йиқитаяпсан. Бундан кейин ҳам шундай иш кўравер.

Вдовин ўзи ёқтирган кишиларга ҳазил қилишга одатланган эди.

Спорт билан мунтазам шуғулланишим учувчи ва ҳаво жангчиси бўлиб ўсишимга ёрдам берди. Қишда чанғи ва коньки учар, ёзда эса енгил атлетика ва баскетбол билан шуғулланардим. Баскетбол ўйини тезлиги, чаққонлиги ва ўзида коллектив мусобақа руҳи

доимо ҳукм суриши билан менга ёқарди. Юриб келиб ва сакраб туриб, саватга тўп ташлаш кўзни ўткир-лантирар, бутун гавда билан аниқ ва уйғун ҳаракатлар қилишга ўргатар эди. Анчагина қизиқ ва фойдали бошқа ўйинлар ҳам бор, лекин баскетбол ўйинининг эски ташаббускори бўлганимдан, фурсатдан фойдаланиб, баскетбол менингча энг яхши ўйин демоқчиман.

Теннис ҳам жисмоний чидам, кўз билан яхши чамалаш, фаросат ва зеҳн ишлатишни талаб қиладиган аъло ўйиндир. Аммо афсуски, мен ўқиган ва хизмат қилган жойларнинг ҳаммасида теннис кортлари йўқ эди. Таассуф! Теннис ҳарбий учувчи учун фойдалидир. Учувчилар учун яхши бўлган нарса эса ҳамма учун ҳам создир. Теннис болаликдан тортиб то кексайгунча шуғулланса бўладиган бирдан-бир спорт ўйинидир, деса бўлади.

Партия аъзолигига кандидат бўлиб ўтганимдан кейин эскадрильянинг «жанговар варақаси»ни таҳрир қилишни жамоат иши қилиб олдим. Варақада учувчилар билан техникларнинг турмуши ва ўқиши ҳақидаги мақолалари босилиб турар, училарда эришилган муваффақиятлар қайд қилинар, хатога йўл қўйганлар танқид қилинар эди. Биз «жанговар варақа»ни мамлакатимизда рўй берган муҳим сиёсий воқеаларга бағишлаб ҳам чиқарардик. 1959 йил сентябрда Н. С. Хрущевнинг тинчлик ва дўстлик нияти билан АҚШга қилган сафарига бағишлаб чиқарган «жанговар варақа»миз, сиёсий ходимларнинг фикрича, энг яхши варақалардан бири бўлган эди.

Н. С. Хрущев Москвадан Вашингтонга учиб кетишига уч кун қолганда Совет Иттифоқида иккита воқеа рўй берди, унинг довуғи худди момақалди роқ каби бутун дунёга ёйилди: Невага, 1917 йил октябрь штурм тунида афсонавий «Аврора» турган жойга тинчликнинг қудратли кемаси — «Ленин» атомоходи келди, Ойга эса космик ракета учирилди. Бу ракета давлат гербининг сурати солинган вимпелни учуриб борди. Беш қиррали иккита қизил юлдуз баравар ёнди: бири атомоход реясида, иккинчиси планеталараро узоқ трассада порлаб турди.

— Космонавтларимиз Ойдан Ерга у ердаги тоғ жинсининг намуналарини олиб келадиган вақт келадди,— деб ёзган эдик биз «жанговар варақа»да.

Одамнинг космосга учиб, Ер атрофини яшин тезлигида айланиб чиқишига, сўнгра Ойга, Марсга, Венерага ҳаяжонлантирувчи стартлар бериладиган пайт келишига астойдил ишонардик...

Америка Қўшма Штатларининг шаҳарлари бўйлаб Н. С. Хрущев қилган триумфал сафарни учувчилар радио ва газеталардан кузатиб турдилар. Эскадрилья-мизнинг Ленин хонасида осиглиқ турган картада Н. С. Хрущевнинг маршрути: Вашингтон,— Нью-Йорк — Лос-Анжелос — Сан-Франциско — Де-Мойн — Питтсбург — ва яна Вашингтон қайд қилинган эди. Ҳамма ерда шодиёна учрашувлар, табрик ва мароқ изҳор қилинди. Ўша вақтда қалбим бетўхтов равишда космосга интилар эди. Шу масалага тааллуқли ҳамма мақола-ларни газета ва журналлардан ўқиб турардим. Вашингтондаги матбуот миллий клубида бўлган учрашувда америкалик журналистлар Н. С. Хрущевга шундай савол беришганди:

— Сизлар Ойга одамни қачон улоқтирмоқчисиз?

— Зарур техника шароитлари вужудга келтирилгандагина,— деб жавоб берди Н. С. Хрущев,— биз одамни космосга юборамиз. Ҳозирча бундай шароит йўқ.

Совет ҳукумати бошлиғининг бу сўзлари мени ҳаяжонлантириб юборди ва шу билан бирга тинчлантирди. Мамлакатимизда одамни космосга учуришга тайёргарлик кўриш йўлида жиддий ишлар олиб борилаётганини тушундим; обдон ўйлаб, мени космонавтика кандидатликка ёзишни илтимос қилиб рапорт беришга узил-кесил қарор бермоқ учун ҳали вақтим борлигини англадим.

Шундай рапорт беришимга шубҳа қолмаган эди. Тайёргарликни қайта бошлашдан чўчимасдим.

БИРИНЧИ СОН ТАЙЁРЛИК

Н. С. Хрущев АҚШга сафар қилган вақтида Америка халқи, бутун дунё халқлари Совет Иттифоқининг тинчликка интилаётганига яна бир марта яққол ишондилар. Н. С. Хрущев АҚШга қилган сафаридан қайтиб келгач бир неча кундан кейин олимларимиз учинчи космик ракетани учирдилар. Бу ракета Ойни айланиб ўтди, унинг Ердан кўринмайдиган томонини суратга

олди ва бу суратни Ерга юборди. Мисли кўрилмаган бу янги ғалаба бутун инсониятни яна ҳаяжонга келтирди. Яна Совет Иттифоқи шарафига зўр орациялар тўлқини ҳамма континентларга тарқалди.

Турмуш ният ва режаларимни ҳам анчагина тузатди. Яқингинада ўйлаб кўришга ҳали вақт бор, деб юрган бўлсам, энди ортиқ пайсалга солиш ярамаслигини тушундим. Эртаси куни, ҳарбий устав талаб қилганидек, командага мувофиқ рапорт бериб, мени космонавтликка кандидатлар группасига ёзишни илтимос қилдим. Назаримда, шундай группа тузиш вақти етгандай кўринди. Янглишмабман. Мени махсус медицина комиссиясига чақиришди.

Комиссия инжиқ экан. Учувчиларни йил сайин медицина кўригидан ўтказиб туришдан бутунлай бошқача экан. Авиаторлар бу кўрикларга ўрганиб қолган ва улардан ҳеч бир тап тортмас эдилар. Энди эса биринчи мутахассисдан тортиб (у окулист врач эди) ҳамма иш нақадар жиддий эканлигини тушундим. Кўзимизни жуда синчиклаб текширишди. Кўриш қуввати «бир» бўлиши, яъни ҳарфлар ва белгилар ёзилган бутун жадвални муайян масофада туриб бошидан охиригача, йирикларидан тортиб энг майдаларигача бемалол ва комил ишонч билан ўқий билиш зарур эди. Яширин ғайиликни расо қидиришди, тунда қанчалик яхши кўришимизни текширишди, кўз тубини пухта тадқиқ қилишди. Окулистга одатдагидай бир марта кўринмай, балки етти марта кўринишга тўғри келди, ҳаммаси янгидан бошланарди: яна ҳарф ва белгилар жадвалини кўрсатишар, ёруғлик сезишни текширишар, ўнг кўзингиз билан қаранг, чап кўзингиз билан қаранг, у ёққа қаранг, бу ёққа қаранг... Хуллас, доктор «етти марта ўлча — бир қирқ» қабалида ишларди. У расо қидирди-ю, кўзимдан биронта нуқсон тополмади.

...Мураккаблаштирилган шароитда ишлаш қобилияти текширишдан ўтказилди. Рақамларни аввал махсус жадвалдан топиб, кейин шу рақамлар устида арифметик амаллар бажариш шарт қилиб қўйилган эди. Айни вақтда ишлаш тезлиги ҳам, жавобни тўғри чиқариш ҳам ҳисобга олинарди. Юзаки қараганда, масала осон ечилар, аммо бирданига репродуктор ишга солинар, ундан чиққан бир оҳангдаги овоз масалани қандай ечиш кераклигини айтиб бера бошлар эди. Бироқ бу

овоз ёрдам бериш ўрнига диққатни тўплашга қаттиқ халал берарди. Диққат бўлина бошлар ва «илтифотли дўстга» эътибор бермасдан, ишни давом эттиришга ўзини мажбур қила билиш талаб этиларди. Қийин бўлди. Аммо бу гуллар эди, холос — мевасига ҳали анча гап бор эди.

Врачлар кўп, бунинг устига ҳар қайсиси прокурордай жиддий.

Хукмлардан норози бўлиб, арз қилиш мумкин эмас эди — космонавтга кандидатлар комиссиядан ўта олмай, тез чиқиб кетар эдилар. Терапевтлар билан невропатологлар, хирурглар билан ларингологлар бракка чиқармоқда эдилар. Ўнги-теримизни обдон ўлчашди, бутун баданимизни «Морзе алифбеси» каби дукиллатиб кўришди, махсус асбобларда айлантириб, вестибуляр аппаратларимизни текшириб кўришди... Юракларимизни ҳўп текширишди. Медиклар юрагимизга қараб ҳар биримизнинг таржимаи ҳолимизни ипидан игнасигача билиб олишди. Ҳеч нарсани яшириб бўлмасди. Мураккаб аппаратлар соғлиғимиздаги ҳамма камчиликни, ҳатто арзимас нуқсонларни ҳам топиб берар эди.

Комиссияга тажрибали авиацион врач Евгений Алексеевич раҳбарлик қилди. У жуда истеъдодли ва билимдон киши эди. Чиройли, кўк кўз, гапга чечан Евгений Алексеевич дарров бутун группамизга ёқиб қолди, соғлиғида камчилиги борлиги учун комиссиядан чиқариб юборилган кишилар ҳам унга ҳайрихоҳ бўлиб жўнаб кетишар эди.

— Медицинага ўпка қилманглар, йигитлар, — деяро эди у ҳазиллашиб, жетаётганларни кузатар экан, — учини давом эттираверинг, аммо стратосферадан юқорига кўтарилманг.

Комиссия кўп кишиларни бракка чиқарди. Ун кишидан биттаси қолдириларди. Аммо у ҳам навбатдаги комиссия бракка чиқармаслигига амин эмас эди. Евгений Алексеевич ҳар кимга шундай комиссияни ваъда қилар эди. У менга ҳам ана шундай комиссияга тайёрланишни маслаҳат берди.

Биринчи босқичдан ўтдим, менда умид пайдо бўлди. Полкка қайтдим, кутиш кунлари ўтаверди. Вақт календарь варақларини тез варақдайверди. Аввалгидек, эрталаб аэродромга бориб, қуруқлик ва денгиз устидан учар, полкда навбатчилик қилар, бўш вақтимда эса

Леночкани қўшнилар қарамоғига қолдириб, Валя билан бирга гарнизон катогиде «норвег»да тез ўчиб, бир неча доира ясар, «жанговар варақа»ни аввалгидай таҳрир қилар, қизчамни эркалар, Шекспир трагедияларини ва Чехов ҳикояларини ўқир эдим, Виктор Гюгонинг «Денгиз захматкашлари» деган романини иккинчи қайта ўқиб чиқдим.

Иккинчи марта чақиршиларини роса кутдим. Бир ўзим кутганлигимдан қийин бўлди. Валянинг ҳали ҳеч нарсадан хабари йўқ эди. Медицина комиссиясига биринчи марта борганимни билдирмадим, хизмат ишларим юзасидан оддий командировкага бориб келдим, деб қўяқолдим. Виждон азобини тортардим — биз ҳеч нарсани бир-биримиздан яширмас эдик-да, ахир. Аммо бу гал жуда фавқулодда иш бўлди, ҳозирча индамай турган яхшироқ эди. Евгений Алексеевич ҳам, полк командири ҳам шундай маслаҳат беришганди.

Қунлар ўтаверди. Мени унутиб юборишганга, мени олишмаганга ўхшаб қолди. Бўйим паст, кўринишда жиккак эдим, қўлим кучли деб ҳам мақтана олмасдим. Мен билан бирга комиссиядан ўтган йигитлар эса — икки юзи қипқизил, гвардиячилардай савлатли, қўли йўғон, хуллас, жуда бақувват йигитлар эди... Улар билан тенглашишимга йўл бўлсин! Берган рапортимни, комиссияни эсдан чиқармоқчи бўлдим-у, унутолмадим.

Валя қизчамни боқар, женсовет топшириқлари билан жуда банд эди, вақти келганда медицина институтига кирсам деб орзу қиларди. Кечқурунлари, уйда учрашганимизда Валя менга савол назари билан ғалати қараш қилиб қўяр, гапининг тагига етмоқчи бўлар эди.

— Тобинг йўқми, Юра?— деб суриштирарди у ва ҳамма медиклар сингари, температурани ўлчаш керак, деб маслаҳат берарди.

Мен рози бўлиб, термометрни қўлтиғимга қўйдим. Аммо найчадаги симоб устунчаси 36,6 дан юқорига ҳеч қўтарилмади. Шунга қарамай, мен медицинада номи бўлмаган касалликни бошдан кечиравдим, космосга интилиш мени ҳамон ўртамоқда эди. Аммо, бирон врач ҳам мени бу касалликдан соғайтира олмаслигини билардим.

Ҳафсалам пир бўлиб, ҳеч қандай умид қолмагандай бўлиб турган бир пайтда қоғоз келди: мени яна комис-

сияга чақиринди. Мен жўнаб кетдим, мени қаерга ва нима учун чақиринганини Валяга тагин айтмадим.

Ҳамма иш бошқатдан такрорланди. Аммо врачларнинг талабчанлиги икки ҳисса ошган эди. Ҳамма анализлар яхши чиқди, организмда ҳеч бир ўзгариш бўй бермаган эди. Евгений Алексеевич мамнун бўлди.

— Стратосфера сизга чўт эмас,— деди у мени умидлантириб.

Булар умримда биринчи эшитган энг ёқимли сўзлар эди.

Биринчи комиссияда бошланган клиник ва психологик текширишлар давом эттирилди. Врачлар соғлиғимдан ташқари, космик учинишга характерли факторларга организм етарли бардош берармикин ёки бирор яширин камчилик бормикин деб роса қидирдилар, шу факторлар таъсирида олинган реакцияларни салмоқлаб, баҳолаб кўрдилар. Энг янги биохимик, физиологик, электрофизиологик ва психологик методлар ҳамда махсус функционал пробалар ёрдами билан текширишди. Бизни барокамерага ўтказиб, ҳавони турли даражада сийраклантириб кўрдилар, ҳаво босими оширилган шаронтида кислороддан нафас олдириб текширдилар, жаруселга ўхшайдиган центрифугада айлантирдилар. Врачлар хотирамиз, зеҳнимиз қандай эканлигини, диққатимиз бир ишдан иккинчи ишга нечоғлик юсон кўчишини, тез, аниқ, йиғиқ ҳаракатлар қилиш қобилиятимизни текшириб кўришди.

Космонавтларни танлашда таржимаи ҳолимиз, оиламиз, ўртоқларимиз, ижтимоий фаолиятимизга эътибор беришди. Соғлиғимиздан ташқари, маданий ва соҳибдорлик манфаатларимиз, эмоционал матонатимизни ҳам баҳолашди.

Космосга учиниш учун қалби жўшқин, ақли тез ишлайдиган, асаби мустаҳкам, иродаси қаттиқ, руҳи бардам, тетик, хушчақчақ кишиларни қидиришарди. Бўлғувси космонавт учинишнинг мураккаб шаронтида ўзини йўқотмасдан йўл топадиган, шаронтнинг ўзгаришига яраша тез иш кўрадиган ва ҳамма ҳолларда фақат энг тўғри қарорлар қабул қила оладиган бўлсин, деб исташарди.

Бу ишларнинг ҳаммасига бир неча ҳафта кетди. Яна озмунча йигитлар бракка чиқарилмади. Космонавтлика кандидат қилиб танлаб олинган учувчилар қаторида

қолдим. Бир неча кундан кейин бугун группамизни Ҳарбий Ҳаво Кучларининг бош қўмондони Константин Андреевич Вершинин қабул қилди. Уша учрашувда авиациямизнинг хизмат кўрсатган бошқа генераллари орасида Совет Иттифоқининг дастлабки Қаҳрамонларидан бири Николай Петрович Каманинни кўриб жуда хурсанд бўлдим. Унинг таърифини ўзи билан бир полкда хизмат қилган Саратов аэрофлотининг бошлиғи Г. К. Денисенкодан кўп эшитган эдим. Мен, ёш офицер, умримда биринчи марта Авиация бош маршали билан суҳбат қилишга муяссар бўлдим. У бизни оталардек, худди ўз ўғилларини кутиб олгандай кутиб олди. Хизматимиз қандай ўтаётгани, оилавий ишларимиз билан қизиқди, бола-чақаларимизни суриштирди ва пировардида, Ватан сизларга умид боғлайди, деб айтди.

Энди мен полк билан, ўртоқларим билан хайрлашиб, янги хизмат жойимга оилам билан кўчиб кетишим керак эди. Ҳаётимда янги, энг мароқли саҳифа очилди.

Уйга қайтган куним туғилган кунимга тўғри келди. Валя менинг етиб келишимни билиб, духовкада именинамга атаб пирог пиширган, унга исминини ва «26» рақамини ёзиб безаган эди. Яқиндагина ўн олти ёшда эдим,— энди бўлса йигирма олтига қирибман! Аммо, мен аввалгидай, пўё ҳунар мактабининг ўқувчи йигитидек, кўз ўнгимда очилаётган кенг, ёруғ дунёга завқланиб қарайдим.

Пирог ейишга ўртоқларим ва Валянинг дугоналари тўпланишди. Гарчи ҳали ҳеч кимнинг ҳеч нарсадан тузуккина хабари бўлмаса ҳам, тез орада гарнизондан кетишимизни ҳамма фаҳмлаган эди. Валяга, мени синовчи-учувчилик ишига тайинлашаяпти ва биз тез орада Россия марказига кетамиз, деб айтиб қўйгандим. У ана шу янгиликни дугоналарига изҳор қилди. Ҳамма ҳам Гагарин синовчи-учувчи бўлиб, янги машиналарни текширади деб ўйлар эди.

Дастурхон товарагида синовчи-учувчилар ҳақида кўп гаплар бўлди. Авиациямизнинг тез, баланд ва узоққа учиш учун кураши ҳақида сўз кетди. Сўнгги вақтда кўпгина синовчи-учувчиларимиз Ватанимизга янги жаҳон рекордларини олиб берганликларини: Владимир Ильюшин «Т-431» самолётида деярли ўттиз километр баландликка кўтарилганлигини, Георгий Мосолов «Е-66» самолётида товуш тезлигидан салкам икки ярим бара-

вар ортиқ тезлик билан учганлигини; Валентин Ковалев баландликни тобора орттириб, пассажир самолётларимизнинг кўтарадиган юк миқдорини оширганлигини эсладик. 1961 йил — партия XXII съезди ўтказиладиган йил арафасида шу уч учувчига Кремлда Совет Иттифоқи Қаҳрамонларининг олтин юлдузлари топширилган эди, уларни шу муносабат билан эслаган бўлсак керак. Ҳаво флотимизни ривожлантириш йўлида бошқа кўпгина авиаторлар ҳам зўр бериб ишламоқда эдилар.

— Энди навбат сеники, Юрий, — деди ҳазил-мutoйиба қилиб партия ташкилотимизнинг секретари Анатолий Росляков. У нима учундир мени қандайдир фавқулодда иш қилади, деб ишонарди.

Ўртоқларимнинг сўзларини эшитар, аммо жим ўтирар эдим. Эришилган ҳамма ютуқларни орқада қолдирадиган рекордлар олдимизда турар эди-да, ахир. Авиация бош маршали ҳузуридаги қабулда ўзим учратган учувчилар ёдимга тушди. Уларнинг ҳар бири бутун куч-қувватини шундай учишларга тайёрлик кўришга бағишлаш иштиёқи билан ёнарди. Улардан ҳар бири космик рекорд қўйишини ондан ташқари қандайдир сезги билан фаҳмлар эдим; баъзилари эртароқ, баъзилари кейинроқ рекорд қўяди. Гап вақтда эди.

Патефон чалиниб турарди. Борис Вдовин янги шеърини ўқиб берди. Сўнгра кўплашиб ашула айтдик, пировардида эса Қуролли Кучларимизни анча камайтириш тўғрисида СССР Олий Советининг сессиясида қабул қилинган янги қонунни тилга олдик. Бу қонун полкнинг ҳамма офицерларини ҳаяжонлантирар ва ҳамма гаплар албатта шу қонунга келиб тақалар эди.

— Сен бўлсанг синовчи-учувчиликка кетяпсан, деяр эди Вдовин, — мен эса «гражданликка» боришимга тўғри келар... Ҳаммасини янгидан бошлашга тўғри келади...

Қонуннинг, афтидан, бизнинг полкимизга ҳам дахл борлигини ўртоқларим тушунишарди.

Совет Қуролли Кучларининг асосий тури ракета қўшинлари бўлиб қолган эди-да, ахир. Ракета авиацияни ҳам, артиллерияни ҳам секин-аста суриб чиқармоқда эди; қудратли армиямиз ва флотимизнинг қиёфаси бошқача бўлиб қолмоқда — сон жиҳатидан камайиб, ўт очиш қуввати ошиб бормоқда эди. Янги қонунга кўра, Қуролли Кучлар сафидан бўшатиладиган кишилар уй-

жой ва иш билан таъминланарди. Газеталар етти йиллик қурилишларига, қўриқ ерларга жўнаб кетаётган бутун-бутун бўлинмалар ҳақидаги фотосуратлар ва хабарларни босиб чиқармоқда эдилар.

Тез орада радио, кейин эса газеталар ҳам шторм вақтида баржада Тинч океанга бориб қолган тўрт совет солдатининг қаҳрамонлиги ҳақида хабар бердилар. Улар сабот-матонат ва жасорат кўрсатиб, енгиб бўлмайдигандай кўринган энг катта ровни енгиб ўтган эдилар. Асхат Зиганшин, Анатолий Крючковский, Филипп Поплавский ва Иван Федотов совет жамиятида чиниққан кишилар эди. Уларнинг тилларда дoston бўладиган ажойиб мардлиги барча учувчиларни ҳаяжонлантирарди. Шу тўрт мард йигитнинг ҳар бири шахсий ботирилик, жисмоний матонат, ғалабага бўлган қаттиқ ирода кишиси бўлиб танилди. Тўрт баҳодирнинг омонат кемаси довул ўртасида қолган эди, уларнинг омон қолиши учун қеч қандай умид йўққа ўхшаб кўринарди, ammo совет йигитлари саросимага тушмадилар ва курашдан воз кечмадилар. Ёшликларига қарамай ўқиб, меҳнат қилиб, тажриба юрттирган эдилар. Улар партия ва комсомол тарбиялаган, бир жон-бир тан кичкина коллектив эди. Улар ҳар томчи сувни ва этикдан қирқиб олиб пиширилган чармнинг ҳар парчасини ака-укалардай баҳам кўришганди. Улар қўшиндаги ўртоқчилик алоқалари нақадар мустаҳкам эканлигини яна бир марта исбот этган эдилар.

Тўрт мард йигитнинг қаҳрамонлиги чоғ бўлиб жетган кайфиятимга мос тушар эди. Қийинчиликларни енгишда шу тўрт баҳодирдай бўлсам, қутурган стихиядан шу баҳодирлардай тап тортмасам, стихияга қарши курашга дадил киришсам деярдим. Космос ҳам хавфли стихия-да, ахир.

Уйда сафарга жўнашга ҳамма нарса тахт қилиб қўйилди. Ўртоқлар билан, ўзимга ёқиб қолган қатъий табиат билан, шимол шафағининг ёғдулари билан хайрлашиш ачинарли бўлди.

Сув кўтарилиб турадиган денгиз қирғоғига Валя билан сўнгги марта бориб, гранит қоялари устида айланиб учган оқ қушларни томоша қилдик, сўнгга мазорга бориб, Юрий Дергунов қабри устида узоқ турдик. «Ажойиб учувчи бўла оларди-ю, бекорга ҳалок бўлди» — деган фикр хаёлимга келди. Ўртоғимнинг қабрига оқ

қарағай шохчаларидан қўйдик ва хомуш бўлиб уй қайтдик.

Кечқурун кичкинагина бўлса-да бутун оиламиз ҳабий шаҳарчадан жўнаб кетди. Дўстларимиз кузатиб чиқишди. Бизни нима кутмоқда эди? Бу саволга ҳақким жавоб беролмасди.

Янги иш жойимга самолётда етиб бордик. Валя ҳавода саёҳат қилишни яхши кўтара олмайди, лекин у вақт зиқлигини ва мени кутишаётганлигини билиб туришга рози бўлди. Биз тез уй-жой олдик ва янги ўртоқларим билан бирга машғулотларга тушиб кетдик.

Аввало бизни космосга чиқувчи киши учратадиган нарсалар билан мукаммал таништиришди. Авиацион медицинанинг энг катта мутахассисларидан бири бўлган ҳарбий врач Владимир Иванович космик фазога учишда тирик организм учратадиган факторлар ҳақида мукаммал сўзлаб берди. Бу факторларни уч гурппага бўлди. Владимир Иванович биринчи гурппадаги факторларга космик фазонинг физик ҳолатига боғлиқ бўлган паст барометрик босим — ҳақиқатда чуқур вакуум; ердагидан бошқача газлар таркиби; температуранинг кескин ўзгариши; ионлаштирувчи радиациянинг ҳар хил турлари; метеорит хавфи каби факторларни биринчи гурппага қўшди. Профессор ракетада учишга боғлиқ бўлган ҳамма факторларни — шовқин, вибрациялар, кучли ўта юкланишлар, муаллақликни иккинчи гурппа факторларга қўшди. Ниҳоят, космик кемадаги сунъий атмосферани, кабинанинг кичкиналигини, шу кабинада турган одамнинг ҳаракатлари чекланганлигини, унинг эмоционал зўриқишини, асабларига ва психикасига зўр келишини ва, ниҳоят, махсус кийимда туриш билан боғлиқ бўлган ноқулайликларни учинчи гурппа факторларга қўшди.

Буларнинг ҳаммаси янги, қизиқ эди, бир сўзни ҳам қолдирмасдан, зўр эътибор билан эшитиб турдик. Бизга фан дунёсининг эшигини очишаётгандай бўларди.

Қундан-қунга Владимир Иванович ва бошқа мутахассислар тирик организмга космик учишнинг ҳамма факторлари қандай таъсир қилишини текширган олимлар қилган ишларни ва эришган муваффақиятларни биз оддий учувчиларга қизиқарли қилиб тушунтириб берди. 1951 йилданоқ институтлардаги лабораторияларда ўтказилаётган тажрибалардан ташқари, ичига ҳай-

зонларни жойлаб осмонга учирилаётган ракетаalarda ҳам биологик тадқиқотлар ўтказилаётган экан.

Шундай ракета биринчи марта Совет Иттифоқида 112 километр баландликка муваффақият билан учиртилган эди. Ҳайвонларнинг космосда қисқа вақт тура олиши мумкинлигини кўрсатадиган маълумотлар қўлга киритилган эди. Шундан кейин ҳайвонларнинг скарандрларда ва жипс берк кабиналарда туришини ва аларнинг катта баландликлардан парашют системаларида тушишини текширишга уриниб кўрилди. Улар 90 километр баландликдан 65 минутда тушди.

— Шундан кейин ракетаalar икки юз километр баландликка парвоз қилди,— деди бизга Владимир Иванович.— Бу училар ҳам яхши натижалар берди.

Ракетаalar ҳайвонларни космосга тобора юқори олоқтира берди. Ҳайвонларни 450 километргача баландликка, юксак энергияларнинг зарралари зонасига чириб, бир неча марта тажриба қилинди. Бу илмий тадқиқотлар тирик мавжудотларнинг космосда туриш имкониятларини аниқлашга имкон берди.

Олимларимиз космик училшнинг биологик таъсирини ўрганмоқ учун итларни танлаб олишди. Итлар осойишта ҳайвонлар бўлиб, физиологияси яхши ўрганилган, аларни машқ қилдирса ва тайёрласа бўлади.

Шунга ўхшаш тадқиқотлар АҚШда ҳам олиб борилди ва олиб борилмоқда. Аммо америкаликлар майда кемирувчи ҳайвонлар, сичқонлар ва кичкина маймунчалар устида тажриба қилишди. Улар маймунчаларга наркоз бериб ва шу билан бош мия пўстлогини маълум вақтгача ишламайдиган қилиб қўйиб, уларни космосга учирдилар.

— Бу,— деб тушунтирар эди бизга Владимир Иванович,— улуғ рус физиолог Иван Павлов таълимоти а зиддир, шунинг учун бундай тажрибалардан воз течдик.

Ҳаммамиз Лайка деган итнинг Ер иккинчи сунъий йўлдошида машҳур училшини эсладик. Аввалги тадқиқотлардан фарқ қилиб, Лайканинг училши йўлдошни орбитага чиқарганда ва ундан кейин бир неча кун давом этган муаллақлик (вазнсизлик) ҳолатида тезланишларнинг узоқ таъсир этишини ўрганишга имкон берди. Лайка организми хилма-хил жуда нозик асбоблар ёрдами билан кузатиб турилган эди. Бу кузатишлар одам

нинг космик фазога хавф-хатарсиз учишини таъминлай-
диган воситаларни ишлаб чиқишга асос бўлди.

— Хуллас, йигитлар,— деди гурппамизнинг учувчи-
ларидан бири, Владимир Ивановичнинг лекциясидан
чиқар экан,— ит — космонавтнинг энг яхши дўсти дейиш
мумкин!

Лайканинг сурати почта маркаларида ва открытка-
ларда, сигареталарнинг қутичаларида учрамоқда. Аммо,
тўғриси айтганда, Лайка каттароқ ҳурматга сазовор
бўлди. Медицина тадқиқотлари ўтказилган номсиз ит-
нинг бронзадан ишланган фигураси Ленинград ёнидаги
Қолтушига қандай қўйилган бўлса, вақти келиб Лайка-
нинг скульптураси ҳам, эҳтимол, ясалиб қолар.

Биз ҳаммамиз идеал шароитда эдик. Ҳеч нарсадан
камлитимиз йўқ, ўзимизга ёққан қизиқ машғулотлардан
бизни ҳеч нима чалғитмас эди. Врачларимизга ҳурмат
билан қарардик. Космик кема кабинасида одамнинг соғ-
саломат туришини таъминловчи шароитни аниқлаб бер-
ган, кемани вужудга келтиришда, организмни яхши сақ-
лайдиган скафандрни ва қайд қилувчи илмий медицина
аппаратларини ишлаб чиқишда актив қатнашган киши-
лар шулар эди. Қўпинча боғдаги куртак чиқариб қолган
дарахт тагидаги курсига ўтириб, ўйлаб кетардим. Баъ-
зан ёлғиз ўтириб, кунда миянгга келган фикрларни ва
таассуротларингни тушуниб олиш гаштли. Қўпинча, кун
ботаётганда, бутун табиат ва ҳавонинг ўзи пушти ранг
касб этган пайтда ёки кечқурун, осмонни ёғдули Сомон
йўли ўраган пайтда боққа чиқиб, шундай ўтирар эдим.

Одам ўзгаришлардан чўчиб қўяди, лекин у ана шу
ўзгаришларни яхши кўради. Турмушимиз ўзгарди, ўз-
гарганда ҳам яхши томонга ўзгарди. Совет Иттифоқи-
да космик фазони ўзлаштириш йўлидаги ишлар нақадар
кенг қулоч ёйганлигини, бу ишга қанчалаб пул ва
меҳнат сарфланганлигини ўйлаб қўярдим. Никита
Сергеевич Хрущев шу соҳада эришилган ҳамма
ютуқлардан хабардор бўлиб турганини, барча ишларга
жуда қизиқиб қараётганлигини, космонавтнинг ҳаёти
учунгина эмас, балки соғлиғи учун ҳам бўладиган
хавфни минимумга келтиришни олимлардан талаб қи-
лаётганлигини бир вақт Владимир Иванович айтиб
берди.

Космик учишларга тайёргарлик плани билан бизни
таништиришди. Бу катта программа бўлиб, космонавтга

зарур бўлган асосий назарий масалаларга доир маълумотларни ўз ичига олар, шунингдек малака орттиришни таъминлар, космик кема асбоблари ва аппаратларидан фойдалана билиш маҳоратларини ҳам ўз ичига оларди. Биз ракета ва космик техника асосларини, кеманинг тузилишини, астрономия, геофизика, космик медицинани ўрганишимиз керак эди. Муаллақлик шаронтида самолётларда учиб, космик кема кабинасининг макетида, товуш ўтказмайдиган қилиб махсус ускуналанган камерада ва иссиқлик камерасида, центрифугада ва вибростенда машқ қилиш вазифаси олдимизда турар эди. Хуллас, ишимиз тўлиб-тошиб ётарди. Космосга учибга биринчи сон тайёрликкача ҳали жуда узоқ эди.

Машғулотлар бошланиб кетди. Улар техникум, билим юрти ёки полкдагидан бутунлай бошқача шаронтида ўтди. Бу ерда мутлақ жимлик ҳукм сураб ва биз билан атоқли, машҳур мутахассислар машғулот ўтказар эдилар. Бу мутахассисларнинг ҳар бири катта назарий ишлар қилган, ҳар бири совет фанига катта ҳисса қўшган эди.

Иш кунимиз эрталабки бир соатлик зарядкадан бошланарди. Биз ташқарида, ҳар қандай об-ҳавода, врачлар назорати остида машқ қилардик. Физкультурадан махсус машғулотлар ҳам бўларди: гимнастика қилар, копток ўйнаб, сувга трамплиндан ва вишкадан сакраб, тўсин ва брусоклар устида, батутда, гантеллар билан машқ қилар эдик. Сузиш ва шўнғиш машқларини кўп бажарардик. Сузишни билмайдиган, сувдан қўрқадиган кишилар космонавтиikka ярамайди. Бу машғулотларнинг ҳаммаси бизга фазода гавдани эркин ушлаш малакаларини берди, узоқ жисмоний зўриқишларга бардош бериш қобилиятимизни оширди.

Дарё бўйидаги аэродромда парашютда сакраш машқларимиз ҳам маълум даражада шу мақсадни кўзларди.

Ана шу аэродромга жўнаб кетишимдан олдин Оренбургдан телеграмма олдим: Валянинг отаси Иван Степанович қаттиқ касал бўлиб қолган экан. Маслаҳатлашиб, ҳозирча, парашютда сакраш машқларини ўтгунимча, Валя қизчаси билан ота-онасининг ёнига кетсин, деб қарор қилдик. Бунинг устига, Валянинг онаси Варвара Семеновна ҳам бетоброқ эди. Айтганимизча қилдик. Саратов аэроклубидаёқ парашютда биринчи марта сак-

раган эдим, шундан кейин мен Оренбург авиация мактабида ва полкда атиги тўрт марта сакрашга муваффақ бўлган эдим. Булар ҳар бир учувчининг бажариши лозим бўлган оддий, машқ тарзидаги сакрашлар эди. Эндликда эса, инструктор программасига мувофиқ, мураккаб сакрашларни ўзлаштириш керак эди. Узоқ вақт давомида сакрашга ва сувга тушишга алоҳида эътибор бериларди.

Бизни Николай Константинович машқ қилдирарди. У — хизмат кўрсатган спорт мастери, энг кўзга кўринган совет парашютчиларидан бири бўлиб, бир неча марта жаҳон рекордини, шу жумладан узоқ вақт давомида сакраш рекордини қўйган эди; у узоқ вақт давомида сакраш рекордини қўйганда ўн тўрт ярим минг метрдан ортиқ баландликдан парашютини очмай тушган эди. Бундай мастердан ўқиб-ўрганиш қизиқарли эди. Николай Константинович самолётни қандай ташлаб кетиш, эркин тушиш вақтида гавдани қандай идора этиш, ергача бўлган масофани қандай аниқлаш, ерга ва сувга қандай қўниш каби кўп нарсаларни бизга ўргатди...

Қисқа муддатда қирқ мартага яқин сакрадим. Уларнинг ҳаммаси ҳам бир-бирига ўхшамасди. Ҳар бир сакрашни ўзига хос бошдан кечирар, ҳар гал ҳаяжон ва шодлик аралаш ҳисни сезар эдим. Сакраш олдидан бутун гавдамнинг зўриқиши ҳам, сакраш вақтидаги ҳаяжон, зириллаш ва тирдоб ҳам менга ёқарди. Парашютда сакраш характери яхшилайди, иродани ўткирлайди. Мамлакатимизда юз минглаб йигит ва қизларнинг шу дадил спорт билан шуғулланаётганликлари жуда яхши.

Дилкаш ва ҳикояга уста Николай Константинович дам олиш дақиқаларида ўзининг бой тажрибасидан бизга эпизодлар айтиб берар, узоқ вақт мобайнида сакраш пионерлари бўлган Николай Евдокимов билан Константин Кайтановнинг, уч минг мартадан ортиқ сакраган Василий Романюкнинг, Надежда Пряхина, Валентина Селиверстова ва бошқа кўпгина совет спортчиларининг ҳаётида бўлган ҳодисалар ҳақида ҳикоя қилиб берарди. Николай Константинович айтиб берган ҳар бир эпизод қизиқарли бўлиш билан бирга ибратли ҳам эди. Булар парашютчининг ҳавода ўзини қандай тутиши кераклигини кўрсатадиган яққол мисоллар эди.

Парашютни узоқ вақтгача очмасдан, сакрашлар сериясини бажарганимизда мен ҳам, ўртоқларим ҳам штопор ҳолати деган ҳолатга тушардик. Жуда кўнгилсиз бўлган бу ҳодисада гавда ўз ўқи теварагида тез айлана бошлайди, ўзинг гўё спирал бўйлаб ғоят зўр куч билан ҳавога санчиласан, бошинг қўрғошиндай оғир туйилади, кўзинг санчиб оғрийди, бутун гавданг-да мислсиз дармонсизлик сезасан. Штопор ҳолатига тушганингда фазони ориентировка қилиш қобилиятини йўқотиб қўясан, гавданг ғоят тезлик билан чилпирак бўлиб айланади, бутунлай ожиз бўлиб қоласан. Николай Константинович бизга қўл-оёқлардан бамисоли руль каби фойдаланиб, штопор ҳолатидан чиқиш йўлини кўрсатиб берди. У бизга юзни ерга қилиб, қўл-оёқларни ёзиб ётиб олишни тавсия этди. Энг таниқли синовчи парашютчилардан бири — Василий Романюк ҳам шундай вазиятда тушишни расм қилганлигини кези келганда айтиб ўтмоқ керак. Бундай вазият эркин тушишда гавданинг текис ушланишига кўпроқ ёрдам беради. Биз кўп сакрашларда шунга ишондик.

Парашютда сакраш машқларини бажариб бўлганимиздан кейин ҳаммамизга инструкторлик гувоҳномалари ва парашютчи инструктор значокларини беришди. Ростини айтсам, шу значок билан жуда фахрланардим. Бу значокни кителимдаги 3-класс ҳарбий учувчи белгисининг остига жон-жон деб қадаб қўйдим.

Аэродромга Оренбургда турган Валядан тез-тез хат-хабар келиб турди. Умуман айтганда, у хат ёзишни унча яхши кўрмас эди, бу тал эса кетма-кет хат келиб турди. Бу хатлар аввал ташвишни, сўнгра қайғини яшириш учун ёзилганлигини ўша вақтда тушунмаган эдим, — Ваянинг отаси Иван Степанович вафот этган экан. Аммо Валя бизнинг парашютдан сакрашларимиз тугамагунча менга хабар қилмабди. Яхши, ҳушёр рафиқам кўнглимни бузгиси келмабди, чунки бу нарса кайфиятимга, демак, ўша вақтда бажаришим зарур бўлган мураккаб топшириқларга ҳам таъсир этиши мумкинлигини биларди у.

Парашютда сакраш ўтказилган аэродромдан уйга қайтган куним мамлакатимизда биринчи совет космик кемаси Ер йўлдошининг орбитасига чиқарилган эди.

Эртаси кун ирталаб ҳамма газеталар ТАСС ахборотини эълон қилишди. Бу ахборотда ана шу космик

кеманинг оғирлиги (тўрт ярим тоннадан ортиқ) ва ас-
боб-ускуналари ҳақида кишини ҳайратда қолдирадиган
маълумотлар келтирилган эди. Космик кема бортида
одамнинг оғирлигича келадиган юк ўрнатилган кабина
ва келажакда одамнинг космосга учиши учун зарур
бўлган ҳамма нарсалар, шунингдек ток берадиган ҳар
хил аппаратлар бор эди. Космик кемамиз планета усти-
дан ғолибона учиб ўтди. У Париж, Лондон, Сан-Фран-
циско, Мельбурн, Оттава ва кўп мамлакатларнинг бош-
қа шаҳарлари устидан ўтар экан, космосга чиқиш учун
совет олимлари олиб бораётган курашнинг янги бос-
қичидан хабар берди. Одамнинг табиатга ҳукмронлиги-
ни янада кўпроқ кенгайтирган ажойиб воқеа содир
бўлди. Одам қўли билан яратилган учиш аппарати
планетамизни атиги бир ярим соатда айланиб чиққан
экан, мазкур планетанинг унча катта эмаслигини кўрдик.
— Шундай кемада, эҳтимол, биз ҳам учармиз,—
дейишарди йигитларимиз.

Космик кеманинг қурилганлиги, унинг хавфсиз учиб,
Ерга қайтиб келишини ва учиш вақтида одамнинг ҳаёти
учун зарур шароитни таъминловчи системалар синаб
ва текшириб кўриляётганлиги равшан эди. Ўқиб-ўрга-
нишни жадаллатиш керак эди. Бўлмаса кемани узил-
кесил жиҳозлаб ва тайёрлаб қўйишади-да, биз космик
фазога кўтарилишга тайёр бўлмай қоламиз. Ҳар бири-
миз машғулот ва машқларга янада кўпроқ ғайрат би-
лан киришиб кетдик.

Энди навбатда центрифуга турарди. У организмни
катта ўта юкланишларга бардош беришга ўргатмоқ
учун мўлжалланган оддий аппаратдир. Уни схематик
тарзда ўққа ўрнатилган обкаш шаклида тасаввур қилиш
мумкин. Обкашнинг бир учига одам ўтирадиган кабина
қилинган, иккинчи учига эса мувозанатга келтирувчи
юк жойланган. Обкаш ўқ теваарагида қанча тез айлан-
са, организмда тезланиш ўшанча кўп ошиб боради,
организмга ўта юкланиш ўшанча кўп таъсир этади.

Мен центрифугада тез-тез машқ қилардим, ҳар гал
гавдам оғирлиги тобора ошиб бораётганлигини сезиб
турардим. Учиш вақтида самолёт тикка шўнғиш ҳола-
тидан тез кўтарилиб кетган пайтда шунга ўхшаш ҳисси
бошдан кечирган эдим. Ўша вақтда мени мисли кўрил-
маган оғир куч босиб, кабинанинг курсисига бамисоли
қоқиб қўйган, бармоғимни ҳам қимирлата олмаган,

кўзимни гўё туман босган эди. Ўта юкланиш шундай таъсир этади. Ўта юкланиш пайтида одамнинг оғирлиги бир неча барабар ошиб кетади.

Космик кема старт қилганда ва орбитадан тушганда ҳам шундай ҳодисага дуч келасиз, деб айтишганди, айтиш вақтида бу ҳодиса кучлироқ бўлиб, узоқроқ вақтга чўзилишини ҳам айтишганди. Биз центрифугада машқ қилавердик. Самолёт кабинасидаги учувчидан тафовут қилиб, биз ётиб олардик, шу вазиятда ўта юкланиш бутун гавдага текисроқ тақсимланарди. Бир нарса босгандай бўларди! Кўзимиз юмилмасди, нафас олишга қийналардик, юз мускуллари қийшайиб кетарди, юрак тез-тез урарди, қон босими ошиб кетарди, қон симобдай оғир бўлиб қоларди.

Центрифугада машқ қилиш вақтида бошқа ўртоқларим қатори мен ҳам тобора катта тезланишларга кўника бордим, қайта-қайта узоқ ўта юкланишларга бардош берар эдим. Центрифугада машқ қилувчининг жисмоний аҳволини ва бутун организмнинг функционал имкониятларини қайд қиладиган ва жуда аниқ ишлайдиган мураккаб электрофизиологик аппаратлар уланган эди. Бизнинг диққат-эътиборимизни, зеҳнимизни текширишди, биз белгиланган иш ҳаракатларини бажаришимиз керак эди. Центрифуга ғоят тез айланиб турган бир вақтда, ёриб турган таблода тўсатдан пайдо бўлувчи бирдан ўнгача рақамларни айтиб бериш ва эсда қолдириш керак эди. Рақамлар қиймати ошиб, ўзи кичрайиб борар эди. Чегара тезликда «етти» ёки «саккиз» рақамларини беҳато кўра олдим ва айтиб бера олдим.

Биз, космонавтликка кандидат қилиб олинган кишилар назария билан шугулланиш ва машқ қилишдан ташқари, ижтимоий ҳаётда ҳам қатнашиб турдик. Ҳамма жойдаги каби, бизда ҳам «Жанговар варақа»лар иқарилар эди. Улар бизнинг кайфиятимизга ҳамоҳанг бўлган «Ой», «Марс», «Венера» деган номлар билан иқарди. Бир вақт мени назарияни ўрганишда аълочи деб, кейин эса тренажда аълочи деб ёзиб чиқишди. Нарчи қўлда, атиги бир нусха ёзилган ва озгина киши қий олган бўлса ҳам, шундай ўртоқларча рағбат дилдоғимни чоғ қилди.

Қўлдан бой берилган вақтни ҳеч топиб бўлмаслиги-

ни ҳамма тушуниб, яхши ўқиганлигини ва машқ қилганлигини айтиб ўтмоқ керак.

Фан ва техника ҳеч қаерда бизнинг гурппамиздагидек зўр ғайрат, ташаббус билан ўрганилмаган бўлса керак. Гурппамизда ўртоқларча ўзаро ёрдам руҳи ҳукм сурадди. Агар бировнинг иши юришмаса, ҳамма унга маслаҳат билан ҳам, иш билан ҳам кўмаклашишга шошиларди. Биз ўзаро мусобақалашар эканмиз, бир-биримизни рақиб деб билмас, балки бир мақсадга интилаётган маслакдошлар деб ҳисоблар эдик. Биринчи учиги биронтамизни танлаб олишларини билардик. Аммо бошқаларга ҳам иш топилишини, бошқалар биринчи бўлиб учган кишидан каттароқ иш қилишини, биринчи киши бошлаган ишни давом эттириб, ривожлантиришини ҳам яхши билардик. Тинч океанда стихияни енгган тўрт баҳодир совет солдати каби бир жон-бир тан эдик.

Мен космосга учиги партия аъзоси бўлиб жўнашни истардим. Ўз ҳаётидаги ҳал қилувчи воқеалар арафасида Ленин партиясига мурожаат қилиб, унинг сафларига кириш совет кишиларининг анъанаси бўлиб қолган эди. Дастлабки беш йилликларнинг бинокорлари шундай қилган эдилар, Улуғ Ватан урушининг қаҳрамонлари шундай қилган эдилар. Эндиликда ҳам шундай қилмоқда эдилар.

Партия аъзолигига кандидатлик стажим тугади. Шимолда бир полкда ишлаган қадрдонларим ўз тавсияномаларини юборишди. Эскадрильянинг собиқ командири Владимир Михайлович Решетов шундай деб ёзган эди: «Бутун хизмат мобайнида Ю. А. Гагарин қисмининг илғор офицери бўлиб турди... Сиёсий жиҳатдан яхши етилган... Ижтимоий ва спорт тадбирларида актив қатнашарди... Ўз зиммасига олган социалистик мажбуриятларини виждонан бажарарди...» Партия ташкилотининг секретари Анатолий Павлович Росляковнинг тавсияномасида шундай дейилган эди: «Ю. А. Гагаринни топширилган ишни дарров бажо келтирадиган интизомли офицер деб биламан... Билиб ва ишониб учарди... Қисм комсомол бюросининг аъзоси эди... Партия топшириқларини ўз вақтида ва жон-дили билан бажарарди...» Коммунист Анатолий Федорович Ильяшенко берган учинчи тавсияномада шу сўзлар ёзилган эди: «Ю. А. Гагарин идеологик жиҳатдан чиниққан, маънавий жиҳатдан саботли, турмушда покиза. Марксизм-ленинизм кечки

университетида ўқиганда ҳамиша семинар машғулотларида актив қатнашарди. ...Партия йиғилишларининг ишида актив иштирок қилар, партия топшириқларини яхши бажарар эди, «Жанговар варақа»нинг редактори эди».

Мен шу тавсияномаларни ўқиб чиқдим, улар мени ҳаяжонлантирмасдан қололмасди. Ўзимдан катта ўртоқларим, коммунистлар менга ишонар, менинг камтар ишим ва, қолаверса, оддий ҳаётим ҳақида яхши сўзлар билан фикр билдирган эдилар. Қачон бўлмасин биронта ноҳўя ҳаракат қилиб қўйсам-у, уларнинг ўз партиявий сўзлари билан менга кафил бўлиб, ўзим ҳақимда ёзганларига пушаймон қилсам ўзимни нима қилишимни билмайман. Бутун аъмолингни: қандай яшаётганингни, нима ўйлаётганингни, нимага интилаётганингни, нимага қодир эканлигингни биладиган ўртоқларнинг ишончи — жуда катта нарса. Совет кишиларининг дўстлиги неча марталаб қаттиқ синовдан ўтган. Зарур бўлса, Решетов учун ҳам, Росляков учун ҳам, Ильяшенко учун, бир полкдаги ҳамма ўртоқларим учун ҳам жонимни аямайман.

Партияга қабул қилишни сўраб берадиган аризамга нима деб ёзиш кераклигини узоқ ўйлаб кўрдим. Аммо, ҳис-туйғуларим қалбимдан тошмоқда эди, агар шу ҳисларнинг ҳаммасини қоғозда изҳор қиладиган бўлсам, кўплаб саҳифа тўлур эди. Сўнгра, бундай ҳолларда солдатларнинг жанг олдидан ифодали, аммо қисқа қилиб ёзганликлари ҳақида фронтчиларнинг айтган ҳикоялари эсимга тушди. Ўқувчилар дафтаридан олинган бир қоғозга шу сўзларни ёздим: «Партия ташкилотидан мени КПСС аъзолигига қабул қилишини сўрайман... КПССнинг актив аъзоси бўлишни, мамлакат ҳаётида актив қатнашишни истайман...» Ўйлаган ва истаган ҳамма нарсамни шу сўзлар билан ифодалаб қўя қолдим.

1960 йил 16 июннинг офтобли кунда мени партия йиғилишига таклиф этишди. Бундай ҳолларда мавжуд қоидага мувофиқ таржимаи ҳолимни айтиб бердим. Таржимаи ҳолим қисқа чиқди ва бир неча жумладан иборат бўлди. Миллион-миллион совет ёшларининг ҳаммасидаги каби, айтарлик ҳеч қандай хусусият йўқ эди. Коммунистлардан кимдир биров сўраб қолди:

— Хизматга қандай қарайсиз?

— Хизмат — умримдаги асосий мақсадим, — жавоб бердим.

— Партияга ва Совет ҳукуматига содиқ. Ленин партияси сафида бўлишга сазовор! — сўзга чиққан коммунистлар шундай дейишди.

Кейин овозга қўйишди. Ҳамма — Ўтсин! — деб қўл кўтарди. Партия йиғилишларида миннатдорчилик билдириш гарчи одат бўлмаса ҳам, қуйидаги сўзларни айтмасдан туролмадим.

— Раҳмат! Катта раҳмат! Ишончингизни оқлайман! Партия ва ҳукуматнинг ҳар қандай топшириғини бажаришга тайёрман. Қаттиқ ҳаяжонландим. Ҳали ҳеч қачон бунчалик ҳаяжонни бошдан кечирмаган эдим, кучимга фавқулодда куч қўшилгандай ҳис қилдим. Ҳозир айтганимни дарҳол бажаришга тайёр турар эдим.

Бир ойдан кейин мени сиёсий бўлимга чақиришди. У ерга мен билан бирга бир группа офицерлар ҳам келишди. Ҳамма ҳам мендан кам ҳаяжонланмасди. Ниҳоят, эшик очилди:

— Ўртоқ Гагарин, киринг...

Сиёсий бўлим бошлиғи тикка турган ҳолда партия билетининг қизил дафтарчасини менга узатди ва қўлимни қисиб шундай деди:

— Ҳамиша ва ҳамма ишда улуғ Ленин бизга ўргатгандай бўлинг.

Ҳар ким ўз қалбида яшовчи бошқа кишининг ҳаётини намуна қилиб олади. Совет кишилари учун Ленин шундай намунадир.

— Коммунист деган номга муносиб бўламан, — деб жавоб бердим сал энтиккан овоз билан.

Уйимга қайтиб, Валяга ва унинг бизникига меҳмон бўлиб келган онаси Варвара Семеновнага партия билетимни кўрсатдим, номерини эндигина кўрдим — 08909627 экан. Энди мен Коммунистик партия аъзоси — совет ишчилар синфи кўп миллионли қудратли авангардининг бир зарраси бўлиб қолган эдим.

Хотинлар мени табриклашди, Варвара Семеновна мени биринчи марта исмим ва отамнинг исми билан атаб, шундай деди:

— Ўз зиммангизга катта масъулият олибсиз, Юрий Алексеевич. Коммунист шундай кишики, унга ғубор ўтирса ҳам, ҳаммага кўриниб туради.

Партияга кириш ҳаётимдаги энг катта воқеа бўлди.

Уша куніёқ кечқурун Гжатскдаги отамга шу тўғрида хат ёздим. У коммунист бўлишимни қадимдан истарди. Кекса отамнинг орзуси рўёбга чиққан эди.

Мен бахтиёр бўлган шу кунларда космик кеманинг Бош Конструктори билан танишдик, буни кўпдан бери кутиб юрган эдик. Биз кенг елкали, хушчақчақ, сўзга чечан, фамилияси, исми ва отасининг исми яхши, роса русча қўйилган кишини кўрдик. У дарров бизга ёқиб қолди ва биз билан худди тенгдошларидай, ўзининг энг яқин ёрдамчиларидек муомала қиларди. Бош Конструктор танишишни бизга қаратилган саволлардан бошлади. Машқларнинг ҳар бир босқичида кайфиятимиз қандай эканлигига қизиқди.

— Оғир! Аммо ҳамма синовлардан ўтиш керак, акс ҳолда у ерда бардош беролмайсан,— деди у қўли билан осмонни кўрсатиб.

Уртоқларимдан бири термокамера чидаб бўлмайдиган даражада иссиқ деб нолиганда, Бош Конструктор тушунтириб, учини вақтида кема кабинасидаги температура Цельсий бўйича 15 даражадан 22 даражагача боради, аммо космонавт ҳамма нарсага тайёр туриши керак, чунки кема атмосферанинг зич қатламларига кирган вақтда кеманинг ташқи қобиғи, эҳтимол, бир неча минг градусгача қизиб кетар, деб айтди. Ҳар биримиз ичимизда ўйлаб ох тортдик: шундай зўр температурагача қизиб кетган қобиқнинг ичида одамнинг аҳволи қандай бўлар экан! Ким билсин! Бу савол бир вақтнинг ўзида ҳам ташвишлантирар, ҳам мароқлантирар эди. Бош Конструктор шошилмасдан бизни ўзи ўйлаб чиқарган космик кема ёнига бошлаб борди. Бу— ҳозирги замон техникасининг мукаммал иншооти бўлиб, фаннинг кўпгина ютуқларини ўзида гавдалантирган эди.

— Кўринглар,— деди Бош Конструктор,— кеманинг ва учувчи кабинасининг ташқи қобиғи иссиқни ўтказмайдиган пухта қатлам билан қопланган. Ана шу қатлам кемани ва ундаги кабинани орбитадан тушини вақтида куйиб кетишдан сақлайди.

Биз ҳали ҳеч қачон кўрилмаган учини апаратини ақлимиз ҳайрон қолиб томоша қилдик. Бош Конструктор йўлдош кема кўп босқичли қудратли учирувчи ракетага ўрнатилишини ва у орбитага чиққандан кейин ракетанинг сўнгги босқичидан ажралиб кетишини ту-

шунтирди. У биз ҳали билмаган нарсани айтиб берди,— одамнинг биринчи учиш программаси Ерни бир айланиб чиқишга мўлжалланган,— деди.

Лекин йўлдош кема узоқроқ ҳам уча олади,— деб илова қилди у.

Кемани сиртдан синчиклаб кўришимизга имкон беришди. Илгари биз учувчи кабинасини тамомила берк деб ўйлаган эдик, аммо бу кабинанинг берк эмаслигига ва бизга иллюминаторларнинг зийрак кўзлари қараб турганлигига ҳаммамиз эътибор бердик. Иллюминаторлар бир нечта эди.

— Бу иллюминаторларга солинган ойналар ҳам,— деб тушунтиришди бизга,— иссиққа чидамлидир. Учиш вақтида шу ойналар орқали кузатиш олиб борилади.

Кеманинг учувчи кабинасига биттадан кирдик. Бу кабина самолётдаги учувчи кабинасидан анча кенг эди. Космонавт креслога ўтириб, кузатиш ва Ер билан алоқа қилиш ишларининг ҳаммасини бажара олар, учишни назорат қила олар ва зарур бўлиб қолса, кемани ўзи бошқара олар эди. Бу фавқулодда кабинада ҳамма нарсаси бор эди! Аммо ҳаммаси ҳам самолётдагидан бошқача эди.

Чап томонда учувчи пульти жойлаштирилган. Унда радиотелефон системасининг ишлашини бошқарадиган, кабинадаги температурани тўғрилайдиган, шунингдек қўлда бошқариш системасини ва тормоз берувчи двигателни ишга соладиган дасталар ва переключателлар бор эди. Унг томонда радиоприёмник, озиқ-овқат контейнерлари ва кема ориентациясини бошқариш дастаси турар эди. Космонавт креслосининг рўпарасида асбоблар тахтаси ва ундаги бир неча стрелкалик индикаторлар билан сигнал таблолари, электр соат, шунингдек кеманинг орбитада юришига мослашиб айланадиган глобус жойланган эди. Асбоблар тахтасининг пастига телевизион камера ўрнатилган, у космонавтни Ердан туриб кузатиш учун хизмат қилар эди. Янада пастроқда эса иллюминатор ва унинг оптик ориентатори турарди.

Космонавтнинг ишлайдиган жойи—креслода ҳар бимиз бир неча минутдан ўтирдик. Кресло кемани орбитага чиқариш ва ундан тушириш участкаларида ўта юкланишлар космонавтнинг кўкрак-орқа йўналишида, яъни космонавт учун энг қулай йўналишда таъсир этадиган қилиб ўрнатилган эди. Кресло кичкина, аммо мурак-

каб иншоот бўлиб унга боғловчи ва парашют системалари, катапульта ва пиротехника асбоблари, чор-ночор қўниш учун зарур бўлган ҳамма нарсалар—авария учун мўлжалланган озиқ-овқат, сув ва анжомлар, алоқа ва пеленгация учун зарур радио воситалари монтаж қилинган эди. Креслода скафандрни вентиляция қиладиган система ва кислородли парашют асбоби ҳам бор эди. Кресло пухта автоматика билан жиҳозланган эди.

— Космонавт кема кабинасида туриб ерга қўнаверади,—деди бизга Бош Конструктор,—аммо зарур пайтда космонавтнинг кемани ташлаб кетиш вариантыни ҳам кўзда тутиб қўйганмиз.

Кўрганларимиз енгил, пишиқ, шинам эди. Ҳаммаси янгилиги ва ниҳоятда беғуборлиги билан ялт-ялт этиб турарди. Ҳали ҳеч ким бу асбобларга қўл текизмаган, бунинг устига, уларни ўйлаб чиқарган ва ясаган кишилардан бошқа ҳеч ким кўрмаган эди. Биз кабинадан индамай чиқиб кетар ва ўртоғимизга жой бўшатиб, секингина четга ўтиб турардик.

Ҳозир кўрган ва билиб олган ҳамма нарсаларимизни ўзимизча ўйлаб ва хаёлдан ўтказиб, бу кемага халқнинг катта маблағ ва кучлари сарфланганлигини, кема учун ҳали мартенларимиз кўрмаган металлни ҳам, одатдан ташқари ойнани ҳам, пластмассаларни ҳам, ўтапишиқ маталарни ҳам, чидамли лакларни ҳам, ақлли асбобларни ҳам вужудга келтириш зарур бўлганлигини дарров тушундик. Бутун металлургия ва бутун химия ҳамма муваффақиятлари билан бирга — мўъжизалар мўъжизаси бўлган ана шу кемани яратиш йўлида ишлаган эди.

Бутун вужудимизни зириллатиб юборган тантанали ҳисни ифодалаш учун сўз тополмасдик. Минг марта эшитгандан кўра, бир марта кўрган яхшироқ дегимиз келарди, аммо ҳеч ким шундай демади.

Машқлар ва машғулотлар ўз навбати билан давом этаверди. Ракета двигателлари ишлаб турганда кеманинг ларзага келишини тавдалантирадиган аппарат—вибростендга навбат келди. Бу аппаратга ўтириб олишинг билан бир соат, балки ундан ҳам кўпроқ иситмадаги каби қалтирайсан. Бутун тавданг худди тордай титрайди. Аммо ҳеч гап эмас экан, кўникиб қолдик...

Термокамерага ҳам ўргандик. Бу камерадаги жуда юксак температурада узоқ вақт турдик. Аммо, бунақа

иссиқни биринчи кўришим эмас. Мен илгари ҳам иссиқлаганман—рус иссиқ хонали яхши ҳаммомсиз яшай олмайди. Хунар мактабида ўқиб, вагранкалар ёнида эритилган металл билан ишлаган вақтимдаёқ юксак температурага кўникиб қолган эдим. Совет кишисини олов билан қўрқитиб бўлмайди. Ун минглаб кишилар домна ва мартен печлари, бессемер конверторлари ёнида, блюмингларда ва прокат станларида ишламоқдалар.

Термокамерада ёлғиз ўтириб ва биров билан бир оғиз ҳам сўзлашмай турар экансан, жондан тўйдирадиган температурада кишиларимиз неча марталаб пўлат эритадиган печларнинг оловхонасидаги колосникларни алмаштирганликлари ёки футеровкасини ремонт қилганликларини эслайсан. Улар биздан кўра кўпроқ қийналишган бўлса керак: улар юқорироқ температурада ишлаган-да, ахир. Хуллас, ҳамма нарсаси оловда тобланади, биз ҳам тобландик.

Уйга, албатта, чарчаб, оёғимни зўрға босиб қайтардим. Қизчамни бир оз эркалаб ўтираман-да, мудроқ боса бошлайди. Валя ташвишланиб, сенга нима бўлди, деб сўрагани-сўраган. Охири айтишга мажбур қилди:

— Космосга тайёрланыпман.. Бир чемодан кийим гайёрлаб қўй...

Валя сўзимни ҳазил деб билди, аммо ортиқ сўрамади. Ҳамма офицерларнинг хотинлари каби, Валя ҳам, хизмат ишларимга аралашмасликка ҳаракат қиларди. Айтиш мумкин бўлган нарсани ўзидан яширмаслигимни биларди. Айтиш мумкин бўлмаган нарсаларни эса сўрамаган яхшироқ. Мен ҳамма гапни айтиб ҳеч сир билдирмаганимдан хурсанд эдим.

Леночка энди кун бўйи яслида бўларди. Валя эса лаборант-фельдшер ихтисоси бўйича ишга кира олди. Валя уйда бекор ўтиролмас ва ҳар қачонгидек шавқ-завқ билан ишлар эди. Баъзан ўртоқларим билан бирга Валянинг поликлиникасига кириб чиқардим, унинг шприцлар, микроскоп ва махсус жадваллар билан нақадар чаққон иш кўраётганига қараб жуда завқ қилар эдим. Валентина Ивановна, бизнинг анализимизни навбатсиз қилиб беринг, анализни шундай қилингки, врачлар кавлаштириб ўтирадиган бўлмасин деб ҳазил ҳам қилардик. Валя эса жўрттага каттароқ шприцни ва йўғонроқ игнани танлаб олиб, айтарди:

— Қани бўлмаса, дастпанжаларингизни бу ерга қўйинглар-чи, қонингизда нима борлигини ҳозир биламиз, балки нуқул сувдир?..

Ишимиз бошимиздан ошиб ётарди. Газеталарни аксари уйда, кечқурунлари ўқирдик. Газеталар ҳар куни совет кишиларининг меҳнат соҳасидаги янги қаҳрамонликлари ҳақида хабар бериб турарди. Мамлакатимизда техникани янада тараққий эттириш йўллари ҳақида партия Марказий Комитетининг июль Пленумида жўтарилган масалалар ёз бўйи халқнинг диққат марказида бўлди.

Никита Сергеевич Хрушчев коммунизм фан ва техниканинг фақат энг замонавий, илғор муваффақиятларига асослана олишини айтиб, шуни таъкидлаган эди: «Фан инженерлар ва конструкторлар олдида турган йўлни ёритиб бериши жерак, токи улар янада мукамал машиналарни муваффақият билан ясасинлар, токи техника муттасил такомиллаша борсин».

Бу сўзлар ҳозир биз ишлатаётган ҳамма нарсага, биз тайёрланаётган нарсага ҳам бевосита тааллуқли эди. Бош Конструктор бизга, совет космонавтикаси Никита Сергеевичнинг энг ёқтирган нарсаси, деб айтарди, партия Марказий Комитетида, илмий лабораторияларда, космодромда Никита Сергеевич билан учрашганларини ҳикоя қилиб берарди. Никита Сергеевич бу янги ишга кўп диққат-эътибор, куч ва ғайратини сарфламоқда, деярли Бош Конструктор.

1960 йил 19 августда Ер йўлдошининг орбитасига чиқарилган иккинчи совет космик кемаси совет космонавтикасини ривожлантириш ҳақида партия ва ҳукумати-миз кун сайин қилаётган ғамхўрликнинг ёрқин ифодаси бўлди. Одамнинг, яъни бўлгувси космонавтлар группасидаги бизлардан биронтамизнинг униши учун зарур бўлган ҳамма нарсалар билан жиҳозланган бу кема кабинасида Стрелка ва Белка деган итлар бор эди. Космик кема ер шарини ўн саккиз марта айланиб чиқиб, ҳисобдаги қўниш нуқтасидан атиги ўн километрча бурилган ҳолда Ерга қайтиб келди. Тирик мавжудотлар тарихда биринчи марта планетамизни кўп марта айланиб чиқиб, космосдан эсон-омон қайтиб келган эди.

Бу катта воқеа ўзимиз ўрганган ва ўзлаштирган кеманинг тамомила пухта эканлигини кўрсатиб берди. Бутун дунё Стрелка билан Белка ҳақида гапирар эди.

Бизга эса бу иккига оддий жонивор айниқса қимматли эди. Йўлдош кема бортида, Бош Конструктор бизга кўрсатган телевизион устанoвканинг ўзи ишлаб турган эди. Олимлар шу установка ёрдами билан космос разведкачиларининг хатти-ҳаракатини, кайфиятини ва аҳволини кузатган эдилар.

Бизга телевизион плёнкани кўрсатишди. Старт пайтида итларнинг кабина тубига қўрқа-писа қараб, одатдан ташқари шовқинга ҳушёрлик билан қулоқ солиб турганликлари плёнкадан яхши кўриниб турарди. Учининг дастлабки секундларида итлар бесаранжом бўлган кўринади, аммо кема тез ҳаракатланган сайин тобора ошиб борувчи оғирлик кучи уларни кабина тубига қисиб қўйган. Стрелка оёқларини тираб, устига тушган кучга қаршилиқ кўрсатишга уринган. Сўнгра итлар сокин қолишган. Кема энди ўз орбитасида айланмоқда эди. Катта ўта юкланишлардан кейин муаллақлик ҳолати бошланган, итлар кабинада осилиб турган. Бошлари ва панжалари пастга энгашган эди. Итлар ўликдай туйилар эди. Аммо кейин улар секин-аста жонланган. Белка жаҳли чиқиб, вовуллай бошлаган, тез орада итлар муаллақлик ҳолатида автоматик кормушкадаги овқатни ея бошлаганлар.

Буларнинг ҳаммаси жуда қизиқ бўлиб, бизни тинчлантирар, жиддий фикрлаш ва сўзлашиш учун материал берар эди. Илгари буларнинг ҳаммасини ақлимизда тасаввур қилган бўлсак, энди ҳақиқатда бўлганини кўрдик. Тажриба—устозларнинг устози дейишади. Тирик, аммо фикрламайдиган мавжудотлар бўлмиш Стрелка билан Белканинг бошдан кечирганларини соғлом, машқ қилган ва маълум бир мақсадни кўзлайдиган кишиларгина бошдан кечира олар эди, албатта.

Муаллақлик ҳолатидаги сезгилар қандай бўлишига ҳаммамиз қизиқардик. Биз ўзимизни муаллақлик ҳолатига ўргатардик. Тезкор реактив самолётларда учиб, ўзимизни шунга кўниктирардик. Реактив самолётларни муайян ҳолатга қўйиб, марказдан қочувчи ва марказга интилувчи кучларни мувозанатлаштириб олар эдик. Шу пайт баъзан бир неча ўн секунд давом этадиган муаллақлик ҳолати келиб чиқарди. Бу ҳодиса гарчи қисқа вақт давом этса ҳам, фазода радио алоқа қилиш, ўқиш, кўз билан кўриб ориентировка қилиш, шунингдек сув ичиш ва овқат ейиш мумкинлигини кўрсатар эди. Биз

бу синовлардан ўтар эканмиз, узоқ муаллақлик ҳолатида ҳам ишлаш қобилиятига халал етмаслигига ишонардик. Машқлар раҳбари фикримизни эшитиб, шундай деярд эди:

— Хоҳлаганча фараз қилиш мумкин. Ҳамма нарсани практикада исбот этиш, тажрибада тасдиқлаш керак. Бундай тажрибани эса фақат космик фазода қилиш мумкин.

Турли машқларда бизнинг организмларимизга, нерв системамизга центрифугаларда тез айланишдан тортиб, товуш ўтмайдиган қилиб махсус ускуналанган камераларда узоқ туришга қадар кескин ҳолатлар таъсир этди. Бу «яккалик» космонавтнинг нерв-психик чидамини аниқлаб берарди, чунки баъзан кичик ҳажмли якка бўшлиқда суткалаб туришга тўғри келарди. Бутун дунёдан яккаланиб қоласан, на товуш, на шитирлаган овоз эшитасан. Ҳавонинг ҳеч қандай ҳаракати сезилмайди. Ҳеч нарса кўринмайди. Сен билан ҳеч ким гаплашмайди. Вақт-бавақт муайян жадвалга мувофиқ, радио орқали хабар бериб туришинг керак, аммо бу алоқа бир томонлама алоқадир. Радиограммани беришга берасан-у, қабул қилишдими-йўқми — билмайсан. Сенга ҳеч ким бир оғиз сўз билан жавоб қилмайди. Бошингга қандай иш тушмасин, ҳеч ким ёрдамга келмайди. Ёлғиз ўзинг бўласан. Бир ўзинг бўласан, ҳар тўғрида фақат ўзингга умид боғлай оласан.

Гоҳо бу «яккалик» қийин бўлди. Бунинг устига камерага кирар экансан, ёлғиз ўзинг қанча вақт фикр қилиб ўтиришингни билмайсан. Неча соат? Бир кечаю-кундузми? Бир неча сутками? Аммо шундай қилиш кераклигини билардик—космик фазода ҳам, олдиндан кўрилмаган қандайдир сабабга кўра, кишилар билан ҳеч қандай алоқа қилолмай, ёлғиз қолишинг мумкин. Космонавтнинг нерв системаси, бутун психикаси ҳар қандай тасодифларга ва кутилмаган ҳодисаларга шай бўлиб туриши керак.

Одам бутунлай ёлғиз қолганда аксари ҳамиша ўтмишини ўйлайди, умрини кўз олдига келтиради. Мен бўлсам келажатим ҳақида, учиб менга ишониб толишириладиган бўлса, қандай учишим ҳақида ўйлардим. Ҳаёли суришни болалигимдан яхши кўраман, дунёдаги ҳамма нарсадан яккаланган шу камерада ўтирар эканман, учаётган космик кемада турибман деб тасаввур қилар-

дим. Кўзимни юмиб, тим қоронғида материклар ва океанлар тағимда қандай ўтаётганлигини, кун ва тун қандай алмашинаётганлигини, қаердадир узоқда, пастда шаҳарларнинг тундаги чироқлари шамалоқ бўлиб ёниб турганлигини кўрардим. Гарчи ҳеч қачон чет элларга бормаган бўлсам ҳам, хаёлимда Пекин билан Лондон устидан, Рим билан Париж устидан, жонажон шаҳрим Гжатск устидан учиб ўтардим... Буларнинг ҳаммаси яккалик азобига чидашимга жуда катта ёрдам берарди.

Эҳтимол, шоирлар Олам сирларини олимлардан эртароқ билишга уриниб кўришгандир, деб ўйлардим. Лермонтовнинг шеърлари эсимга тушарди. Кинорежиссёр Александр Довженко совет ёзувчиларининг иккинчи Бутуниттифоқ съездида шундай деган эди: «Мен халқларнинг қардошлиги ғалаба қозонишига ишонаман, коммунизмга ишонаман, аммо Марсга биринчи учишда сеvimли акам ёки ўғлим Олам фазосининг қандайдир жойида ҳалок бўлса, жудолик қийинчиликларини тортаётирман, деб ҳеч кимга айтмайман».

Бу сўзлар Ернинг биринчи сунъий йўлдоши вужудга келгунча айтилган эди.

Баъзан ҳатто тасаввур қилиш қийин бўлган жимликка берилиб кетардим. Меҳнат жимлигини доим яхши кўраман-да, ахир. Жимжитда фикр қилишни, жимжитда хаёл суришни яхши кўраман. Камерада қачон чиқиш мумкинлигини билмас эдим, аммо камерада чиққанимда текширувчилар менинг совуққонлигимни, осойишталигимни, психикамнинг чидамлилигини ва асабларимнинг маҳкамлигини кўриб ажабланишар эди.

«Яккалик»да ҳам, иссиқлик камерасида ҳам, центрифуга ва вибростенда ҳам қилинган машқларга ҳамма бир хилда тинч чидаш бермасди. Бу эса қийин синовларга бошқалардан кўра яхшироқ чидаган ўртоқларни танлаб олиш имкониятини берар эди. Биринчи учишга кандидат бўлган бизларнинг сонимиз тобора камайиб бормоқда эди. Бориб-бориб кимнидир бировни танлаб олиш керак эди-да, ахир. Биз ўтган синовлар Москва давлат университетига конкурс имтиҳонларидан жуда ҳам мураккаб эди. МГУга кириш учун бир ўринга ўнлаб йигит-қизлар ариза беришади, деб эшитганман.

Кетма-кет машғулот ва машқлар билан банд бўлиб, куз қандай ўтиб кетганлигини ва қиш кирганлигини сезмай қолибмиз. Шу пайт Москвада Коммунистик ва ишчи

партиялар вакилларининг кенгаши бўлиб ўтди. Кенгашда саксон бир партиянинг делегациялари қатнашди. Бу Кенгашнинг эълон қилинган Баёнотида—бутун дунё коммунистларининг марксча-ленинча программасида бундай дейилган эди: замонамизнинг энг асосий барқ қилувчи хусусияти шундан иборатки, жаҳон социалистик системаси инсоният жамияти тараққиётининг қал қилувчи факторига айланмоқда. Социалистик давлатларнинг бир лагерь бўлиб жипслашганлиги, бу лагернинг мустаҳкамланиб бораётган бирлиги ва тўхтовсиз ўсаётган қудрати умуман бутун система доирасида социализмнинг тўла ғалабасини таъминламоқда. Кенгаш ёшасига ва батамом қуролсизланиш тўғрисида Совет Иттифоқи тақдим этган программанинг амалга оширилиши инсоният тақдири учун тарихий аҳамиятга эга бўлур эди, деб таъкидлади. Бу ғоят зўр кучли ҳужжатдир. Ҳужжатда айтилган эдики, коммунистлар жаҳон миқёсида эксплуатацияни ва қашшоқликни тугатишни ва ҳар қандай уруш бўлиш имкониятини инсоният жамиятининг ҳаётидан абадий чиқариб ташлашни ўзларининг тарихий вазифалари деб ҳисоблаш билан чекланиб қолмай, шу билан бирга янги жаҳон уруши даҳшатларидан инсониятни ҳозирги даврнинг ўзида халос қилишни ҳам ўзларининг тарихий вазифалари деб биладилар.

Шу тарихий ҳужжатни ўқир эканман, ўз ҳаётим халққа хизмат қилишга нечоғлик қаратилса, ўшанчалик маънолик бўлишига ишонардим. «Совет фани жаҳон цивилизациясини ривожлантиришда бутун бир давр эҳди, космосни ўзлаштиришни бошлаб берди, социалистик лагернинг иқтисодий ва техника қувватини намоён қилмоқда»,— Кенгашда айтилган бу сўзлар биз бўлғуси космонавтлар учун муҳим эди. Бу таъсирли сўзларни ўқир эканмиз, Ватан олдидаги масъулиятимизнигина эмас, балки бутун социалистик лагерь олдидаги, бутун дунё коммунистлари олдидаги масъулиятимизни ҳам ҳис қилдик. Яқинда одамнинг космосга учирилиши нуқул тинчлик мақсадларини кўзларди. Ҳеч қандай ҳарбий асбоб-аслаҳалари бўлмаган космик кема-нинг ўзи ҳам, учушга кўраётган бутун тайёргарлигимиз характери ҳам бизни шунга ишонтирарди. Одамнинг муваффақият билан учирилиши халқимиз тинч сиёсатининг тантанаси, ер юзидаги барча тинчликсевар кишиларнинг ғалабаси бўлган бўлур эди.

Халқимизнинг тинчликка, ижодкорликка интилиши амалда тасдиқланмоқда эди. Етти йилликнинг тигант корхоналари кетма-кет ишга тушиб турарди. Магнитогорск металлургия комбинатида «2500» маркали қудратли прокат станининг қурилиши тугалланган; дунёда энг катта Кривой-Рог домнаси ишлай бошлаган; «Қозоғистон Магниткаси» — Темир-товдаги металлургия заводида биринчи кокс батареясининг қурилиши тугалланган; Балхашдаги кон-металлургия комбинатида дунёда биринчи циклон печи металл эрита бошлаган эди. Ушакунларда мен ўртоқларим — ҳарбий учувчилардан, шужумладан Борис Федорович Вдовиндан ҳам бир неча хат олдим. Уларнинг хатига қараганда, Қуролли Кучларимизни яна анча қисқартиш тўғрисидаги Қонунга мувофиқ, ҳарбий хизматдан бўшаб, запасга кетишибди, улар ўзлари учун янги соҳа — заводлар, фабрикаларда, қишлоқ хўжалигида ишлаб олган таассуротлари билан ўртоқлашар эдилар. Вдовинлар энди Калугада, яъни К. Э. Циолковский ижод этган жойда яшаб; ўқитувчилик қилишаётган экан. Улар ўз қизлари Иринка ҳақида ёзишиб, унинг катта бўлиб қолганлигини ва мени эслаётганлигини айтишган эди. Валя билан биз жавоб хатимизда қизимиз Леночка ҳам тета-поя қилиб юраётганлигини, укаси ёки синглиси туғилишини кутиб турганлигимизни ёздик.

1960 йилнинг 1 декабрида учинчи космик кемамиз космосга парвоз қилди. Бу кема бортида Пчелка билан Мушка деган итлар, шунингдек бошқа майда жониворлар, ҳашаротлар ва ўсимликлар бор эди. Одамни учиршдан олдин ўтказилаётган тадқиқотлар программаси қатъий планга мувофиқ олиб борилмоқда эди. Бу кемани учирш бизга янги қимматли маълумотлар берди. Аммо ҳамма иш силлиқ бора бермади. Йўлдош кема ҳисобда кўрсатилмаган траектория бўйича пастга тушганидан йўқолиб кетди. Мутахассислардан баъзилари йўлдош кеманинг муваффақиятсиз тушганлиги ҳақидаги хабар бизда ёмон таассурот қолдиради, деб қўрққан эдилар. Биз бўлсак, бу қонуний бир нарса бўлмай, балки тасодифий ҳодиса эканлигини, ҳаёт ўйлаганингдан кўра мураккаброқ эканлигини тушунардик. Катта маблағлар сарфлаб қурилган йўлдош кема ҳайф кетган эди. Аммо бундай улуг ишда чиқим бўлиши турган гап.

Машғулотларимиз жадал давом этаверди. Ҳаммамиз космик кема кабинасининг макетида тобора кўп машқ қилиб, янги уйга ўрганган каби, унга ўрганиб турдик. Биз ҳар бир кнопкага ва тумблерга ўрганар, учиб вақтида зарур бўладиган ҳамма ҳаракатларни машқ қилар, бу ҳаракатларни автоматизм даражасига етказар эдик. Истаган пайтда нима қилиш кераклигини қўлимиз ўзи биларди.

Космик кемани қўлда бошқариш, ориентация, ерга қўниш, шунингдек терморегуляция, ҳавони кондициялаш, босимни идора этиш системаларини ишлатиш маҳоратини ҳосил қила бордик. Кемани контроль қилиш ва бошқариш аппаратлари билан ишладик. Олимлар ҳар бир ҳаракатимизни пухта ўйлаб кўрган эдилар. Космонавтнинг Ер билан бошқа-бошқа каналлар ва турли усуллар билан алоқа қилишига доир машқларга кўп вақт берилди. Мантиқий фикр юритиб ва тамомилан аниқ сўзлар ва рақамларни ҳам кам ишлатиб, ўз мушохидаларимизни борт дафтарига ёзиб туришимиз керак эди. Ўзимизни Ерни айланиб чиқаётган чинакам кема ичида тургандай ҳис қила ва тасаввур эта билар эдик. Бу эса машғулотларимизга маъно берар эди.

Учиш ҳақидаги топшириқнинг турли вариантларини ишлаб чиқмоқ учун инженерлар аъло даражадаги тренажер-стенд қурган эдилар. Бу стенд моделловчи ақлли электрон машиналар билан жиҳозланган эди. Кабинадаги креслога ўтирар экансан, қаршингда асбобларнинг стрелкаларини кўрасан, тоҳ ёнаётган, тоҳ ўчаётган ранг-баранг таблолар учиб вақтида рўй бериши мўмкин бўлган вазиятнинг реал ўзгаришларини гавдалантиради. Шу онда радио орқали сўзлашиб турар экансан, гаплар магнитофон лентасига ёзилаверади, иллюминаторлар, оптик ориентатор орқали кузатиш олиб борасан, глобусга қараб ориентировка қиласан, борт дафтариини тўлдирасан... Қайрилиб қарашга улгурсанг бас!

Нормал учиб ҳамма ҳисобларга мувофиқ бориши керак эди, шу сабабли уни кабина макетида гавдалантириш билангина қолмай, ҳар хил аварияли вариантлар ҳам гавдалантирилар эди. Хуллас, учибда бўлиши мўмкин бўлган ҳодисаларнинг ҳаммаси ерда қилиб кўрилмоқда эди. Бунинг устига, кабина тешилиб қолган тақдирда космонавтнинг ҳаётини ва ишлаш қобилияти-

ни сақлайдиган ҳимоя скафандри, гермошлём ва термо-қўлқоп кийиб олинарди. Шу кийимда туриб овқатни ҳам ер, сувни ҳам ичардик.

— Шундай машқ қилгандан кейин,— дейишарди ўртоқларим менга,— группа старшинаси бўлганим учун,— қулай центрифугада машқ қилишдан кўра кўпроқ чарчайсан.

— Ҳеч боқиси йўқ,— дея тинчлантирардим уларни,— кута биладиган кишига ҳамма нарса ўз вақтида муҳайё бўлади.

Пчелка билан Мушканинг ҳалок бўлгани муносабати билан қолган доғни ўз-ўзимизча тан олишга чўчир эдик, аммо бу доғ қолаверди. Ернинг оғирлиги олти ярим тоннача келадиган оғир сунъий йўлдоши муваффақият билан учирилганлигини, сўнгра бир ҳафтадан кейин бундай йўлдошдан космик ракета старт қилиб, планеталараро автоматик станцияни Венера планетасининг траекториясига олиб чиққанлигини эшитиб билишимиз биланоқ бояги доғ тамомила унутилиб кетди. СССР Давлат гербининг сурати солинган вимпелни олиб чиққан бу станциянинг муваффақиятли учирилиши Қуёш системасининг планеталари сари биринчи йўл очган эди.

Ўша вақтда ҳамма ишим жойида эди. Фақат Валяни ўйлаб, кўнглим тинчимас эди. Шу кунларда кўзи ёриши керак эди. Бу гал ўғил туғар деб кутсам, ўзи қиз кутар эди. Ваянинг аҳволи қандай экан? Тинчликмикан? Мен жуда банд бўлганимдан, ёнида қололмас эдим.

Еттинчи мартда Валя қиз туғди.

Тўққизинчи мартда эса ўртоқларим менга шундай дейишди:

— Биласанми Юра, туғилган кунингга яна бир совға бор...

— Қандай совға экан?— деб сўрайман.

— Тўртинчи йўлдош кемани учиришти...

Тўртинчи космик йўлдош кема ўз пассажирлари — Чернушка лақабли ит ва бошқа жониворлар билан ўша кунгек Ерга қайтиб келипти. Бу йўлдош кема кичикроқ бўлиб, учувчи креслосига ўрнатилган манекени ҳам бор эди. Уни учиришдан асосий мақсад — космик кеманинг ва унга ўрнатилган ҳамма системаларнинг, — одамнинг учини учун зарур шароитни таъминлайдиган асбоб-ан-

жомларнинг нечоғлик пухта ясалганлигини текшириш эди. Одамнинг космосга учиб пайти жуда яқин қолганлиги ҳамма нарсадан кўриниб турарди.

Бир неча кундан кейин Никита Сергеевич Хрущёв Қўриқ ўлка қишлоқ хўжалиги илғорларининг кенгашида Ватанимиз тарихидаги янги шонли саҳифа — қўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида тапириб, шундай деди: «Биз аминмизки, ичига одам тушган биринчи космик кема космосга парвоз қиладиган вақт яқинлашиб қолди!» Энди тез кунда биронтамиз старт қилишимиз керак, деб бемалол айтса бўлар эди. Ҳам суйинардик, ҳам пича ваҳм қилардик.

Аммо, одамни космосга учуришга тайёргарлик бизнинг мамлакатимиздан ташқарида ҳам бормоқда эди. Америка Қўшма Штатларида шундай тайёргарлик олиб борилмоқда эди. Чет эл матбуоти Ернинг Америкада ишланган йўлдошлари ва космик ракеталар муваффақиятли ва муваффақиятсиз учурилиб турганлигини кўпдан бери хабар қилиб турар эди. Канаверал бурнидан ракетада космосга учурилиб, эсон-омон қайтиб келган шимпанзе маймунининг суратини «Лайф» журналида кўрган эдик. Америка телеграф агентликлари «Редстоун» ракетасининг тумшугига ўрнатилган қўнғироқсимон тор капсулада космосга учуриш учун еттита кандидат танлаб олинганлигини хабар қилган эдилар. Бу ракета 115 миля баландликка кўтарилиши керак эди. Ракетанинг учуши ҳаммаси бўлиб чорак соатга мўлжалланганди.

Тез орада «Меркурий» лойиҳасининг директори шунини маълум қилди: америкалик етти астронавtdан учтаси танлаб олинди — Жон Хершел Гленн — 39 ёшда, денгиз пийёда аскарларининг подполковниги, Огайо штатидаги Нью-Конкорд шаҳрида туғилган; Виржил Айвен Гриссом — 34 ёшда, ҳарбий ҳаво кучларининг капитани, Индиана штатидаги Митчелл шаҳрида туғилган; Алан Бартлет Шепард — 37 ёшда, 3-ранг капитан, Нью-Гэмпшир штатидаги Ист-Дерри шаҳрида туғилган. Юнайтед Пресс Интернейшнл агентлигининг хабар беришича, учала астронавт «кўпгина медицина ва техника маълумотлари» асосида танлаб олинган эди. Учуриладиган бу кандидатлар авиацияда илмий тадқиқотлар соҳасида кўпдан бери ишлаётган ҳарбийлар эди. Улар йигирма икки ойдан бери махсус таълим олмоқда эдилар.

Глени билан Гриссом иккинчи жаҳон уруши даврида авиацияда хизмат қилган, кейинчалик эса Кореяда жанг қилган эдилар. Шепард Тинч океандаги эсминецда хизмат қиларди. Америка матбуоти уларнинг суратларини ва таржимаи ҳолларини босиб чиқариб, Гленн қайиқда юришни яхши кўради, Гриссом балиқ овига қизиқади, Шепард эса коньки отишни ва сувда чанғи учишни севади, деб хабар қилган эди.

АҚШда планлаштирилаётган ракетада баллистик траектория бўйлаб учиш аслда космосга учиш бўлолмас ва, афтидан, сенсация мақсадларини кўзлар эди. Совет олимлари ва конструкторлари энди космонавтика кандидатлар бўлган бизнинг группамиз ҳам қатнаштирилаётган ишларнинг аввал бошиданоқ ўз кучгайратларини бошқа йўлга солиб, Ернинг оғир сунъий йўлдошларини ва йирикроқ космик кемаларни вужудга келтирмоқда эдилар. СССРда космик учишларни ривожлантириш асосий йўли шундан иборат эди. Бош Конструктор биза, фақат шу йўл билангина одамни космик фазога учираш масаласини ҳал этиш мумкин, деяри эди.

«Редстоун» ракетасида учишга тайёрланаётган даядил америкалик йигитлар бизни қизиқтирмасдан қололмас эди, албатта. Биронтамыз эртами-кечми шу йигитлардан қайси бири билан бўлса-да учрашиб, кўрган-кечирганларимизнинг ҳаммаси ҳақида гапиришармиз, деб ишонардик. Космосга учиш мамлакатларимизни яқинлаштира олади деб билардик ва, албатта, космосга биринчи бўлиб совет кишиси уцади, деб ишонардик. Бунинг учун ҳамма асослар бор эди.

— Шарқ қуёшга ғарбдан кўра яқинроқ, — деб ҳазил қилишарди дўстларим, Америка газеталари ва журналларини титиб кўриб.

Уша вақтда америкалик учувчи Фрэнк Эверестнинг «Ҳаммадан тез учган киши» деган китоби қўлимга тушди. Авторнинг номи таниш эди. Мисли кўрилмаган кучгайрат сарфлаб, ўз орзусига етган шу иродали кишининг ёзганларини ҳавас билан ўқиб чиқдим.

«Космоснинг забт этилиши» деб ном қўйилган ўн учинчи бобгача ҳаммаси яхши борди. Шу бобни ўқиб чиқишим биланоқ нафрат ва жирканиш аралаш ҳисси бошдан кечирдим. Эверест шундай деб ёзган эди:

«Космосни биринчи бўлиб забт этадиган киши Ерга

ҳукмронлик қилади, деб қаттиқ ишонаман. Кишилар тақдирини кучли ва катта мамлакат ҳал қилиши шарт эмас. Ҳатто кичкина ва бирмунча қувватсиз мамлакат ҳам, атом зарядлари жойланган ва бошқариладиган снарядлар ўрнатилган космик кема ёрдами билан жаҳонга ҳоким бўлиб қолиши мумкин. Бу мамлакат космик кемага ва ядро қуролига эга бўлган ҳолда душманга космосдан туриб ҳужум қила олади, айтилиши вақтда қарши зарбага учрамайди. Бу мамлакатнинг галаба қозониши муқаррар бўлади».

Эверест қайси кичик мамлакат ҳақида тапирган экан, Аденауэр Германиясини назарда тутаетганикин? Ҳар қалай, бу сафсатадан уччига чиққан ошкора фашизм ҳиди қаттиқ анқиб турар эди.

Совет кишилари космосга интилар эканлар, бошқа мамлакат ва халқларни қул қилишни хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Ҳукуматимизнинг ва давлатимиз бошлиғи Никита Сергеевич Хрушчевнинг фоят кўп куч ва ғайратлари уруш тайёрлашга эмас, балки тинчликни сақлаб қолишга қаратилган.

Совет халқининг космосни эгаллаши Ватанимиз фани ва техникасининг гуруллаб ривожланиши билан боғланган. Космик кемаларда учиб кўпгина саволларга ва, эҳтимол, одамзод ақлини энг кўп ҳаяжонлантираётган — Коинот (Олам) қандай пайдо бўлган, деган саволга ҳам жавоб қайтаришда фанга ёрдам беришини ўйлар эдим. Одамнинг космосга чиқиши, шунингдек яқин планеталарга учиб бориши ҳаётнинг пайдо бўлишидек яна бир муҳим проблемани ҳам ечишга ёрдам беради.

Эҳтимоллар назариясига кўра, биологик ҳаёт мавжуд бўлган Еримизга ўхшаш миллионлаб планеталар бор. Узоқ ўтмишнинг буюк мутафаккири Жордано Бруно тирик мавжудотлар яшайдиган дунёлар кўп, деган идеяни айтган эди. Улуғ рус олими Михайло Ломоносов ҳам ана шу дадил идеяни кенг ривожлантирган ва тарғиб этган эди. Кўп планеталардаги фикрловчи мавжудотлар, эҳтимол, кишилар тарихидан кўра узоқроқ тарихга эга бўлса ва тараққиёт жиҳатдан юқори босқичда турган бўлса ажаб эмас.

Ташқарида баҳор нафаси сезилиб турарди. Оиламизда баҳор кайфияти ҳукм сураб эди: иккинчи қизчам туғил-

ди, унга баҳор муносабати билан Галочка деб исм қўй-
дик. Мен қизчамни қўлимда кўтариб, уйда юрар экан-
ман,

Галочкахон, жон-қизчам
Ширин-шакар дўндиқчам,

деб алла айтардим.

Аммо гўдакни эркалаб ўтиришимга тўғри келмади —
космодромга жўнаб кетиш керак эди. У ерда учувчи
креслосига манекен ва тажриба ҳайвонлари жойланган
космик кемамиз сўнгги контроль мақсадида учиришга
тайёрланмоқда эди. Космодром қатнов йўлларида чет-
даги жуда катта хўжалиқдир. Унда инженерлар ва тех-
никлардан иборат малакали ходимлар хизмат қилиша-
ди. Космик кемалар ўрнатилган қудратли ракета-
лар шу ерда монтаж қилинади ва учиришга тайёрланади.
Улар шу ердан осмонга парвоз қилади.

Бизга хол-хол малла итни кўрсатишди. Уни қў-
лимга олдим. Вазни олти килограммдан ошмас эди.
Уни силадим. Ит талтайиб, қўлимни ялади. У жонажон
қишлоғимда болалик давримда ўзим ўйнаб юрган хона-
ки итимизга жуда ўхшар эди.

— Лақаби нима?

Ҳали лақаб қўйилмаган — қандайдир синов номери
билан юрган экан. Космосга номсиз, паспортсиз пасса-
жирни юбориш қандай бўлар экан? Бундай иш қаерда
бўлган! Шу онда бизга итга ном қўйинглар, деб так-
лиф этишди. Итларга қўйиладиган маълум лақаблар-
дан роса ўнтасини айтиб чиқдик. Лекин ҳаммаси ҳам,
ниҳоятда ёввош бўлган бу малла итга мос келмас эди.
Шу пайт мени чақириб қолишди, итни ерга қўйиб:

— Хайр, оқ йўл бўлсин, Звездочка, — дедим.

Ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси: итнинг номи Звез-
дочка бўлақолсин деб розилик билдиришди. Кейин итни
газеталарга ҳам шундай деб ёзишди.

Космодромда минора ёки маякка ўхшаб кўтарилиб
турган жуда катта иншоотга қандайдир муаттар ва ма-
роқ аралаш ҳис билан қараб турардим. Иншоот атрофи
да гивирсиб юрган кишилар жуда кичкина кўринарди.
Учирувчи ракетани ва космик кемани стартга тайёрлаш
йўлида сўнгги марта қилинаётган ишларни ҳавас билан
кузатиб турдим. Звездочка ва унинг ҳамроҳларини
лифтда кўтаришиб, ўзининг жипс ёпиладиган каби-
на-

сига жойлашди. Ҳамма системалар қайта-қайта текшириб кўрилди. Белгиланган вақт келди. Кемани учиринишга команда берилай деб турибди.

Шу дақиқаларда мен Звездочкани эмас, балки ўзимни учинишга отлантиришпти, осмонга бўй чўзган космик кема кабинасида ўзим ўтирибман деб беихтиёр тасаввур қилдим. Кишилардан, эҳтимол, биринчи бўлиб мен учарман, деб ўйлардим.

Ракета учирилди! Уқ овозидай қисқа команда берилди. Кўп босқичли ракетанинг баланд ва оғир корпуסי каваклардан чиққан аланга ичида, тобора қаттиқ гувиллаётган двигателларнинг шовқини ичида старт майдончасидан гўё истамасдан кўтарилмоқда. Ракета худди тирик, ақлли шавжудот каби қандайдир ўйга ботиб, бир-икки секунд салгина титраб, ердан кўтарилади ва тўсатдан, тезлик билан, орқасида олов гирдобини қолдириб кўздан ғойиб бўлади, осмонга худди қалам билан чизгандай ёрқин из туширади. Ҳаммаси ўйлаганимдай бўлиб чиқди.

— Сени ҳам шундай кузатамизми, Юрий?— дейишарди ўртоқларим менга.

Кўрганларимни кун бўйи ўйлаб юрдим. Кема планетамизни айланиб чиқиб, мўлжалланган районга қайтиб келиб улгурган эди. Мутахассислар — биологлар билан медиклар — бемалол учиб келган Звездочка атрофида парвона бўлиб юрардилар. Мен бўлсам кўз ўнгимда бўлган воқеаларни ва яқин орада, эрта-индин менинг ҳам учишим кераклигини ўйлаганим-ўйлаган эди. Стартда эшитилган гумбур-гумбур овози ҳали қулоғимдан кетмас, ракетанинг орқасида қолдирган баланд аланга тўлқинлари кўз ўнгимда ҳали ҳам паға-паға бўлиб кўтарилиб турарди. Аммо мен бундан чўчимас, балки завқ қилар эдим. Люберци заводининг баланд бўйли хушмўйлов бригадири айтган сўзлар ёдимга тушди. Биз ҳунармандлар эриган чўяннинг иссиғидан орқага тисарилганимизда бригадир қувноқлик билан шундай деяр эди:

— Олов кучли, сув оловдан кучли, ер сувдан кучли, одам эса ҳаммасидан кучли!

Уйда Валя нега бундай хурсанд эканлигимни ва умуман ҳамма вақт қаерда йўқолиб кетаётганлигимни суриштириб қолди.

— Космосга учаман... Бир чемодан кийим тайёрлаб қўй,— деб ҳазил қилмоқчи бўлдим.

— Аллақачон тайёрлаб қўйганман,— дея жавоб берди Валя. Унинг ҳамма гапдан хабари бsrлигини тушундим.

Қизчаларни каравотчаларига ётқизиb, овқатга ўтирдик, шу пайт жиддий гаплаша кетдик. Ҳа, одамнинг космосга биринчи учиб пайти яқин қолди ва, эҳтимол, мени учирашар, дедим.

— Нега сенинг ўзингни учирашар экан?— деб сўради Валя.— Ёр-биродарларинг хафа бўлишмасмикин?

Нима учун мени учирашлари мумкин эканлигини Валяга қўлимдан келганча тушунтириб бердим. Валянинг тўсатдан жиддийлашган чеҳрасига, нигоҳига, лаблари титраганига ва овози ўзгарганига қараб, унинг шу билан ҳам фахрланиб, ҳам юраги увишиб турганлигини ва мени ҳаяжонлантиришни истамаётганлигини кўриб турардим. Тун бўйи мижжа қоқмай, сўзлашиб чиқдик, ўтмишни эсга олдик ва келажак планларини тузиб қўйдик. Қизларимизнинг вояга етиб, турмушга чиқишини, невараларимизни эркалашимизни кўз ўнгимиздан ўтказдик, урушсиз, жанжалсиз турмуш қаршимизда намоён бўлди, коммунизм даврида турмуш қанақа бўлади деб тасаввур қилсак, ўшандай турмушни кўз олдимизга келтирдик.

Тўйиб-тўйиб тапиришганимиздан кейин Валядан, олдимда турган синовга нима дейсан, деб сўраганимда у, комсомол қиз қандай жавоб бериши лозим бўлса, ўшандай жавоб берди:

— Ўзингга ишонсанг — учавер!.. Ҳаммаси жойида бўлади...

12 АПРЕЛЬ ЧОРШАНБА КУНИ

...Старт пайти яқинлашиб қолган. Бизни ҳа демай Байконур космодромга жўнатишлари керак эди. Ҳали ҳам сабрим чидамас, баъзан кутиш жонимга тегар эди. Мен учадиган кемага «Восток» деб ном берилганидан хабарим бор эди. Қуёш шарқдан чиқиб, кундузги ёруғлик шарқдан юрар экан, тун зулматини ҳайдаб боради, кемага шунинг учун «Восток» деб ном беришган бўлса керак.

Жўнаб кетишимиздан олдин хайрлашув учун партия мажлиси бўлди. Ҳамма биринчи учибга мени тайинла-

шар деб ўйлар эди. Космодромга жўнаб кетадиганлар ҳам, қоладиганлар ҳам сўзга чиқишди.

— Сизга яхши ниятда, дўстона ҳавасимиз келаяпти... Эсон-омон учишингизни истаймиз... Космосдан қайтиб келганингиздан кейин мағрурланиб, кибрланиб кетмангиз, ҳамиша ҳозиргидай камтар бўлингиз,— дейишарди мажлисда сўзга чиққан ўртоқлар.

Менга сўз беришди. Мен шундай дедим:

— Биринчи космонавтлар қаторига ўтганимдан хурсандман ва шу билан фахрланаман. Олдингилар қаторида бўлишга кучимни аямай ҳаракат қилиб келдим. Коммунист ўртоқларимни ишонтириб айтаманки, партия ва ҳукуматнинг топшириғини муносиб равишда бажармоқ учун кучимни ҳам, меҳнатимни ҳам аямайман, ҳеч нарса билан ҳисоблашмайман. Космосга учишга пок виждон билан ва бу топшириқни коммунист қандай бажариши керак бўлса, ўшандай бажаришга зўр иштиёқ билан жўнайман... Космик кемани вужудга келтирган ва уни КПСС XXII съездига бағишлаган олимлар ва ишчиларнинг кўпсонли коллективларига қўшиламан.

Мажлисда кўп сўз бўлмади, у митингга ҳам бир оз ўхшаб кетди. Ҳамма ҳаяжонланар эди. Уруш вақтида коммунистлар ўз ўртоқларини фронтга худди шундай самимий ва чин қалбдан узатишган бўлса керак.

Космодромга бир неча космонавт учмоқда эди. Ҳар қандай ҳодиса рўй бериши мумкин эди. Космосга учадиган биринчи кандидатнинг кўзига хас тушиши ёки температурасининг ярим градус кўтарилиши ёки томирининг одатдагидан бешта ортиқ уриши унинг ўрнига ҳар жиҳатдан тайёрланган бошқа космонавтни учуриш учун кифоя эди. Космодромга жўнаб кетаётган ўртоқлар учишга мен каби тайёр турар-эдилар. Старт белги-ланган кун ва соатда, муайян дақиқада берилиши керак эди. Космодромга биз билан бир неча мутахассис ва врач ҳам жўнашди.

Учиш мўлжалланган кунга яқин Москвани айланиб келдим. Мавзолей ёнида турганимда бошдан кечирган ҳаяжоним космодромга етиб олгунимча йўл-йўлакай эсимга тушиб турди. Ҳаётда ҳал қилувчи қадам босишдан олдин Қизил майдонни, Кремлни, Ленинни бориб кўриш совет кишиларининг ички эҳтиёжи бўлиб қолган. Етуклик аттестатини олган йигит ва қизлар қўлма-қўл ушлашиб, ёрқин июнь кечаларида Қизил майдонда

юришади. Бундан йигирма йил илгари, даҳшатли қирқ биринчи йилда Москва халқ лашкарларининг полклари фронтга жўнаш олдида Мавзолей ёнидан ўтишган. Совет кишилари Москвага қаердан желишмасин, Қизил майдонга албатта борадилар. Чет эллик дўстларимиз ҳам шундай қилишади.

Дарё қирғовидан Кремль деворлари бўйлаб оҳиста қадам ташлаб юрдим. Спасск минорасининг курантлари занг урганда Қизил майдонни кесиб ўтдим. Қўлимни чеккамга қилиб, Мавзолей ёнида тўхтадим, қоровул қандай алмашинишини кўрдим. Каптарларнинг учишидан ва Кремль саройи устида шамолда ҳилпираб турган Давлат байроғининг шитирлашидан ором олиб, дунёда тенгги йўқ шаҳарни секин кезиб юрдим.

Теварак-атрофда баҳор яқинлигини сезган кишиларнинг тангир-гунгури эшитилиб турибди. Минглаб одамлар рўпарамдан келар ва мени ўзиб кетар эдилар. Ҳеч кимнинг мен билан иши йўқ эди, ҳали тарихда кўрилмаган жуда катта воқеага тайёргарлик кўриляётганлигини ҳеч ким билмасди. «Ўйлаган ишимиз амалга ошганда халқимиз нақадар хурсанд бўлар экан!» — деган фикр хаёлимдан ўтди.

Уша жуни кечасиёқ космодромга учиб кетдик. Командиримиз, врач ва мураббиймиз, фавқулодда дилбар ва хушмуомала киши — Евгений Анатольевич ҳам биз билан бирга учиб кетди. Учувчилар соғлиғи ҳақида йигирма йилдан бери жон куйдираётган бу киши биринчи кунданоқ биз билан ишлаётган эди. Ўзи айтганидек, титмаган житоби қолмаганди. У ҳар биримизни ўзимиздан кўра кўпроқ биларди. Совет Иттифоқи Қаҳрамонларидан бири, кўпгина машҳур учувчиларни тарбиялаб етиштирган Николай Петрович Каманин ҳам биз билан бирга космодромга учиб кетаётганлиги димоғимизни чоғ қилмоқда эди.

Самолёт деразасидан ташқарида кўпирган булутлар паға-паға бўлиб ўйнар, баҳордагидек қори эриб пўрсиллаб турган, баъзи жойларидан эса ҳали қор кетмаган ер булутлар орасидан мўралаб турар эди. Пастга қарар эканман, ота-онамни, Валяни, Леночка ва Галинкани хаёлимдан ўтказдим. Учиб келганимдан кейин нима қилишимни кўз олдимга келтирдим, шу юнда: ўқийман, деган қарорга келдим. Ёнимда энг қадрдон дўстим — Иккинчи Космонавт ўтирарди. У ажойиб учув-

чи, коммунист бўлиб, партия ташкилотимиз партияга қабул қилган, виждони пок, деярли болалардай хушчақчақ эди. У ҳам пастда ёзиллаб ўтаётган ерга қараб гуларди, мен нимани ўйлаётган бўлсам, у ҳам, эҳтимол, ўшани ўйлагандир. Гоҳо кўзимиз кўзимизга тушар ва бир-биримизни сўзсиз тушунганимиздан илжайиб қўярдик. Асабийлашмаслигимиз учун училишимизни олдиндан айтиб қўйиш гўё ярамайди деб ўйлаганлар беҳуда ҳадиксирашган экан. Мен ҳам, ўртоғим ҳам истаган тайтда «Восток» кабинасидан жой олишга тайёр турар, ўзимизни бардам сезардик.

Иккинчи Қосмонавт рўпарамда ўтирар эди, унинг ўйчан чиройли юзига, кенг пешонасига, юзига салгина тушиб турган юмшоқ сариқ сочларига тикилиб беихтиёр завқ қилиб турар эдим. У ҳам мендай машқ қилган, эҳтимол, мендан ҳам каттароқ иш қила олар эди. Уни бошқа, мураккаброқ ўқишга асраб, биринчи ўқишга оборишмаётган бўлса ҳам ажаб эмас.

Қосмодромда бизни кутиб туришган экан. У ерда биз сўлгина таниш мутахассисларни ва Бош Конструкторни кўратдик. Қосмонавтика Теоретиги ҳам қосмодромга келди — космик сафар расчётларини тузишга раҳбарлик қилган машҳур совет олимини ўзаро шундай ном билан атаар эдик. Қосмонавтика Теоретиги ҳаминша Бош Конструктор билан бирга юрар эди. Бу одамлар ҳеч қачон гинчимаслигини тушунардик. Улар ҳаминша янгилик қидирадилар, ҳаминша жасорат кўрсатадилар. Совет фанининг ана шу икки паҳлавони ва уларнинг ягона дадил фикрини амалга ошириш йўлида ишлаган олимлар ва инженерларнинг катта коллективлари ижодий ҳамкорлик қилганликлари туфайлигина космик кема вужудга келтирилган, унинг планетамиз атрофини айланиб Ерга эсон-омон қайтиб келиш йўли топилган эди.

Қосмодромга «Восток»ка старт берилиш олдидадан келиб келдик. Бу ердаги ҳамма нарсаси завқлантирар ва мароқлантирар эди. Бу ерда бошланг бўлиб, фуражкани қўлда ушлаб юргинг келарди. Космик ракеталарни учуриш ва уларни учаётган вақтида кузатиш учун ерга тартиб билан жойлаштирилган установкалар, эҳтимол, космик кеманинг ўзидан ҳам мураккаброқ бўлса керак.

Вақт тез ўтар эди. Эртага учамиз деган кун келди. Бизга тўла-тўқис дам беришди. Магнитофон ишлаб турар, ором берувчи ёқимли музыка садолари теварак-

атрофга оҳиста ёйилар эди, кечқурун бир марта бильярд ўйнадик. Ўйин узоққа чўзилмади. Уч киши: доктор ва бизлар иккаламиз кечқурунги овқатни едик. Бир неча кундан бери «космосдагидай» овқатланар: тубикларни қисиб, тотли, тўйимли овқатни оғзимизга тортардик. Учиш ҳақида сўзлашмадик, болалик давримиз, ўқиган китобларимиз, келажагимиз ҳақида гапиришдик. Суҳбат ҳазил-мutoйиба тарзида борди, бир-биримизга тегишдик. Ҳеч кимда ҳеч қандай шубҳа қолмаганди.

Бош Конструктор кириб келди. У ҳар қачонгидай жонкуяр, очик кўнгил эди. Ҳеч нимани сўрамасдан шундай деди:

— Беш йилдан кейин касаба союз путёвкеси билан космосга учса бўлади.

Қаҳ-қаҳ уриб кулишдик. Қайфиятимиз унга ёқди. Бош Конструктор қўлидаги соатига қия қараб, тез чиқиб кетди. Унинг чеҳрасида ташвишдан нишон ҳам кўрмадим. У ўзига қандай ишонса, менга ҳам шундай ишонган эди.

Врач физиологик функцияларни қайд қиладиган еттита датчикни баданимга ёпиштириб қўйди. Бу иш узоққа чўзилади, ғашингни келтиради, аммо мен ўрганиб қолганман: машқлар вақтида баданимизга шундай датчикларни неча марталаб ёпиштиришган эди.

Соат 21 дан 50 минут ўтганда Евгений Анатольевич қон босимини, температурани, томир тепишини текширди. Ҳаммаси жойида — босимим: 115 билан 75, температурам: 36,7; томирим минутига 64 марта урмоқда.

— Энди ётинглар,— деди у.

— Ётгин дейсизми? Хўп бўлади,— қуллуқ қилиб жавоб бердим ва ўрнимга ётдим.

Мен ётган хонадаги иккинчи койкада Иккинчи Қосмонавт ҳам ётди. Бир неча кундан бери битта жадвалга мувофиқ яшар ва ҳар тўғрида эгизак ака-укаларга ўхшардик. Ростдан ҳам ака-укалар эдик: эндиликда ўзимиз умримизни тиккан битта улуг мақсад бизни қондош биродорлардай яқинлаштирган эди.

Икки-учта ҳазил гаплардан айтишдик. Евгений Анатольевич кириб қолди.

— Йигитлар, балки, ухлашингизга ёрдам бериш керакдир?— деб сўради у қордай оппоқ халатининг чўнтагига қўлини тиқиб.

Уйқу дори ичишдан баравар воз кечдик. Евгений

Анатольевичнинг чўнтагида, балки, уйқу дорилари бўлмагандир ҳам: дори ичишдан воз кечишимизга ишончи комил эди. У яхши врач бўлганидан ўз қарамоғидаги кишиларнинг эҳтиёжларини биларди. Боши оғриган бир учувчи Евгений Анатольевичдан пирамидон сўраганда, у сода порошогини берган, учувчи эса сода порошогини ичиб, бош оғриғи таққа қолган, деган гаплар юрар эди.

Етти минутлардан кейин ухлаб қолибмиз.

Евгений Анатольевич ярим соатдан кейин биз ухлаб ётган хонага кирса, мен чалқанча ётиб кафтимни лунжимга қўйиб, донг қотиб ухлаётган эканман,— буни учиб келганимдан кейин айтиб берди. Иккинчи Космонавт ўнг ёнбошини босиб тинч ухлаб ётган экан. Кечаси доктор яна бир неча марта хонамизга кириб чиқибди, аммо биз пайқамабмиз, унинг айтишича, бирон марта ҳам ағдарилиб олмабмиз. Мен қаттиқ ухладим, мени ҳеч нарса безовта қилмади ва ҳеч нарса тушимга кирмади. Кечаси соат учда Бош Конструктор келипти, эшикдан қараб ва ухлаётганимизга ишониб, бир оғиз сўз айтмасдан кетипти. Бош Конструктор «Москва» журналининг сўнгги сонини қўлида кўтариб юрган эди, деб ҳикоя қилишди. У кўзига уйқу келмай, тун ярим кечадан ошганда ҳам ўқиб юрган экан.

Евгений Анатольевич мижжа қоқмай, тун бўйи уйнинг атрофида айланиб юрипти. Йўлдан ўтган автомашиналар ва бу ерга монтаж цехидан салгина эшитилиб турган товушлар уйқумизни бузмасин деб ташвиш қилипти; биз бўлсак янги туғилган чақалоқлардек ухлаб ётар, қулоғимизга ҳеч нарса кирмас эди. Буларнинг ҳаммасини кейин эшитиб билдик.

Соат 5 дан 30 минут ўтганда Евгений Анатольевич биз ухлаб ётган хонага кириб, елкамдан секингина тортди.

— Юра, турадиган вақтинг бўлди,— деган овозни эшитдим.

— Туриш керакми? Хўп бўлади...

Дарров ўрнимдан турдим; марварид гуллар ҳақида ўзимиз тўқиган шўх қўшиқни айтиб, Иккинчи Космонавт ҳам турди.

— Қандай ухладинглар?— доктор сўради.

— Ўзингиз ўргатгандай ухладик,— жавоб бердим мен.

Одатдагидай жисмоний зарядка қилиб ювингандан кейин нонушта қилдик — трубалардаги қийма гўшт, қорағат қиёми, кофени истеъмол қилдик. Учишдан олдинги медицина назорати ва физиологик функцияларни текширадиган асбобларнинг қайд қилган маълумотларини текшириш бошланди. Ҳаммаси жойида экан, шу тўғрида медицина протоколи ҳам тузилди. Космик кийимларни кийиш пайти келди. Иссиқ, юмшоқ ва енгил, ҳаворанг комбинезонни кийдим. Сўнгра ўртоқларим ёрқин зарғалдоқ тусли ҳимоя скафандримни кийгизишга тушишди. Орбитада кема кабинаси ҳатто тешилиб қолган тақдирда ҳам, бу скафандр ишлаш қобилиятини сақлаб қолишимга имкон берар эди. Скафандрдаги ҳамма асбоб ва аппаратлар ҳам текшириб олинди. Бу процедура анча узоқ вақтни олди. Бошимга оқ шлемофон, устидан — гермошлём кийиб олдим. Гермошлёмга «СССР» ҳарфлари йирик қилиб чиройли ёзилган эди.

Мени учишга кийинтирганлардан бири — хизмат кўрсатган парашютчи Николай Константинович эди. У космонавтларни парашютда мураккаб сакрашларга ўргатганди. Николай Константиновичнинг маслаҳатлари қимматли эди: у космик кемадаги креслога ўхшайдиган ва махсус парашют асбоби ҳам бўлган кресло билан самолётлардан бир неча марта катапультла қилган эди-да, ахир. Бу айниқса шунинг учун муҳим эдики, космосга биринчи учиш программасига мувофиқ, кема қўниш учун ноқулайроқ жойга тўғри келганда эҳтиёт шарти билан бир оз баландликда космонавтнинг кема бортидан катапультла қилиб тушиши, сўнгра ўз креслосидан ажралгандан кейин парашютда ерга қўниши варианти қабул қилинган эди. Кема эса нормал ҳолда қўнар эди.

Бош Конструктор келди. Уни ташвишланган ва чарчаган ҳолда биринчи кўришим шу бўлди — кечаси билан ухламай чиққанлиги таъсир қилган бўлса керак. Шунга қарамай, унинг маҳкам юмилиб турган қаттиқ лаблари атрофида юмшоқ табассум ўйнар эди. Уни отамдай қучоқлаб олгим келди. Бир неча тавсия ва маслаҳатлар берди, бундай маслаҳатларни ҳали ҳеч қачон эшитмаган эдим, бу маслаҳатлар учиш вақтида иш бера оларди. Назаримда, космонавтларни кўриб ва улар билан сўзлашиб, тетикроқ бўлиб қолдим.

— Ҳаммаси соз бўлади, ҳаммаси жойида бўлади,— дедик биз Иккинчи Қосмонавт билан барабар.

Махсус жиҳозланган автобус келди. Мен «космик» креслодан жой олдим. Бу кресло космик кема кабинасидаги қулай креслога ўхшар эди. Скафандрда ҳавони янгилайдиган асбоблар бор, бу асбобларга электр энергияси ва кислород бериб турилади. Ҳавони янгилайдиган асбоблар автобусга ўрнатилган ток манбаларига уланган эди. Ҳамма асбоблар яхши ишлаб турар эди.

Автобус тош йўлдан учиб борарди. Жами йигирма миллион от кучига барабар келадиган қувватли олтита двигателъ ўрнатилган ракетанинг осмон билан ўпишган кумуш ранг корпусини узоқдан кўриб турар эдим. Старт майдончасига яқинлашганимиз сайин ракета худди ўсгандай тобора катта кўринар эди. Ракета жуда катта маякка ўхшар, уфқдан кўтарилаётган қуёшнинг биринчи нури ракетанинг ўтқир учида жилваланиб турарди.

Об-ҳаво учиш учун боп эди.

Осмон мусаффо кўринар, фақат узоқлардагина патсимон булутлар марвариддай ялтираб кўринарди.

— Миллион километр баландликда миллион километр кўринади,— деган сўзни эшитдим. Фақат учувчи шундай дея олар эди.

Старт майдончасида Қосмонавтика Теоретигини ва Бош Конструкторни кўрдим. Бу уларнинг энг машаққатли куни эди. Улар ҳар қачонгидай ёнма-ён турар эдилар. Уларнинг маънодор чехралари сўнгги ажинига-ча эрталабки ёруғда очиқ кўринарди. Қосмосга биринчи саёҳат ўтказадиган Давлат комиссиясининг аъзолари, космодром ва старт командасининг раҳбарлари, олимлар, етакчи конструкторлар, содиқ дўстим — Иккинчи Қосмонавт ва бошқа космонавт ўртоқларим ҳам шу ерда эди. Бошланаётган янги куннинг ёруғ нурлари ҳамма ёққа таралмоқда эди.

— Қандай ҳушчақчақ қуёш!— хитоб қилдим мен.

Шимолда биринчи марта учганим, пушти ранг қор босган сопкаларнинг самолёт тагида тез югургани, кўлларнинг кўкимтир томчилари сачраган ер, гранит қояларга урилиб турган кўмкўк совуқ денгиз ёдимга тушди.

— Нақадар чиройли!— деган гапни беихтиёр айтиб юборгандим.

— Асбоблардан кўзингизни узманг,— деган эди ўша вақтда звено командири қатъий оҳангда.

Бу воқеага кўп вақт бўлган, энди бўлса эсимга тушди — ҳаяжон ўз йўлига, аввало ишни кўзлаш керак...

Тоқатсизлик кучая борди. Кишилар хронометрларга қараб турар эдилар. Ниҳоят, кема ўрнатилган ракета космосга учишга беками-кўст тайёр деб рапорт беришди. Космонавтни кабинага ўтқозиш, барча системаларни сўнгги марта текшириб кўриш ва ракетани учуриш қолган эди.

Мамлакатимизда саноатнинг яхши танилган раҳбарларидан бири — Давлат комиссиясининг Раисига яқин бориб, шундай дедим:

— Учувчи Гагариң «Восток» космик кемасида биринчи учишга тайёр!

— Оқ йўл! Муваффақият тилаймиз!— деб жавоб берди у ва қўлимни маҳкам қисди. Унинг овози қаттиқ эмас, аммо хушчақчақ, ёқимли бўлиб, отамнинг овозига ўхшаб кетарди.

Мен кемага қарадим, шу кемада бир неча минутдан кейин мислсиз сафарга жўнаб кетишим керак. Кема кўркам эди, локомотив, пароход, самолёт, саройлар ва кўприкларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли эди. Бу гўзаллик мангу бўлиб, бутун дунё кишиларига, келажакдаги ҳамма замонларга қолади, деган фикр хаёлимдан ўтди. Қаршимда техниканинг ажойиб самарасигина эмас, таъсирли санъат асари ҳам турар эди.

Кема кабинасига лифтда кўтарилишдан олдин матбуот ва радио учун баёнот бердим. Барча маънавий кучларим тўлиб-тошганлигини яққол сезиб турар эдим. Табиат музыкасини бутун вужудим билан эшитиб турар эдим: ўтларнинг оҳиста шитирлаши шамол шовқини билан алмашинди, шамол шовқини эса бўрон вақтида қирғоққа урилган тўлқинларнинг шов-шувига сингиб кетар эди. Вужудимда туғилаётган бу куй бошимдан кечаётган хилма-хил ҳисларни акс эттирар, илгари мен турмушда ҳеч қачон ишлатмаган қандайдир фавқулодда сўзларни вужудга келтирар эди.

— Қадрдон дўстлар, яқин ва нотаниш кишилар, ватандошлар, барча мамлакатлар ва қитъаларнинг кишилари!— дедим мен.— Бир неча минутдан кейин қудратли космик кема мени Қоннотнинг узоқ фазоларига олиб кетади. Старт олдидаги шу сўнгги дақиқаларда

сизга нима десам экан? Бутун умрим ҳозир менга бир ажойиб дақиқага ўхшаб тўйилмоқда...

Фикримни йиғиштириб олиш учун тўхтаб олдим. Ўтган умрим кўз олдимда намоён бўлди. Чўпонларга колхоз молларини боқишда ёрдам бериб яланг оёқ юрган болалик чоғим эсимга тушди... Биринчи марта Ленин сўзини ёзиб, ўқиб юрган кезларим... Биринчи опокани тайёрлаган ҳунармандлик даврим... Диплом устида ишлаган студентлик чоғим... Давлат чегарасини қўриқлаб юрган учувчилик даврим... кўз ўнгимга келди.

— Илгари ўтган ҳамма умрим, қилган ишим шу дақиқага бағишланган эди,—«Сен биринчи бўлиб учасан» деб айтишгандан кейинги кунларда қайта-қайта ўйлаб қўйган шу гапларимни айтдим.

— Узоқ вақтдан бери зўр бериб тайёрланганимиз — синов соати жуда яқин қолган ҳозирги пайтда ҳисларни ажратиб тушуниб олиш қийинлигини ўзингиз тушунасиз. Тарихда биринчи бўлган шу учини менга таклиф этишганда бошдан кечирган ҳисларимни айтиб ўтиришимнинг ҳожати бормикин? Йўқ, бу хурсандликнинг ўзгинаси эмас эди. Ифтихорми? Йўқ, бу ифтихорнинг ўзгинаси эмас эди. Мен катта бахтга сазовор бўлмоқда эдим. Космосга биринчи бўлиб бориш, табиат билан мисли кўрилмаган даражада яккама-якка олишишдан каттароқ нарсани орзу қилиш мумкинми?

Атроф жим-жит. Магнитофон лентаси худди шамолда ўтларнинг шитирлашига ўхшаш овоз чиқариб, айланиб турар эди.

— Аммо, шундан кейин мен зиммамга тушган жуда катта масъулият ҳақида ўйлаб кетдим. Кишиларнинг авлодлари орзулаган ишни биринчи бўлиб қилиш, инсониятга космос йўлини биринчи бўлиб очиб бериш... Зиммамга тушган вазифадан кўра мураккаброқ вазифани айтиб беринг-чи. Бу бир ўзимнинг, ўнлаб кишиларнинг, коллективнинг олдидаги масъулиятгина эмас. Бу бутун совет халқи олдидаги, бутун инсоният олдидаги, шу инсониятнинг ҳозирги ва келажаги олдидаги масъулият эди. Шунга қарамай, бу учини азм қилаётган эканман, унинг сабаби фақат шуки, мен коммунистман, орқамда ватандошларим — совет кишиларининг мислсиз қаҳрамонлик намуналари турибди.

Шу пайт Чапаев билан Чкалов, Покришқин билан Кантария, Курчатова билан Гаганова, Турсунқулов би-

лан Мамай... кўз ўнгимда намоён бўлди. Ҳа, уларгина эмас, балки барча совет кишилари чуқур ва покиза бир чашмадан — Ленин таълимотидан ҳаётий куч олиб келдилар ва олмоқдалар. Биз, космонавтлар ҳам, ленинчи Коммунистлар партияси тарбиялаётган бутун ёш авлодимиз ҳам ўша чашмадан қониб-қониб сув ичдик.

Бир лаҳза ўйлаб қолдим, фикримни тез йиғиштириб олиб, сўзимни давом эттирдим:

— Топшириқни аёло даражада бажармоқ учун бутун иродамни тўплайман деб биламан. Вазифамнинг масъулиятли эканлигини тушуниб, Коммунистик партия ва совет халқининг топширигини бажармоқ учун кучим борича ҳаракат қиламан.

— Космосга учишга жўнар эканман, бахтлиманми? Албатта, бахтлиман. Ҳамма замонларда ва даврларда кишилар янги кашфиётларда қатнашишни юксак бахт деб билганлар-да, ахир...

Мен микрофон устига қараб турар, устозларим ва дўстларим: Бош Конструктор, Космонавтика Теоретиги, Николай Петрович Каманин, азиз, дилкаш Евтений Анатольевич, Иккинчи Космонавтнинг очиқ чехраларини кўриб туриб, гапирмоқда эдим...

— Космосга бу биринчи учишни коммунизм кишиларига, яъни совет халқимиз аллақачон қадам қўйган ва, мен ишонаманки, ер юзидаги ҳамма кишилар ҳам қадам қўядиган жамият кишиларига бағишлашни истайман.

Бош Конструктор секингина соатига қараб олганини пайқадим. Сўзни қисқа қилиш керак эди.

— Ҳозир стартгача саноқли минутлар қолди,— дедим мен.— Сиз, кадрдон дўстларга, кишилар узоқ сафарга жўнай туриб, ҳамиша бир-бирларига айтганидек, хайр дейман. Ҳаммангизни, танишларни ва нотанишларни ҳам, узоқ-яқинларни ҳам, қучоқлаб олгим келаяпти.

Кабинага кириладиган тунука майдончада турар эканман, Ерда қолаётган ўртоқларим билан хайрлашиб, иккала қўлимни кўтариб, табриклайдим ва:

— Яқин орада кўришгунча хайр!— дедим.

Дала шамолининг ҳиди келиб турган кабинага кирдим, мени креслога ўтқозишди, эшикни овоз чиқармасдан ёпиб қўйишди. Кундузги қуёш нурлари билан эмас, балки суңий нурлар билан ёритилган асбоблар ёнида ёлғиз ўзим қолдим. Кемадан ташқарида янада қиммат-

ли бўлиб қолган азиз Ерда нима қилишаётган бўлса, ҳаммасини эшитиб турардим. Тунука майдончани ҳам олиб қўйишди, жимлик чўкди. Мен хабар бердим:

— «Ер», мен — «Космонавт»ман. Алоқани текшириб бўлдим. Бошқариш пультидаги тумблерларнинг бошланғич ҳолати — белгиланганича. Глобус — ажралиш жойида. Кабинадаги босим — бир, намлик — 65 процент, температура — 19 градус, хонадаги босим — 1,2, ориентация системаларидаги босим — нормал. Қайфиятим яхши. Стартга тайёрман.

Учишнинг техника раҳбари учишга бир ярим соатлик тайёргарлик эълон қилди. Сўнгра бир соатлик, ярим соатлик тайёргарлик эълон қилинди. Старт берилишига бир неча минут қолганда телевизион установка экранида юзим яхши кўриниб турганини, тетиклигимдан ҳамма хурсанд бўлаётганини ўзимга айтишди. Томирим минутига 64 марта ураётганлигини, минутига 24 марта нафас олаётганлигимни ҳам айтишди.

Мен жавоб бердим:

— Юрагим нормал ураётир. Ўзимни яхши сезаяпман, қўлқопимни кийдим, гермошлёмни ёпдим, стартга тайёрман.

Двигателларни ишга солиш ҳақидаги ҳамма командалар ўзимга ҳам эшитилиб турди.

Ниҳоят, учишнинг техника раҳбари команда берди:

— Подъём!

Мен жавоб бердим:

— Кетдик! Ҳаммаси жойида борапти. Қайфиятим яхши.

Кўзим соатга тушди. Стрелкалар Москва вақти билан соат 9 дан 7 минут ўтганини кўрсатар эди. Визз этган шовқин ва тобора кучаяувчи гувиллаш овози қулоғимга кирди, баҳайбат кеманинг бутун корпуси зириллаб, старт қурилмасидан оҳиста, жуда секинлик билан кўтарилаётганини сездим. Гувиллаш овози реактив самолёт кабинасида эшитиладиган шовқиндан қаттиқ эмас, аммо унда биронта ҳам композитор нотага олмаган шундай кўп янги куй ва оҳанглар бор эдики, буларни ҳеч қандай соз, ҳеч қандай одам овози гавдалантира олмаса керак. Ракетанинг бақувват двигателлари ўтмишда яратилган энг улуғвор куйлардан кўра кўпроқ ҳаяжонлантирувчи ва ажойиб келажақ куйларини яратмоқда эди.

Ўта юкланишлар оша бошлади. Енгиб бўлмайдиган қандайдир куч мени креслога тобора кўпроқ қадаб қўяётганлигини сезиб турдим. Гарчи кресло вужудимни босаётган ғоят зўр юкнинг таъсирини жуда камайтирадиган қилиб ўрнатилган бўлса ҳам, қўл-оёқни қимирлатиш қийин эди. Бу ҳолат узоққа чўзилмай, кема тезлигини ошириб орбитага чиқиб олгунча давом этишини билардим. Ўта юкланишлар тобора ошаверди. «Ер» эслатиб қўйди:

— Ердан кўтарилганингизга етмиш секунд бўлди. Мен жавоб бердим:

— Сўзингизни тушундим: етмиш. Табиатим равшан. Учишни давом эттираётирман. Ўта юкланишлар ошиб бормоқда. Ҳаммаси соз.

Тетик жавоб бердим, ўзим бўлсам, наҳотки атиги етмиш секунд ўтган бўлса?— деб ўйлаб кетдим. Секундлар минутлардек узун эди.

«Ер» яна сўради:

— Ўзингизни қандай ҳис қилаётирсиз?

— Кайфиятим яхши, сиздан сўрасак?

«Ер»дан жавоб беришди:

— Ҳаммаси жойида.

Ер билан уч канал орқали икки томонлама радиолоқа қилиб турдим. Бортдаги калта тўлқинли переносчикларнинг частоталари 9,019 мегагерц ва 20,006 мегагерц, ультра қисқа тўлқинлар диапазонида эса 143,625 мегагерц бўлди. Радиостанцияларда ишлаб турган ўртоқларимнинг овозларини шу қадар равшан эшитдимки, улар худди ёнимда тургандай туйиларди.

Зич атмосфера қатламларидан ўтгач бош обтекатель ажралиб, қаергадир ён томонга учиб кетди. Иллюминаторларда узоқдаги ер юзи кўринди. Шу пайт «Восток» кемаси кенг Сибирь дарёси устидан учиб ўтмоқда эди. Дарёдаги оролчалар ва офтоб тушиб турган тайгали қирғоқлар баралла кўриниб турди.

— Нақадар чиройли-я!— ўзимни босолмай яна хитоб қилдим ва шу онда шаштим қайтди: табиат гўзалликларига маҳлиё бўлиб кетмасдан, зарур ахборот бериш — менинг вазифамдир. Бунинг устига, «Ер» шу заҳоти навбатдаги хабар беришни сўраган эди.

— Сўзингизни равшан эшитаётирман,— деб жавоб бердим.— Табиатим равшан. Учиш яхши давом этмоқ

да. Ўта юкланишлар ошмоқда. Ер, ўрмон, булутларни кўриб турибман..

Ўта юкланишлар ҳақиқатан ҳам тобора ошмоқда эди. Аммо организм уларга секин-аста кўника борди, ҳатто центрифугада ҳам бунчалик ўта юкланишлар бўлмагандай туйилди. Машқ қилган кезларимизда вибрация ҳам ортиқроқ бўлган эди. Хуллас, одамлар жуда ҳам муболаға қилганича даҳшат йўқ экан.

Кўп босқичли космик ракета шу қадар мураккаб иншоотки, уни маълум ва машҳур кишилар ҳам бирон нарсага таққослашга қийналадилар, ҳолбуки ҳамма нарса таққослаш йўли билан билиб олинади. Ёқилғи ёниб тугагач ракетанинг ишлаб бўлган қисмига эҳтиёж қолмайди ва у, ортиқча юк бўлмаслик учун, автоматик равишда ажралиб кетади ва улоқтириб юборилади, ракетанинг қолган қисми эса учиш тезлигини ошира беради. Совет ракетасининг двигателлари учун енгил ва ихчам ёқилғи топган олимлар билан инженерларни ҳеч қачон кўрган эмасман. Аммо белгиланган орбита сари тобора юқорига жўтарилар эканман, шу пайт уларга раҳмат айтиб, қўлларини маҳкам қисгим келарди. Мураккаб двигателлар ғоят аъло даражада, Кремль курантидек аниқ ишлаб турарди.

Ракета босқичлари ўзидаги ёқилғи тамом бўлган сайин кетма-кет ажралиб кета берди, пировардида мен шундай хабар бердим:

— Топшириққа мувофиқ, кема учирувчи ракетадан ажралиб кетди. Кайфиятим яхши. Кабина параметрлари: босим — бир, намлик — 65 процент, температура — 20 градус, хонадаги босим — бир, ориентация системаларидаги босим — нормал.

Кема космосдаги кенг йўлга, яъни орбитага чиқиб олди, муаллақлик бошланди — бу ҳолатни болалик давримдаёқ К. Э. Циолковский китобларидан ўқиб билган эдим. Аввалига бу ҳис ғалати туйилди, аммо унга тез кўникиб, ўрганиб қолдим ва учиш ҳақида берилган программани бажара бердим. «Қизиқ, учаётганим ҳақида хабар беришса, Ердаги кишилар нима дейишар экан», деган фикрни хаёлимга келтирдим.

Муаллақлик — ҳаммамизга, Ердаги кишиларга бир мунча ғалати туйиладиган ҳодисадир. Аммо организм ҳамма аъзоларини жуда енгил ҳис қилиб, муаллақликка тез мослашади. Шу пайт менинг аҳволим нима бўл-

ди? Мен креслодан қўзғалиб, кабина шипи билан поли ўртасида осилиб қолдим. Бу ҳолатга ўтиш жуда текис борди. Гравитация таъсири йўқола бошлагач ўзимни жуда яхши ҳис қилдим. Бирданига ҳамма нарса енгил бўлиб қолди. Қўлларим ҳам, оёқларим ҳам, бутун вужудим ҳам гўё ўзимникига ўхшамасди. Уларнинг ҳеч қандай вазни йўққа ўхшарди. Утирганингни ҳам, ётганингни ҳам билмайсан, гўё кабинада осилиб, муаллақ турганга ўхшайсан. Қоқиб қўйилмаган нарсаларнинг ҳаммаси ҳам учиб юради; уларга қараб турар экансан, худди туш кўраётгандай бўласан. Планшет ҳам, қалам ҳам, блокнот ҳам учиб юрар эди... Шлангдан тўкилган суюқлик томчилари эса шар шаклига кириб, фазода эркин ҳаракатланиб турди ва кабина деворларига текканда, гўё тулға шудринг ўтиргандай ёпишиб қолди.

Муаллақлик одамнинг ишлаш қобилиятига таъсир этмайди. Мен мутгасил ишлаб турдим. Кеманинг асбоб-анжомларига қараб, иллюминаторлар орқали кузатиб турдим, борт дафтарини тўлдириб бордим. Мен скафандрнинг ичида туриб, гермоқўлқопни ечмасдан, оддий тош қалам билан ёзиб турдим. Ёзиш осон бўлди, борт дафтарининг қоғозига жумлалар кетма-кет тушаверди. Қаерда ва қандай вазиятда эканлигимни бир дақиқа унутиб, қаламимни ёнимга қўйган эдим, у дарҳол ёнимдан учиб кетди. Мен қаламни «тутиб олиб» ўтирмадим, кўрганларимнинг ҳаммасини баланд овоз билан сўзлаб бердим, магнитофон эса сўзларимни айланиб турган камбар лентага ёзиб турди. Мен телефон ва телеграф орқали Ер билан бир неча канал орқали радиоалоқа қилишни давом эттирдим.

«Ер» пастда нима кўраётганлигим билан қизиқди. Реактив самолёт жуда баландда учганда планетамиз қандай кўринса, ҳозир ҳам тахминан ўшандай кўринмоқда, деб айтдим. Тоғ тизмалари, йирик дарёлар, катта сидирға ўрмонлар, доғга ўхшаб туйиладиган ороллар, денгизлар бўйидаги қирғоқ линияси баралла кўринарди.

«Восток» беноён Ватанимиз устидан тез учиб борарди, мен Ватанимга нисбатан фарзандлардай жўшқин муҳаббат ҳис қилдим. Ватанимизга бутун дунё халқлари умид билан қараб турар эканлар, биз, Ватан фарзандлари ўз мамлакатимизни севмасдан тура олаимизми? Яқингинада қашшоқ ва қолоқ бўлган мамлакатимиз

қудратли индустриал ва колхозлашган давлатга ай-ланди.

Коммунистик партия уюштирган ва тарбиялаган совет халқи эски дунё кулини ўзидан қоқиб ташлаб, баҳодир қўлларини ёзди ва Ленин очиб берган йўлдан олға қараб ҳаракатлана борди. Қудратли халқимиз партия раҳбарлигида меҳнаткашлар ҳокимиятини ўрнатди, дунёда биринчи Совет давлатини барпо этди.

Она-Ватан ўз фарзандларининг қаҳрамонлик намуналари билан бизни ўқитиб ўргатди, болалик давримизданоқ энг яхши ва олийжаноб ҳисларини бизга сингдира борди. Бизнинг мамлакатимиздан ҳам каттароқ мамлакат ер юзида йўқ. Бизнинг мамлакатимиздан кўра бойроқ мамлакат йўқ. Совет Иттифоқидан кўра чиройлироқ мамлакат йўқ.

Ватанга садоқат идеяларининг энг қадимги тўплами бўлган «Игор жангномаси»ни болалик давримда мириқиб ўқиган эдим. Танаффус вақтларида синфдаги география картаси ёнида туриб, улуг рус дарёлари: Волга, Днепр, Обь, Енисей, Амурнинг мамлакатимизнинг қудратли вужудини кўк томирлардай чулғаб олганлигини томоша қилиш, узоқ саёҳат ва сафарларни орзу қилишни яхши кўрар эдим. Мана умримдаги энг катта сафарга чиқиб, ер шарини айланиб учмоқдаман! Уч юз километр баландликда учар эканман, менга космосни биринчи бўлиб кўриш ва кўрган-кечирганларимни кишиларга биринчи бўлиб ҳикоя қилишдек жуда катта бахт берган партия ва халққа фикран ташаккур изҳор қилдим.

Мен булутларни ва уларнинг узоқдаги азиз Еримизга тушган енгил сояларини кўрдим. Қайси бир лаҳзада ўзимни колхозчи ўғлидай ҳис қилдим. Тим қора осмон ҳайдаб қўйилган ва юлдузлар дони сепилган далага ўхшаб кўринди.

Юлдузлар худди қайта-қайта элаб саралангандай тоза, ярқирар эди. Қуёш ҳам ниҳоятда ёрқин, унга оддий кўзни ҳатто қисиб ҳам қараб бўлмайди. Қуёш Ердан кузатганимиздагига қараганда, неча ўн марта, балки, юзларча марта ёрқин кўринарди. Қуюв цехида ишлаганимда эритилган металлни кўп кўрганман. Қуёш шундай металлдан ҳам ёрқин эди. Қуёш нурларининг кўзни қамаштирувчи нурларини сусайтирмақ учун ил-

люминаторларга вақт-бавақт эҳтиёт пардаларини тушириб қўярдим.

Ойни кузатгим, космосда унинг қандай кўринишини билгим келарди. Аммо афсуски, учган вақтимда Ой ўроғи мен кўрган доирадан четда эди. «Ҳечқиси йўқ,— дея ўйлаб кетдим,— уни келгуси гал учганимда кўрарман».

Осмонгина эмас, Ер ҳам кузатилди. Сув юзи қандай кўринади? Сал ялтирайдиган қорамтир доғларга ўхшаб кўринади. Планетамизнинг шар шаклида эканлиги сезиладими? Ҳа, албатта! Уфққа қараб турганимда Ернинг ёруғ юзидан тимқора осмонга ўтишда кескин чегара борлигини кўрдим. Ер қуюқ рангдор бўёқлари билан кўзни қувнатар эди. Ер чиройли кўкимтир шуъла билан ўралган. Сўнгра бу шуъла секин-аста йўқолиб, феруза, кўк, гунафша ранг бўлиб қолади ва пировардида қопқора тусга киради. Рангларнинг шу тариқа жилваланиши жуда чиройли, нашъалидир.

Кабинага Ватанимиз куйлари кириб келди, қадрдон ашулачилар севган қўшиқларимдан бири — «Амур тўлқинлари»ни ижро этганликларини эшитиб турдим. Америкаликларнинг: «Одамга космик фазонинг қандай таъсир этишини ҳеч ким олдиндан айтиб беролмайди. Фақат бир нарса маълум — одам космосда зерикади ва ёлғизлик сезади» деб ёзганлари эсимга тушди. Йўқ, мен зерикмадим ва ёлғизлик сезмадим. Мен космосда учар эканман, ишлаб турдим, ўз мамлакатим билан бир жон-бир тан бўлиб яшадим. Радио, худди киндак каби, мени Ер билан боғлаб турди. Мен командалар қабул қилдим, кемадаги барча системаларнинг ишлаётгани ҳақида хабарлар бериб турдим, Ердан келган ҳар бир сўзда халқ, ҳукумат, партиянинг ёрдамини сезиб турдим.

Асбобларнинг кўрсатишларига ҳамиша диққат билан қараб турар эканман, «Восток» кемаси қатъиян белгиланган орбита бўйлаб ҳаракатланиб, планетамизнинг қоронғи, ҳали Қуёш ёритмаган қисми устидан уча бошлаганини аниқладим. Кема сояга тез ўтиб олди. Дарҳол зимистон бошланди. Афтидан, океан устидан учиб ўтар эдим, чунки пастда чароғон шаҳарларнинг тилларанг милтиллаши ҳам кўринмас эди.

Ғарбий ярим шарни кесиб ўтар эканман, Колумбни хаёлимга келтирдим. Колумбнинг қийналиб ва машақ-

кат тортиб Янги дунёни кашф этганлигини, уни эса Америго Веспуччининг номи билан Америка деб аташганини, Веспуччи «Янги ерларнинг тасвири» деган китобининг ўттиз икки саҳифаси учун мангу ном қолдирганлигини ўйлаб кетдим. Бу тарихий хато ҳақидаги повести бир вақт Стефан Цейг китобидан ўқиган эдим.

Америка ҳақида ўйлар эканман, бизнинг кетимиздан космосга чиқишга интилаётган йигитларни эсласдан қололмадим. Мен нима учундир, Алан Шепардга бошқалардан кўра кўпроқ хайрихоҳ бўлганим учунми, ҳар қалай уни биздан кейин космосга чиқади деб ўйлардим. Шепард ўзининг икки шериги каби Корейда жанг қилган эмас. Америкалик космонавтлар тинчлик ишига биз қилаётгандай хизмат қилишармикин, ёки уруш тайёрлаётганларнинг қуллари бўлиб қолишармикин? Ер юзининг халқлари Никита Сергеевич Хрущевнинг оқилона таклифини ўқиб олиб, бутун куч-ғайратларини умумий ва доимий тинчликка эришишга қаратсалар, қандай яхши бўлур эди.

Соат 9 дан 51 минут ўтганда автоматик ориентация системаси ишга солинди. «Восток» кемаси соядан чиққандан кейин ориентация системаси Қуёшни қидириб топди ва кемани Қуёшга тўғрилади (ориентация қилди). Қуёш нурлари Ер атмосферасидан ўтиб, уфқ ёрқин зарғолдоқ тусга кирди, бу тус секин-аста камалакнинг ҳамма рангларига: ҳаворанг, кўк, гунафша; қора рангга ўтди. Рангларнинг бундай хилма-хиллигини тасвир этиб бўлмайди! Рассом Николай Рерих чизган расмларнинг худди ўзидагидек дейсан!

Соат 9 дан 52 минут ўтди. Горн бурни районида учар эканман, шундай хабар бердим:

— Учиш нормал бормоқда, ўзимни яхши сезаяпман. Бортдаги аппаратлар туппа-тузук ишлаб турибди.

Учиш графигига қараб текшириб кўрдим. Вақтга аниқ риоя қилинган. «Восток» кемаси соатига 28.000 километрга яқин тезлик билан учиб борар эди. Ерда туриб, бундай тезликни тасаввур қилиш қийин. Учган вақтимда на очлик, на чанқов ҳис қилдим. Аммо, белгиланган программага мувофиқ, маълум вақтда овқат едим ва махсус сув таъминоти системасидан сув ичдим. Медицина фанлари академияси ишлаб чиққан рецептларга мувофиқ тайёрланган овқатни едим. Овқатни худди ердагидек тановул қилдим; фақат битта нарсга ха-

лал берди, у ҳам бўлса шуки, оғизни кенг очиб бўлмас эди. Организмнинг аҳолини Ердан гарчи кузатиб туришгани ўзимга маълум бўлса ҳам, юрагимга қулоқ солиб турардим. Муаллақлик шароитида томир тегиши ва нафас олиш нормал; кайфим чоғ бўлди, фикр қилиш ва ишлаш қобилиятим тўла сақланди.

Комбинезонимга енгил, қулай датчиклар ўрнатилган эди, бу асбоблар физиологик параметрларни — юрак биотоклари, томир деворининг тегиши — пульс ўзгаришлари, кўкрак қафасининг нафас ҳаракатларини электр сигналларига айлантириб турди. Кучайтирувчи ва ўлчовчи махсус системалар учишнинг ҳамма босқичларида нафас олиш ва қон айланишини таърифлаб берувчи импульсларни радиоканаллар орқали Ерга кўриб турди. Шу тариқа, кайфиятимни ўзимдан кўра Ердагилар кўпроқ билиб туришди.

Ракета старт қурилмасидан ажралиб кетган пайтдан бошлаб, унинг барча мураккаб механизмларини ақлли автоматик системалар бошқараверди. Бу системалар рулни буриб, ракетани белгиланган траектория бўйича ҳаракатланишга мажбур этар, двигатель установакани бошқариб, зарур тезлик берар, ракетанинг ишлаб бўлган босқичларини улоқтириб ташлар эди. Автоматика кема ичида зарур температурани сақлар, кемани фазода ориентировка қилар, ўлчов асбобларини ишлашга мажбур этар, бошқа кўпгина мураккаб масалаларни ечар эди. Шу билан бирга кеманинг учишини қўлда бошқариш системаси менинг ихтиёримда бўлди. Зарур тумблерни ишга солиш билан «Восток» кемасининг учишини ва қўнишини бошқариш менинг қўлимга ўтар эди. Ер устида тез учиб бораётган «Восток» кемасининг қаерда турганлигини бортдаги асбобларга қараб, яна бир марта текширишимга тўғри келар эди. Сўнгра кеманинг қўниш жойини мўлжаллашим, бошқариш дастасининг ёрдамила кема ориентациясини сақлашим ва зарур пайтда тормоз берувчи установакани ишга солишим керак эди. Ҳозир буларнинг ҳаммасига эҳтиёж қолмади — автоматика беками-кўст ишламоқда эди. Олимлар ҳамма ишни ўйлаб қўйган ва салмоқлаб кўрган эдилар.

Бош Конструктор бизга космик кемалардаги ҳар бир деталнинг оғирлигини ва габаритларини камайтириш учун олиб борилаётган кураш ҳақида, автоматика соҳасида ишлаётган совет олимлари неча мингларча

элементлари бўлган системаларни барпо этаётганлик-лари ўзгарувчи шароитга мослаша оладиган тез со-зланувчи қурилмалар ясаётганликлари ҳақида сўзлаб берган эди. У ёшларга хос завқ билан тапириб, бизга кўп элементли бошқариш системалари ҳақида сўзлаб берганди, лекин бу элементлар системанинг ниҳоятда пухта ишлашини таъминлайди.

Бу хотираларнинг ҳаммаси миямдан бир секунд ча-маси ўтиб турди. Шуларнинг ҳаммасини эслар экан-ман, Бош Конструктор ҳақида ўйлай кетдим. Космик кемага ўз ақли, куч-ғайрати ва меҳнатини сарфлаган илмий коллективлар шу кема билан фахрлансалар ар-зийди.

Кемани қуришда қатнашган кишиларни тасаввур қилишга интилиб кўрдим, кўз ўнгимдан, Қизил майдон-да Биринчи май намойишидаги каби, меҳнаткашлар саф-саф бўлиб ўтишди. Уларнинг лабораторияларда, заводларнинг цехларида ишлаётганликларини кўриб, қўлларини қисиб туриб, раҳмат айтсам яхши бўлур эди Ер юзидаги энг ажойиб нарсa — меҳнат билан машғул бўлган киши-да, ахир.

Теварак-атрофимдаги дунёга энтикиб тикилар экан-ман, ҳамма нарсани кўришга, тушунишга ва маъносини билиб олишга ҳаракат қилар эдим. Иллюминаторларда ёрқин, совуқ юлдузлар олмос доналарига ўхшаб чақ-наб кўринди. Бу юлдузлар ҳали узоқда бўлиб, эҳтимол, ўн йиллаб учиб боришга тўғри келар, лекин барибир улар Ердан кўра орбитадан анча яқин кўринарди. Халқ-нинг жуда кўп меҳнати ва пули сарфланган космик кема — давлатнинг бебаҳо хазинасини ўзимга ишониб топширишганини англаш қувончли ва бир оз ваҳимали эди.

Ишим мураккаб эканлигига қарамай, ўйламасдан туролмасдим.

Миямга ҳар хил фикрлар келиб турди, уларнинг ҳаммаси ҳам қандайдир ёрқин, шодиёна фикрлар эди. Учишдан олдин Москвани айланиб юрганим, унинг гавжум, хушнуд кўчаларида кезганим, Қизил майдонга келиб, Мавзолей ёнида узоқ турганим эсимга тушди. Космик кема Ленин идеяларини бутун Ер бўйлаб олиб юраётгани хаёлимдан ўтди.

Соат 10 дан 15 минут ўтганда, Африка қитъасига учиб ўтишда тормоз берувчи двигателни ишга солишга

борт аппаратларини тайёрлаш тўғрисидаги команда-лар автоматик программ қурилмадан ўтди. Навбатда-ги хабарни бердим.

— Учиш нормал бормоқда, муаллақлик ҳолатига яхши бардош бераяпман.

Сўнгра кема Конго устидан учиб ўтаётганини ўйла-дим. Бу мамлакатда мустамлакачиликка қарши мардо-навор курашган, ўз халқининг бахт-саодати учун жони-ни фидо қилган Патрис Лумумбани империалистлар ваҳшиёна ўлдирган эдилар.

Аммо кўп ўйлашга вақт йўқ эди. Учишнинг охирги босқичи — Ерга қайтиш бошланди. Бу, орбитага чиқиш ва орбита бўйлаб учидан ҳам кўпроқ масъулиятли давр эди. Мен шу босқичга тайёрлана бошладим. Мен муал-лақлик ҳолатидан янги, эҳтимол, янада кучли ўта юкла-нишларга ўтишим керак эди; кема зич атмосфера қат-ламларига киришда сирти жуда ҳам қизиб кетади, — мени шундай ҳодиса ҳам кутмоқда эди. Космосга учишда шу чоққача ҳамма нарса Ергаги машқлар вақтида сина-ганимизча ўтди десам бўлади. Хўш, учишнинг сўнгги, якунловчи босқичида нима бўлади? Ҳамма системалар ҳам нормал ишлармикин, мени олдиндан кўринмаган бирор хавф кутмаётганмикин? Автоматика автомати-калигича қолади, аммо мен кеманинг турган ўрнини аниқладим, кемани бошқаришни ўз қўлимга олишга ва зарур бўлиб қолса — қўниш учун ўзим танлаган районга мустақил қўндириш учун кемани Ерга туширишга тай-ёр бўлиб турдим.

Бу учишда кеманинг ориентация системаси махсус датчиклар билан жиҳозланган офтобли система эди. Бу датчиклар Қуёшни «тутиб» олади ва унга ориента-цияланиб, кемани муайян вазиятда сақлайди, шунга кўра, тормоз берувчи двигатель установаки ҳаминиша учишга йўналган бўлиб қолади. Соат 10 дан 25 минут ўтганда тормоз берувчи двигатель установаки автома-тик равишда ишга тушди. Бу установка аъло даража-да, белгиланган вақтда ишлади. «Восток» кемаси жуда баландга кўтарилганига яраша, жуда баланддан тушаверади — кема тезликни секин-аста камайтириб, орбитадан оралиқ эллипсга ўтди. Кема зич атмосфера қатламларига кира бошлади. Кеманинг сирти тез қизиб кетди, кема сиртида авжига чиққан даҳшатли қипқизил алангани иллюминаторларга тутилган парда орқали кў-

риб турдим. Гарчи пастга қараб интилаётган олов гирдобининг ичида турган бўлсам ҳам, кабинадаги иссиқ атиги 20 градус бўлди.

Муаллақлик аллақачон йўқолиб кетди, тобора ошаётган ўта юкланишлар мени креслога қисиб қўйди. Ўта юкланишлар муттасил оша берди ва Ердан кўтарилишдагига қараганда ортиқроқ бўлди. Кема айлана бошлади, мен буни «Ер»га хабар қилдим. Кеманинг айланиши мени безовта қилиб турди, лекин тез орада кеманинг айланиши тўхтади ва кейин пастга тушиш нормал борди. Барча системаларнинг аъло даражада ишлаганлиги ва кеманинг белгиланган районга қўниш учун аниқ йўл олиб бораётганлиги равшан эди. Қувончим ичимга сиғмай, севган қўшиғимни баралла айтдим:

«...Тинглар Ватаним,
Билар Ватаним...»

Учиш баландлиги тобора камаяверди. Кема Ерга эсон-омон етиб олишига ишониб, қўнишга тайёрлик кўрдим.

Ўн минг метр... Тўққиз минг... Саккиз... Етти...

Пастда Волга лентадай ялтираб кўринди. Улуғ рус дарёсини ва унинг қирғоқларини дарров танидим. Дмитрий Павлович Мартьянов менга учишни Волга қирғоқлари тепасида ўргатган эди. Бу ердаги ҳамма нарсаси: кенг атроф ерлар ҳам, кўклам либосини кийган далалар ҳам, чакалакзорлар ҳам, йўллар ҳам, Саратов ҳам яхши таниш эди. Саратовдаги уйлар узоқда кубикларга ўхшаб тўп-тўп бўлиб турар эди.

Соат 10 дан 55 минут ўтганда «Восток» кемаси ер шарини айланиб чиқиб, белгиланган районга, Энгельс шаҳридан жануби-ғарбдаги, Смеловка қишлоғининг яқинидаги «Ленинский путь» колхозининг шудгорлаб қўйилган даласига эсон-омон қўнди. Яхши романдагидай бўлди,— умримда биринчи марта қаерда самолётда учган бўлсам, ўша ерга космосдан қайтиб келдим. Ўша пайтдан буён қанча вақт ўтди? Атиги олти йил бўлипти. Аммо мезонлар нақадар ўзгариб кетибди. Шу кун мен икки юз марта тезроқ, икки юз марта баландроқ учдим. Совет қанотлари икки юз марта ўсди!

Қаттиқ ерга қадам қўйишим билан қўлида қизчасини кўтариб турган бир аёлни учратдим. Улар чипор бузоқ ёнида турар ва менга тикилиб-тикилиб қарар эди-

лар. Уларнинг ёнига бордим. Улар менга қараб юришди. Аммо менга яқин келишган сайин қадамларини секинлатишди. Мен ҳали ҳам ёрқин зарғолдоқ тусли скафандримни ечмаган эдим. Улар менинг фавқулодда кўринишимдан чўчишди шекилли. Улар бунақа нарсани ҳали кўришмаган эди.

— Ўз кишингизман, ўртоқлар, ўз одамингизман,— дея қичқирдим мен, гермошлёмни олиб.

Улар ўрмончининг рафиқаси Анна Акимовна Тихтарова ва унинг олти ёшли набираси Рита эди.

— Ноҳотки космосдан келган бўлсангиз?— аёл унчалик ишонмасдан сўради.

— Худди шундай,— дедим мен.

— Юрий Гагарин! Юрий Гагарин!— дея қичқиришди дала шийпонидан югуриб келган механизаторлар.

Космосга учиб ерга қайтганимдан кейин биринчи марта учратганим бу кишилар—оддий совет кишилари, колхоз далаларининг меҳнаткашлари эди. Биз қадрдон кишилардай қучоқлашиб кўришдик ва ўпишдик.

Тез орада офицер бошлиқ бир группа солдатлар келишди, улар тош йўлдан юк машинасида ўтиб кетаётган эканлар. Улар мени қучоқлашди, қўлимни қисишди. Улардан кимдир биров мени майор деб атади. Мудофаа министри, Совет Иттифоқи Маршали Родион Яковлевич Малиновский менга бир босқич оша навбатдан ташқари унвон берганлигини ҳеч сўрамай тушундим. Мен буни кутмагандим, ҳаяжонланганимдан қизариб кетдим. Кимнингдир фотоаппарати бор экан, биз катта группа бўлиб суратга тушдик. Бу, учиб келганимдан кейин олдирган биринчи суратим бўлди.

Ҳарбий ўртоқлар скафандримни ечишга ёрдам беришди, мен зангори комбинезонимда қолдим. Кимдир биров менга ўз шинелини таклиф қилди, аммо мен йўқ дедим—комбинезон иссиқ ва енгил эди. Солдатлар космик кемага жуда қизиқиб қарашарди. Кема шудгорланган даланинг ўртасида, баҳор сувлари шарқираб оқаётган чуқур жардан бир неча ўн метр нарида турар эди. Мен «Восток»ни синчиклаб кўздан кечирдим. Кема ва унинг ичидаги асбоб-анжомлар бусбутун, бекамикўст эди: улардан яна космосга учиб учун фойдаланса бўлар эди. Шодлигимдан теримга сигмай суюнардим. Космосга одам биринчи марта Совет Иттифоқида учи-

рилганлигини ва Ватанимиз фани янада олға қараб кетганлигини англаб жуда хурсанд бўлдим.

Солдатлар космик кема ёнига қоровул қўйишди. Шу онда кутиб олиш группасининг мутахассислари ва космосга рекорд учишни қайд қиладиган спорт комиссарлари тушган вертолет мени олиб кетгани келди. Улар «Восток» ёнида қолишди, мен бўлсам ҳамма тўғрида Москвага маълумот бермоқ учун ўша группанинг команда пунктига жўнаб кетдим.

Қайтиб келишимни кутиб турган ўртоқларим ёнига етганимда Никита Сергеевич Хрущевдан менинг номимга телеграмма борлигини билдим. Партия Марказий Комитетининг Биринчи Секретари мени космос сафарининг тугаллангани билан қутлаган эди. Бир неча вақтдан кейин мени Сочи районида турган Никита Сергеевич Хрущев билан телефон орқали гаплаштиришди. Таниш ва қадрдон овозни эшитдим. Бу умримдаги энг катта дақиқа эди. Самимий гаплашиб кетдик.

— Мен гапингизга зўр қувонч билан қулоқ соламан, азиз Юрий Алексеевич,— деди Никита Сергеевич.

Одамнинг дунёда биринчи марта космосга учиши муваффақият билан тамомлангани ҳақидаги докладимга жавобан Никита Сергеевич мени табриклади, ўзимни қандай ҳис қилаётганим билан қизиқди, хотинингиз, болаларингиз борми, онангиз ва отангиз ҳаётми, улар қаерда, нима иш қилишяпти, деб сўради.

Никита Сергеевич хайрлашар экан, шундай деди:

— Сизни чин кўнгилдан яна бир марта табриклайман. Москвада тезроқ учрашайлик. Сизга энг яхши истакларимни билдираман.

Космосдан Ерга қайтишнинг шу ҳаяжонли дастлабки соатларида таниш ва нотаниш дўстлар билан кўпгина шодиёна учрашувлар бўлди. Уларнинг ҳаммаси менга яқин ва азиз эди. Айниқса Иккинчи Космонавт билан учрашиш таъсирли бўлди. Иккинчи Космонавт бошқа ўртоқларим билан бирга космодромдан реактив самолётга тушиб, кема қўнган районга учиб келган эди. Биз қаттиқ қучоқлашиб кўришдик.

— Хурсандмисан?— деб сўради у мендан.

— Жуда хурсандман,— жавоб бердим мен,— келгуси сафар сен ҳам шундай хурсанд бўласан...

Ҳаммамиз Волга қирғоғига жўнадик ва узоқдаги кичкина уйга етиб олдик. Бу ерда мен душга тушиб

ювиндим, тушлик ва кечки овқатимни бира тўла еб олдим—бу гал ерда, ерга хос яхши иштаҳа билан овқатландим. Волга бўйида бир оз сайр қилганимиздан кейин Иккинчи Космонавт билан бильярд ўйнадик, умримнинг ана шу ажойиб куни — бир минг тўққиз юз олтинчи биринчи йил ўн иккинчи апрелини тугаллаб, ўринга ётдик, бир неча минутдан кейин ухлаб қолибмиз,—учиш олдидан қандай донг қотиб ухлаган бўлсак, ўшандай қотиб ухлабмиз.

* * *

Космосга учишдан қайтгандан кейинги биринчи эртани ҳар галгидек жисмоний зарядкадан бошладим. Эрталабки гимнастика қилиш одатим зарурат бўлиб қолган эди. Бирон марта бўлсин бу гимнастикани менсимай қўйган эмасман. Бунинг устига бугун тетикроқ бўлишим керак эди, наинки олдимда катта кун, катта суҳбатлар, катта учрашувлар турар эди.

Эрталаб соат 10 да Волга қирғоғидаги кичкина уйга «Восток» кемасини Ер атрофидаги биринчи сафарга отлантирган олимлар ва мутахассислар йиғилишди. Уларнинг орасида Бош Конструкторни ҳам кўриб севиниб кетдим. У илжайарди, юзи яшаргандек кўринарди. Энди, одам космосга чиқиб ва планетамизни айланиб учиб уйига қайтгач, ниҳоят, ҳамма нарсасаранжом топгач, Бош Конструктор мени қучоқлаб олди, ўпиша кетдик.

Учган вақтимда кемадаги барча техник системаларнинг қандай ишлаганлиги ҳақида йиғилганларга биринчи доклад қилдим, Ер атмосферасидан ташқарида кўрган кечирганларимнинг ҳаммасини айтиб бердим. Сўзимни эътибор билан тинглашди. Қизиқиб кетиб, узоқ сўзлабман. Таассуротлар шу қадар кўп ва шундай фавқулодда эдики, уларни кишилар билан тезроқ ўртоқлашгим келарди. Ҳеч нарсани унутиб қолдирмасликка ҳаракат қилдим. Тўпланганларнинг ҳикоямга қизиққанликлари чехраларидан кўриниб турар эди. Сўнгра саволлар берила бошлади. Ҳар бир саволга мумкин қадар аниқ жавоб беришга интилдим, чунки бу космосни забт этиш йўлида кейин қиладиган ишларимиз учун жуда муҳимлигини тушунардим.

Мени олиб кетиш учун Москвадан махсус «ИЛ-18» самолёти учиб келди. Самолёт Ватанимиз пойтахтига

яқинлашиб қолганда ёнига қирувчи самолётлар саф тортиб, қўриқлаб келишди. Улар ўз вақтида ўзим ҳам учган чиройли «МИГ»лар эди. Қирувчи самолётлар бизнинг ҳаво кемамизга шу қадар яқин келишдики, учувчиларнинг чеҳраларини очиқ-равшан кўриб турар эдим. Улар менга қараб илжайишарди, мен ҳам уларга табассум қилиб қўйдим. Пастга қарадим-у, о-ҳо деб юбордим. Москва кўчалари одамга лиқ тўлиб кетган эди. Пойтахтнинг ҳамма томонларидан одамлар дарёдай оқиб келар эдилар, уларнинг тепасида эса қизил байроқлар худди елкан каби ҳилпираб турарди. Одамлар Кремль томонга оқмоқда эди.

Самолёт шаҳарнинг асосий магистраллари устидан пастлаб учиб ўтиб, Внуково аэродроми сари йўл олди. Бу ерда ҳам кутиб олувчилар сон-саноқсиз эди. Аэродромда КПСС Марказий Комитети Президиуми, СССР Министрлар Советининг аъзолари ва Совет ҳукуматининг бошлиғи Никита Сергеевич Хрущёв борлигини айтишди.

«ИЛ-18» самолёти белгиланган вақтнинг ўзида ерга қўниб, аэропортнинг марказий биноси олдига гириллаб келди. Мен янги майорлик погонлари тақилган чиройли офицерлик шинелини жийиб олдим, самолётнинг иллюминаторидати аксимга одатдагидай қарадим, машина тўхтагандан кейин очиқ эшикдан трап орқали пастга тушдим. Кишилар тўлиб-тошган ва кўндан-кўп гуллар билан безалган трибунани ҳали самолётда турган вақтимдаёқ узоқдан кўрган эдим. Самолётдан трибунагача чўғдай қизил пойондоз гилам ёзилган эди. Трибуна олдига бориш керак эди, борганда ҳам ёлғиз ўзим боришим керак эди. Мен қадам ташлаб бордим. Ҳеч қачон, ҳатто космик кема ичида турганимда ҳам, шу дақиқадагидек ҳаяжонланмаган эдим. Поёндоз жуда узун эди. Поёндоздан юриб борар эканман, таажжубдан ўзимни ўнглаб тутиб ололдим. Телевизион кўзлар, кинокамералар ва фотоаппаратларнинг объективлари остида олға қараб бора бердим. Менга ҳамма қараб турганини билиб турар эдим.

Оркестр: «Туғилганмиз муъжизакор бўлиб, эртакни рўёбга чиқармоқ учун» деган қадимий авиацион марш-ни ижро этмоқда эди, шу марш садолари остида яна беш, ўн, ўн беш қадам юришим билан Марказий Комитет Президиуми аъзоларининг чеҳраларини танидим,

отамни, онамни, Валяни кўрдим, жонажон Никита Сергеевич Хрущевнинг далда бериб қараб турганига кўзим тушди. Никита Сергеевичга яқинлашиб ва қўлимни чаккамга кўтариб, рапорт бердим:

— Ўртоқ Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитетининг Биринчи Секретари, СССР Иттифоқи Министрлар Советининг Раиси! Коммунистик партия Марказий Комитети ва Совет ҳукуматининг топшириғи бажарилганлигини Сизга хурсанд бўлиб маълум қиламан...

Баҳор гуллари хушбўй ҳид сочиб турибди. Чўккан сукунатда овозим дадилланганини билмай қолибман. Теварак-атрофда ўзимга яқин кишилар кўп эди, мен бўлсам, фақат биргина Никита Сергеевични кўриб турибман, рапорт сўзлари унда мураккаб ҳислар туғдираётганлигини кўриб турибман.

— Совет космик кемаси «Восток»да 12 апрелда инсоният тарихида биринчи бўлиб учиш муваффақиятли ўтди,— дейман, назаримда, Никита Сергеевич сўзимни чин кўнгилдан эшитмоқда эди.

— Кеманинг ҳамма асбоблари ва ускуналари пухта ва бешикаст ишлади. Ўзимни жуда яхши ҳис қиляпман. Партиямиз ва ҳукуматимизнинг ҳар қандай янги топшириғини бажаришга тайёрман,— бир оз тўхтаб ўзимни тақдим қилдим:— Майор Гагарин.

Никита Сергеевич шляпасини қўлига олиб, мени бағрига босди ва қадимий рус одатига кўра уч марта ўпиб олди.

— Қутлайман! Қутлайман!— деди у, мен унинг жуда ҳаяжонланганлигини сезиб турар эдим.

Никита Сергеевич мени КПСС Марказий Комитети Президиумининг аъзолари билан таништирди, сўнгра отам, онам, Валя, ака-укаларим ва опа-сингилларим ёнига бошлаб борди.

Шу куни биринчи марта ҳаво кўкламдагидек илиқ ва ёқимли эди. Ҳукумат машиналари кетма-кет тизилишиб, Внуководан Москвага, Қизил майдонга йўл олди. Мен очиқ автомобилда Никита Сергеевич Хрущевнинг ёнида бордим. Йўлнинг бошидан охиригача икки томонга рўж бўлиб тизилишиб турган халқ партия ва ҳукумат раҳбарларини табриклар, фан ва техникамизнинг мисли кўрилмаган муваффақиятини қутлар эди. Уйларнинг пештоқларига қизил байроқлар, шиорлар,

транспарантлар осилган эди. Кишилар вимпелларни, гулдасталарни силкитиб турар эдилар. Оркестрларнинг садолари янграр эди. Катта ёшли кишилар болаларини елкаларига кўтариб олган эдилар.

Шу тантанали кунда кўрган-кечирганимни дунёдаги бирон киши ҳам бошдан кечирмаган бўлса керак. Мана Қизил майдон, яқинда, учишга отланаётганимда шу ердаги Мавзолей олдида турган эдим. Москва меҳнаткашлари Қизил майдонни лиқ тўлдиришди. Никита Сергеевич елкамга қоқиб, мени Мавзолейнинг гранит трибунасига олиб чиқди. У ҳаяжонланганимни кўриб турар, мени ҳеч бир хижолат тортмасин ва саросимага тушмасин, деб ҳаракат қилар эди.

Митингни КПСС Марказий Комитети Президиумининг аъзоси, Марказий Комитет Секретари Фрол Романович Козлов очди ва дарров менга сўз берди. Нафасим тикилиб қолди: ҳазилакамми, Қизил майдонда бўлаётган ҳамма гапларни мамлакатимизгина эшитмай, биринчи марта бутун Европа телевизорларига ҳам берилмоқда, радио бутун дунё учун ишламоқда эди.

Мен қисқагина тапирдим. Партия ва Ҳукуматимизга раҳмат айтдим, космик фазо сирларини дадил билиб олишга ёрдам берадиган шундай кемани яратган олимларимиз, инженерларимиз, техникларимиз ва ишчиларимизга миннатдорчилик изҳор қилдим. Ҳамма дўстларим, космонавт учувчилар ҳам истаган пайтда планетамиз бўйлаб учишга тайёр туриптилар, деб ишонч билдирганимдан кейин нутқимни қуйидаги сўзлар билан тугатдим:

— Совет Иттифоқи Коммунистик партиясига ва унинг Никита Сергеевич Хрущев бошчилигидаги Ленинчи Марказий Комитетига шон-шарафлар бўлсин!

Бу сўзларни майдонда тўпланган кишиларнинг ҳаммаси такрорлашди.

Кейин халқнинг гулдурос қарсаклари билан кутиб олинган Никита Сергеевич Хрущев нутқ сўзлади. Унинг нутқи совет кишиларининг қудратли ижодий кучларига, урушнинг хароб қилувчи кучларини меҳнат, ақл-идрок ва илм-фан енгизишга чуқур ишониш руҳи билан суғорилган эди. Никита Сергеевич менга Совет Иттифоқи Қаҳрамони деган юксак унвон берилганлигини ва СССР космонавт учувчиси деган унвон биринчи марта берилаётганини эълон қилганида бутун вужудим

билан ҳаяжонланиб кетдим. Урушдан кейин ўсиб етишган ёшларимизнинг бутун авлоди болалик давриданоқ Ватан мукофотларига катта ҳурмат билан қарар эдида, ахир. Совет Иттифоқи — ялпи қаҳрамонлик мамлакатидир. Халқимиз Олтин Юлдузни ботирлик, қўрқмаслик ва коммунизм ишига чексиз содиқлик симболи деб бечиз атамайди. Йилдан-йилга қаҳрамонлар тўп юлдузида янги номлар пайдо бўлмоқда. Совет халқи шу қаҳрамонлар сафига менинг номимни ҳам қўшиб қўйди, хурсанд бўлмасдан, ҳаяжонланмасдан тура олармидим...

— Жаҳонда биринчи космонавт совет кишиси бўлганлиги билан фахрланамиз,— деди Никита Сергеевич,— у коммунист, улуғ Ленин партиясининг аъзоси.

Бу сўзлар бутун вужудимни яна бир марта ҳаяжонлантириб юборди, юрагимда қонимнинг юриб турган овозини сездим. Коммунист бўлиш буюк шарафдир! Кураш оловидан ўтмаган мендай ёш коммунист трибунада энг ажойиб ленинчи-курашчилар — КПСС Марказий Комитети Президиумининг аъзолари билан ёнма-ён турар эдим, Мавзолей ёнидан эса Москва меҳнаткашларининг колонналари ўтмоқда эди, уларнинг орасида ёш-у кекса коммунистлар оз эмас эди. Биз маслакдошлар эдик, коммунизм қуришга интилишимиз билан якдил эдик.

Никита Сергеевич биринчи учишда космонавт дуч келадиган хавф-хатарлар ҳақида сўзлади,— буни ҳамма билар, аммо ҳеч ким баралла айтмаган эди. Никита Сергеевич Қизил майдонда рафиқам Валентина Ивановнани қутлаб, шундай деди: «Юрий Алексеевични космосга учишга жўнатиш маросими унинг учун охириги кузатиш бўлмайди, деб ҳеч ким тўла кафил бўлолмас эди-ку».

Кемани жиҳозлашда қатнашган ҳар бир мутахассис шундай узоқ ва ҳозирча яхши ўрганилмаган йўлда ҳамма ҳодиса рўй бериши мумкинлигини биларди, фақат Бош Конструкторнинг ўзигина бутун саёҳат совет фанининг зўр тантанаси билан тугашига тўла-тўқис ишонган бўлса керак. У стартда ҳозир бўлган пайтида бошқа кишиларнинг ҳам, шу жумладан менинг ҳам ишончимни комил қила олган эди.

...Кишилар дарёси Қизил майдондан уч соат мобай-

нида гангур-гунгур ўтиб турди. Сўнгги колонналар ўтиб бўлгандан кейин Никита Сергеевич кўнглимни топиб, мени Мавзолейга, Ленин ёнига бошлаб кирди. Мен Ленинни ҳеч кўрмаган эдим. Биз Коммунистик партия ва Совет давлатига асос солган улуғ кишининг азиз қиёфасига тикилиб, саркофат ёнида сукут сақлаб турдик.

Биз баланд кунгурадор девор ёнида соқчилардай қотиб турган ўткир учли кумуш ранг оқ қарағай хиёбонларини ёқалаб ўтдик. Кремлда мени ҳаяжонланган оилам кутиб турар эди.

Кечқурун КПСС Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР Министрлар Совети одами дунёда биринчи марта космик фазога муваффақият билан учирини таъминлаган олимлар, инженерлар, техниклар ва ишчиларнинг катта қаҳрамонлиги шарафига Катта Кремль саройида қабул маросими ўтказди, бу қабул маросимига бутун оиламиз билан бордик. Ҳамма нарса фавқулудда ва чиройли эди. Фанфарлар овози янгради, терма хор ва симфоник оркестр «Иван Сусанин» операсидан «Шон-шуҳратларга тўл» куйини ижро этарди. Оиламиздан бирон киши ҳам шу чоққача Кремлда бўлмаган, Георгиевский залининг ялтираб турган оппоқ мраммларини кўрмаган эди.

Қабул маросимида Бош Конструкторни, Космонавтика Теоретигини ва космик кемани яратган бошқа кўпгина таниш мутахассисларни учратдим. Министрлар, Совет Иттифоқи Маршаллари, саноат ва қишлоқ хўжалиги илғорлари, машҳур ёзувчилар, журналистлар, спортчилар келишди... Биз, гжатскликлар тез орада москваликлар орасида ўзимизни меҳмон деб билмай, катта бир оиланинг аъзоларидай ҳис қилдик.

Қабул маросимининг бошларида СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Леонид Ильич Брежнев Фармонларни ўқиб эшиттиргандан кейин кийимимга Ленин орденини ва Совет Иттифоқи Қаҳрамонининг Олтин Юлдузини тақиб қўйди, Никита Сергеевич Хрущёв эса «Восток» космик йўлдош кемасини барпо этишда қатнашган кишиларнинг ҳаммаси ҳукуматнинг олий мукофотларига тақдим қилинади, деб айтди. Ижодий меҳнатлари билан мени шундай зўр тантаналарга олиб келган ўртоқларимдан хурсанд бўлдим.

Космосга йўл! Шу йўлдан бориб, кишилар қадимдан орзу қилиб келган сафарга биринчи бўлиб чиқишдек катта бахтга эришдим. Инсониятнинг энг яхши мутафаккирлари юлдузлар сари машаққатли, қийин йўлни очиб келган эдилар. 1961 йил 12 апрелдаги учиш ўша йўлдаги дастлабки арслон қадамлардир. Аммо космосни ўзлаштириш ташаббускори бўлган совет халқи йилдан-йилга космосга тобора узоқроқ ва чуқурроқ кириб боради, бошқа дунёларга, Кoinнот планеталарига интилишимизни ҳеч нарса тўхтатолмайди. Космонавт ўртоқларим билан бирга мен ҳам мириқиб учаман, ҳар гал жонажон Еримиздан тобора юқорироқ ва узоқроқ учаман деб ишонаман. Совет кишилари ярим йўлда тўхтаб қолишга одатланган эмаслар-да, ахир.

Мамлакатимиз ёш авлодни, қаҳрамон Коммунистик партиясининг афсонавий тарихи, ижодкор ва яратувчи халқнинг меҳнат соҳасидаги қаҳрамонликларидан ибрат олиб, жонкуяр она каби тарбияламоқда. Ватанимиз шулар учун, мамлакатимизнинг ёш хўжайинлари учун, фазо ва вақтни забт этадиган шу кишилар учун энг яхши мактаблар ва стадионларни очиб қўйишти, дунёда энг яхши Москва университетини барпо этиб қўйишти. Бу университетдаги профессор Н. Е. Жуковский ҳайкалига «Одам... ўз мускулларининг кучига эмас, балки ўз ақлининг кучига таяниб, учади» деган башоратли сўзлар ёзиб қўйилган.

Советлар мамлакатининг ёшлари ажойиб келажакка дадил қарайдилар. Уларга коммунистик жамият қуришдай буюк бахт муяссар бўлди. Ҳар бир ёш совет кишисининг олдида катта ва жиддий таълим ва ишлар турибди. Мамлакатимизга инженерлар ва агрономлар, врачлар ва педагоглар, слесарлар ва тракторчилар керак. Бизда ҳар қандай касб эгаси учун қизиқарли ва фойдали иш топилади. Совет ёшлари — дунёда энг талантли ёшлардир. Тинч яратувчилик иши — коммунизм қурилишининг улуғвор мақсадларидан илҳомланган совет халқининг юксак маънавий қиёфасидаги мардонавор хислатлар совет ёшларининг фидокорона меҳнатида намоён бўлмоқда.

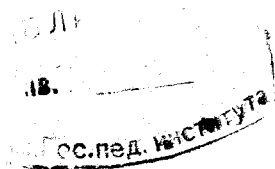
Космосга биринчи учининг муваффақияти Ватанимизнинг бутун ёш авлодини шижоат ва мардликка

отлантиради. «Янгидан-янги совет кишилари,— деди Никита Сергеевич Хрущев,— синаб кўрилмаган маршутлар бўйича космосга учиб борадилар, уни текширадилар, табиат сирларини янада очадилар ва уларни одамга, унинг фаровонлигига, тинчлик ишига хизмат қилдирадилар».

Ҳа, биз ҳаммамиз тинчлик учун ишлаймиз, биз тинч кишилармиз ва бутун умримизни,— сўнгги томчи қонимизгача, сўнгги нафасимизгача,— ажойиб социалистик Ватанимизга тикканмиз.

МУНДАРИЖА

Смоленск области — туғилиб ўсган юртим	5
Ишчилар синфининг сафига	18
Мен учувчи бўламан	32
Ватанга садоқат қасами	45
Шимол шафағи ёруғида	66
Биринчи сон тайёрлик	86
12 апрель чоршанба кунини	122

ЎЗБЕКИСТОН ССР СИЁСИЙ ВА ИЛМИЙ БИЛИМЛАР ТАРҚАТУВЧИ ЖАМИЯТИНИНГ ЛЕКЦИЯ-КИТОБЧАЛАРИНИ ЎҚИШГИЗ!

Китобчаларда кундалик сиёсат, халқаро муносаба, партия тарихи, фалсафа, тарих, адабиёт, санъат, педагогика, кимё, физика, геология, қишлоқ хўжалиги ва фаннинг бошқа соҳаларига доир материаллар берилади.

Бу серияда йилига 60 китобча чиқарилади.

Куйидаги китобчалар нашр этилиб, сотишга чиқарилди:

1. С. А. Акрамов — Буюк ўзбек олими Улуғбек.
2. З. Иномжонов — Социалистик давлатчиликнинг ривожланишидаги асосий йўл.
3. М. Шарифхўжаев, П. Калякин. Ўзбекистонда коммунизм қурилиши кенг авж олдирилган даврда меҳнат унумдорлигининг ўсиши.
4. Б. А. Елсаветский — Социализм тантанаси даври.
5. М. Пикулин — Шармандали мустамлакачилик системасининг ҳалокати муқаррар.
6. Қ. Ҳотамов — Машҳур чўчқабоқар Жура Сулонов ва бошқалар.

Бу китобчаларни сиз китоб магазинларида, «Союзпечать» киоскларида ва Маглубот кооперацияси магазинларида сотиб олишингиз мумкин.

Автор Юрий Алексеевич Гагарин

Таржимон В. Раҳимов
Техредактор В. Зубовская

Редактор У. Муҳамедов
Корректор Ш. Фозилов

Теришга берилди 24/VI 1961 й. Босишга рухсат этилди 7/VII-1961 й.
Қоғоз формати $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Физ. листи 4,875. Шартли босма листи
7,995. Нашриёт ҳисоб листи 8,3. Тиражи 25700. Нашр № 380
Заказ № 1129. Баҳоси 24 тийин.

„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“ ва „Ўзбекистони Сурх“
бирлашган нашриёти ва босмахонаси. Тошкент, „Правда Востока“
кўчаси, уй № 26.

На узбекском языке

Ю. А. ГАГАРИН

Летчик-космонавт СССР, Герой Советского Союза

ДОРОГА В КОСМОС
(Записки космонавта)

Объединенное издательство
„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“
и „Ўзбекистони Сурх“
Ташкент — 1961